

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ABDURRAHMAN NAFİZ GÜRMAN'IN HAYATI VE ESERLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tuğrul YERLİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

Ekim 2018
KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ABDURRAHMAN NAFİZ GÜRMAN'IN HAYATI VE ESERLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tuğrul YERLİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

Ekim 2018
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ danışmanlığında Tuğrul YERLİ tarafından hazırlanan “Abdurrahman Nafiz Gürman’ın Hayatı ve Eserleri” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

05.11./2018

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Kayhan ATİK

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Dr. Öğr. Üyesi Nispet Zeynep ÇİFTÇİ

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2018

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Abdurrahman Nafiz Gürman’ın Hayatı ve Eserleri*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

05.../11/2018

Tuğrul YERLİ

ÖNSÖZ

Bu çalışmada İstiklal Harbi 1. Tümen Komutanı ve Cumhuriyetin 5. Genelkurmay Başkanı olan Abdurrahman Nafiz Gürman'ın hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin son ve çalkantılı dönemlerinden 1966 yılına kadar olan süreç içerisinde Abdurrahman Nafiz Gürman'ın katıldığı savaşlar, aldığı görevler ve bu süre zarfında kaleme aldığı eserler Gürman'ın şahsında incelenmiştir. Çalışma kapsamında dört eseri bulunan Abdurrahman Nafiz Gürman'ın, Osmanlıca yazılan iki eseri eserler bölümünde incelenebilmesi için günümüz Türkçesine çevrilmiş, bu bölümde de eserler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ayrıca bu eserlerin ileriki safhalarda askerî talim ve terbiye konuları üzerine çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı kaynak olması amaçlanmıştır.

Yapılan literatür taramasında Abdurrahman Nafiz Gürman'ın hayatı ve eserleri hakkında yapılmış çok fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın amacı Abdurrahman Nafiz Gürman'ın hayatı ve eserlerinin incelenip bu bağlamda bilimsel literatüre katkı sağlamaktır.

Çalışmada, Abdurrahman Nafiz Gürman'ın yaşamı ve eserleri, arşiv belgeleri, anılar, gazeteler, kitaplar, makaleler, ansiklopediler ve internet kaynaklarından faydalanılarak incelenmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı Arşivinden Genelkurmay Başkanlığı Personel Dairesi General Amiral Şubesine aktarılan Abdurrahman Nafiz Gürman'ın şahsi dosyasına ait Osmanlıca belgelerin arşiv yönetimince incelenmesinin uzun sürmesi nedeniyle tarafıma geç verilmesi bu sürecin olumsuzlukları arasında gösterilebilir.

Tezin hazırlanması sürecinde her türlü desteği sağlayan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ'e, kaynaklara ulaşmam konusunda yardımcı olan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu çalışanları ile bu süreç esnasında sabırla yanımda duran iş arkadaşlarıma ve aileme teşekkürü bir borç bilmekteyim.

ÖZET

Yerli, Tuğrul, Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Hayatı ve Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

1887 yılında İzmir'de doğan Abdurrahman Nafiz Gürman, Harp Okulu ve Harp Akademisi'ndeki askerî eğitiminin ardından; Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'na katılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına katkıda bulunmuş başarılı bir askerdir. Kendisinden bir dönem önce mezun olan Mustafa Kemal'in önderliğinde; kendisinin, devre arkadaşlarının ve tüm ulusun katıldığı bu mücadele; yabancı denetimini atmakla kalmayıp, çağdaş Batı değerlerini yakalamanın ve daha ileri götürmenin yolunu açmıştır. Abdurrahman Nafiz Gürman, Cumhuriyet'in ilanından sonra, silahlı kuvvetlerin çeşitli kademelerinde görev almış, 1949 yılında 5. Genelkurmay Başkanı olarak atanmış, bir yıl sonra emekli olmuş, 1961 tarihinde Kurucu Meclis Üyeliği'ne seçilmiş, 6 Şubat 1966 tarihinde vefat etmiştir. Almanca ve Fransızca bilen Abdurrahman Nafiz Gürman'ın askerî konular üzerine yazılmış dört eseri ayrıca çeşitli madalya ve nişanları bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Nafiz Gürman, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Genelkurmay Başkanı, Eser.

ABSTRACT

Yerli, Tuğrul, The life and the works of Abdurrahman Nafiz Gürman, Master Thesis, Kırıkkale, 2018.

Abdurrahman Nafiz Gürman who was born in 1887, İzmir, is a successful soldier who contributed to the establishment of Turkish Republic, by joining the battles of Balkan, First World war, and national independence war after completing education in military college and military academy. Under the leadership of Mustafa Kemal, who is one semester earlier graduate than himself, he in the struggle together with his classmates and with all nation, not only get rid of foreign control but also open the path to catch and exceed modern western values. Abdurrahman Nafiz Gürman, after the proclamation of republic, served in different positions in military forces, has been appointed as 5.th Chief of Turkish armed forces, retired after one year, elected as a member of constituent assembly in 1961, and died at 6 February 1966. Abdurrahman Nafiz Gürman was able in German and French, had four works about military topics, and had numerous medals and awards.

Keywords: Abdurrahman Nafiz Gürman, Balkan War, First World War, National Independence War, Chief of Turkish Armed Forces, Works.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN NAFİZ GÜRMAN'IN HAYATI

1.1.Çocukluğu.....	3
1.2. Askerî Eğitimi.....	4
1.2.1. Harp Okulu.....	4
1.2.2.Harp Akademisi.....	7
1.3. Katıldığı Savaşlar.....	12
1.3.1.Balkan Savaşı (1912-13).....	12
1.3.1.1 İşkodra Müdafaası.....	15
1.3.2. I. Dünya Savaşı (1914-18).....	33
1.3.2.1. Çanakkale Cephesi.....	33
1.3.2.2. Libya (Kuzey Afrika) Cephesi.....	35
1.3.3. Kurtuluş Savaşı (1914-18).....	45
1.3.3.1. Doğu Trakya Harekâtı.....	46
1.3.3.2. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri.....	51
1.3.3.3. Sakarya Savaşı	53
1.3.3.4. Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı.....	57

1.4. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Aldığı Görevler.....	63
1.4.1. Genelkurmay Başkanlığı.....	65
1.4.2. Genelkurmay Başkanlığı Görevinden Alınması.....	67
1.4.3. Kurucu Meclis Üyeliği.....	72
1.5. Vefatı.....	74
1.6. Kişiliği.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN NAFİZ GÜRMAN'IN ESERLERİ

2.1. Piyadenin Muharebe Talim ve Terbiyesi.....	79
2.2. Takımın Muharebesi.....	81
2.3. Dünkü ve Bugünkü Fransız Tabiye ve Sevki İdaresi ve Bizim İçin Bilinmesi Faidesi ve Lüzumlu Bir Mukayese.....	85
2.4. 1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası.....	94
SONUÇ.....	103
KAYNAKLAR.....	106
EKLER.....	122

KISALTMALAR

ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etütler Dairesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
e.t	: Erişim Tarihi
İDH	: İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu Kataloğu
İSH	: İstiklal Harbi Kataloğu
Korg.	: Korgeneral
Org.	: Orgeneral
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Osmanlı Devleti yükselme döneminden sonra gelişen Avrupa karşısında devamlı gerilemeye başlamıştır. İlerleyen teknolojiyi takip edemeyen bu gelişmelere ayak uyduramayan devlet giderek zayıflamıştır. Avrupa devamlı kendini geliştirip karanlık Orta Çağ Avrupası'ndan aydınlık bir geleceğe doğru ilerlerken Osmanlı Devleti teknolojinin ve çağın gereklerinin çok gerisinde kaldığını uzun süre fark edememiştir. Ayrıca Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ulusçuluk anlayışı birçok imparatorluğu etkilerken bundan en büyük zararı ilerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti görmüştür. Böylece Balkanlardan Orta Doğuya, Orta Doğudan Kuzey Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti parçalanma sürecine girmiştir.

Osmanlı Devleti 20.yüzyılın başlarında arka arkaya Trablusgarp, Balkan ve I.Dünya Savaşlarına maruz kalmış ve bu savaşlardan büyük yenilgilerle ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu savaşlarda mağlup olmasının birçok nedeni mevcuttur. Bunların başında gelişen teknolojiye ve değişen savaş stratejilerine Osmanlı ordusunun ayak uyduramaması sayılabilir. Osmanlı ordusu savaşlarda belirli bir plana bağlı kalamamış, nerede ve nasıl savaşaacağını hangi taktikleri kullanacağını düşman saldırılarına göre belirlemiştir.

Cephede orduların hangi stratejik amaçla nerede, nasıl, hangi taktik ile savaşacakları gelişen teknolojik silahlarla nasıl baş edecekleri üzerine eserler kaleme alan ve maneviyatın öneminden bahseden Abdurrahman Nafiz Gürman, Harp Akademisi'nin 59. Sınıfı'nda İzzettin Çalışlar ve İsmet İnönü ile birlikte eğitim görerek 1906 yılında mezun olmuştur. 26 Eylül 1906 tarihinde Mümtaz Yüzbaşı olarak Harp Akademisi'ni bitiren Gürman uzun savaş yıllarında verdiği askerî mücadelenin yanında Cumhuriyet'in ilanından sonra da birçok önemli askerî ve siyasi görevlerde yer alarak başarılı hizmetlerde bulunmuştur.

Bu çalışma iki ana bölüm altında ele alınmıştır. Birinci bölümde Abdurrahman Nafiz Gürman'ın doğum tarihi ve yeri ile birlikte ailesinden bahsedilmiştir. Devam eden

bölümde başarılı bir asker olması yolunda gördüğü eğitimden bahsedilerek o dönemde eğitim sisteminde yapılan değişiklikler, dönemin eğitim kalitesi, öğretmenlerin bilgi ve beceri düzeyleri, derslerin amaçları ve genel dağılımı ile bu dönemde eğitim gören önemli şahsiyetlerden bahsedilmiştir. Abdurrahman Nafiz Gürman'ın eğitim hayatından sonra katıldığı Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları'ndan ve bu savaşlarda aldığı görevler ile öneminden bahsedildikten sonra Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte aldığı önemli görevler ile belli bir döneme damga vuran ve Gürman'ın etrafında şekillenen hadiselerden bahsedilmiştir. Bölüm Abdurrahman Nafiz Gürman'ın vefatı ve kişiliğinden bahsedilerek noktalanmıştır.

İkinci bölümde ise askeri bilgi ve tecrübelerini aktardığı dört eserinden bahsedilmektedir. Bu eserlerde dönemin gelişen teknolojisi, değişen harp kuralları ile ordunun nizam ve düzeni için gerekli bilgileri kaleme almıştır. Eserlerin incelenip yorumlandığı bu bölümden sonra genel değerlendirme yapılarak çalışmaya son verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN NAFİZ GÜRMAN'IN HAYATI

1.1. Çocukluğu

Abdurrahman Nafiz Gürman¹ (Ek. I-II), 1961 yılında seçildiği Kurucu Meclis üyeliği için kendi el yazısıyla yazdığı öz geçmişine göre (Ek. III-IV) 1887² tarihinde İzmir'de³ doğmuştur. Babası Mehmet Nafiz⁴, annesi Hatice Hanım'dır.⁵ Emine Sabiha Hanım⁶ ile evli olan (Seyitdanlıoğlu, 2017: 177-179) Nafiz'in çocuğu bulunmamaktadır.⁷ Makedonya kökenli (Özdemir & Göktepe, 2014: 195) olan Abdurrahman Nafiz'in çocukluk dönemi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

¹ Abdurrahman Nafiz'in soyadı kanunundan sonra İstanbul Beşiktaş Nüfus Müdürlüğüne başvurarak Gürman soyadını almıştır (Abdurrahman Nafiz Gürman Şahsi Dosyası, Belge No: 15).

² Abdurrahman Nafiz Gürman'ın doğum tarihi Genelkurmay kaynakları, Genelkurmay resmi sitesi ve diğer askerî kaynaklarla beraber birçok çalışmada da yanlış olarak 1882 yılı olarak verilmiştir (Alacı & İpek, 2014: 54; ATASE Yay, 2009: 291; Genelkurmay Basımevi, 1989: 205; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 117; <http://www.tsk.tr/TskHakkinda/NafizGurman>, e.t. 10.08.2017).

³ Abdurrahman Nafiz'in doğum yeri birçok kaynakta Bodrum olarak yanlış verilmiştir (Alacı & İpek, 2014: 54; ATASE Yay, 2009: 291; Genelkurmay Basımevi, 1989: 205; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 117; <http://www.tsk.tr/TskHakkinda/NafizGurman>, e.t. 10.08.2017). Bazı kaynaklarda da Akhisar'lı olduğu belirtilen (Türkmen, 1949: 5) Gürman, İzmir doğumludur (TBMM Albümü, 2010: 1641).

⁴ Kaynaklara göre dürüstlüğü ve vatanseverliği ile çevresinde çok sevilip sayılan Mülkiye kaymakamı Nafiz Bey, Abdurrahman Nafiz Bey'e namuslu bir hayat yaşayarak vatan için kayıtsız şartsız çalışmak azminden başka bir miras bırakmamıştır (Türkmen, 1949: 5). Zabit Ceridesi'nde de 2.Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Reisi Miralay Abdurrahman Nafiz Bey Bin Mehmet (Mehmet oğlu Abdurrahman Nafiz) olarak verilmiştir (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c025/b107/tbmm020251070467.pdf>, e.t. 05.12.2017).

⁵ Alacı & İpek yapmış oldukları çalışmada Abdurrahman Nafiz'in annesinin adını TBMM kaynağına dayandırarak Haçe Hanım olarak vermiştir (Alacı & İpek, 2014: 54; TBMM Albümü, 2010: 1641). Fakat Nafiz Gürman kendi yazdığı özgeçmişinde annesinin adını Hatice olarak belirtmiştir (https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

⁶ Abdurrahman Nafiz Gürman'ın eşinin vefat ilanı (Milliyet, 21.09.1984: 8). Emekli Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'ın eşi Sabiha Gürman'ın yeğeninin vefatı (Milliyet, 04.07.1965: 7).

⁷ Gürman, evli olduğunu fakat çocuğunun olmadığını belirtir (https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

Abdurrahman Nafiz'in eğitim dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun *Meşrutiyet* ve *Mutlakiyet* dönemine rastlamaktadır.

Bu dönemler de, devletin tüm unsurlarını bir arada tutma, toplumun her kesimini Osmanlı üst kimliği altında birleştirme projesinin gerçekleştirilmesi için, tüm imkânlar seferber edilmiş bu amaç doğrultusunda din ve eğitim önemli iki araç olarak görülmüştür. II. Abdülhamit döneminde memlekette modern okullar açılmış ve bu okullara yurdun dört bir tarafından talebeler gelerek eğitim almıştır. Bu modern okullarda eğitim alan talebeler sayesinde 1908 ihtilali yapılmış, Osmanlı Devleti yıkılma sürecine girerken bir yandan da modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. II. Abdülhamit döneminde takip edilen siyaset ve ortaya konulan eğitim politikaları Osmanlı'nın sonunu hazırlarken, modern bir devletin ve toplumun doğmasına zemin hazırlamıştır. Böylece sistem kendi içinde muhaliflerini doğurmuştur. (Gündüz, 2013: 12-13, e.t. 06.10.2017).

1.2. Askerî Eğitimi

1.2.1. Harp Okulu

Abdurrahman Nafiz daha küçük yaşlardan itibaren asker olma hayali kurmaktaydı. İlk tahsilini Üsküdar Askerî Rüştiyesi'nde yapan Nafiz doğruluğu, çalışkanlığı ve zekâsıyla hem arkadaşlarının hem de öğretmenlerinin dikkatini çekmeyi başardı. Üsküdar Askerî Rüştiyesi'nden sonra tahsiline Bursa Askerî İdadisinde devam etti(Türkmen, 1949: 5).

İlk eğitimini aldıktan sonra, 14 Ocak 1901 yılında girdiği ve o dönemdeki adı Mektep-i Harbiye-i Şahane olan Harp Okulu'nu 22 Ağustos 1903 tarihinde Mülâzım-ı Sâni (Teğmen) rütbesi ile bitirdi (Söslü & Balcıoğlu, 1999: 117).

Abdurrahman Nafiz, genç bir Harbiyeli iken arkadaşlarıyla gezip eğlenmekten ve boş işlerle meşgul olmaktan hoşlanmazdı. İzin günlerinin çoğunu Harp Okulu karşısındaki kıraathanede faydalı dergiler okuyarak geçirirdi. Asker ve sivil birçok vatansever de bu kıraathanede buluşur yabancı ve yerli mecmualar okurdu. Abdurrahman Nafiz, o zamanlar özellikle de Fransa'da yayınlanan "Sen asker olacaksın" adlı dergiyi büyük bir zevkle okurdu(Türkmen, 1949: 5). Abdurrahman Nafiz'i yakından tanıyanlar Nafiz'in, kitap

okumaktan çok haz aldığını ve hayatta en çok sevdiği şeyin kitap okumak olduğunu belirtirler (Daver, 1949: 2).

Dünyada 1870-71 harplerinde Bismark Prusya'sının, III. Napolyon Fransa'sını bozguna uğratmasından sonra birçok denge alt üst olmuştur. Devletler arası bloklaşmalar artmış, milletler ordularını yeni talim ve terbiye, yeni tabya usulleri ile yetiştirerek askerî güçlerini arttırıp silahlanmaya başlamıştır. Dönemin şartlarına ayak uydurmak isteyen II. Abdülhamit dostu Alman İmparatoru II. Wilhelm'e mektup yazarak Osmanlı ordusunu ve Harp Okulu'nu dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirmek için ehil elemanlar istemiştir. 1883 yılında Goltz Paşa'nın gelmesiyle beraber 1834 den 1883 e kadar etkin olan Fransız eğitimi bırakılarak Alman eğitime geçilmiştir. Böylelikle eskiden Fransız tipinde subaylar yetiştirirken 1883'den sonra Alman tipinde subaylar yetişmeye başlamıştır (Ünal, 2007: 64-66). Böylece Osmanlı'nın son döneminde subaylar Alman sisteminin hâkim olduğu Harbiye Mektebi'nden mezun olmuşlardı. Bu okullarda ders veren Alman subaylarının, Osmanlı İmparatorluğu'na taşıdığı temel fikir, tüm ulusu silâh altında tutarak militarist bir dünya görüşü oluşturmaktır. Bu sistemde pozitivizm ve aydın despotizminin etkisinde kalan subayların fikir altyapısında geleneksel kaynakların yeri sınırlı olduğu için olayların tarihsel arka planını düşünmekte zorlanmış yerine, gündelik yaşamın içinden çareler üretmeye çalışmışlardır (Zeyrek, 2012: 277). Subay yetiştirme sisteminin ana gayesi ise daha genç yaşta bir subay adayını askerî değerlerle yoğurmaktır. Bu sistem en başından itibaren başarılı olan adaylar için parasız ve yatılı bir eğitim imkânı sunmaktadır. Sistem sayesinde adaylar ortaokuldan itibaren askerî değerlerin üstün tutulduğu ve vatani kurtarmanın asıl amaç olduğu bir ortamda eğitim alarak yetişiyorlardı (Mardin, 1990: 188-189).

Bu ortamda Abdurrahman Nafiz Gürman 1901 yılında girdiği Harp Okulu'nu, piyade sınıfının beşincisi olarak 1903 yılında bitirir (Afyon İl Turizm Komitesi, 1972: 36).

Abdurrahman Nafiz, Harp Okuluna girmeden hemen önce Mehmet Esat Harp Okulu Öğretim Başkanlığına tayin edilmiştir. Mehmet Esat ilk iş olarak Harp Okulu ders programını Almanya, Fransa ve Belçika'dan getirtilen ders müfredatlarından faydalanarak değiştirip eğitim ve öğretime yeni bir boyut kazandırmıştır (Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim, 2000: 255). Harp Okulu'nda bu dönemde verilen dersleri, sınıflara göre şu şekilde gösterebiliriz (Çam, 1991: 155-161):

HARP OKULU 1900-1903 Dönemi Dersleri		
Sınıf	Dersler	Dersler (Günümüz Türkçesiyle)
1-2	Akaid-i Diniyye	Dini Esaslar
1	Topoğrafya Nazariyatı	Topoğrafya Kuramları
1	Hendese-i Resmiye	Geometri
1	Hikmet-i Tabiiye	Fizik Bilgisi
1	Kimya	Kimya
1-2	Harita Tersimi	Harita Bilgisi
1	Hendese-yi Resmiye Eşkâli	Geometrik Şekiller
1-2	Topoğrafya Ameliyyatı	Topoğrafya Uygulamaları
1	Kitabet	Kompozisyon
1-2-3	Talim Nazariyatı	Uygulamalı Askerî Eğitim Kuramları
1-2-3	Malumat ve Terbiye-i Askeriyye	Bilgi ve Askerî Terbiye
1-2-3	Talim Ameliyyatı	Askerî eğitim uygulamaları
1-2-3	Alman veya Rus Lisanı	Almanca veya Rusça
2-3	Lisan-ı Fransevi	Fransızca
2-3	İstikşafat-ı Askeriyye	Askerî Keşif
2	Hizmet-i Seferiyye	Sefer Hizmetleri
2	Dâhiliye Kanunname-i Hümayunu	İç Hizmet Kanunu
2	Fenn-i Mimari	Mimarlık
2	Fenn-i Furust Nazariyatı	
2	İlm-i Ahlak	Ahlak Bilgisi
2	Kılıç ve Meç Talimi	Kılıç ve Meç Egzersizi
2	Hizmet-i Seferiyye Ameliyatı	Sefer Uygulamaları
2	Ceza Kanunname-i Hümayunu	Ceza Kanunnamesi
3	Sunuf-i Selase Tabiyesi	Askerî Sınıf Taktiği
3	İstihkamât-ı Hafife	Savaşta kısa zamanda yapılan sığınaklar
3	Fenn-i Esliha	Silah Bilimi
3	Hıfzı's-Sıhha-yı Askerî	Askerî Sağlığı Koruma
3	Coğrafya-yı Askerî	Askerî Coğrafya
3	Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı	Osmanlı Ordusunun Teşkilat Yapısı
3	Tabiye Tatbikatı	Askerleri bir arazide düşmana karşı tam önlem ve düzenle yerleştirme uygulamaları
3	İstihkâm Eşkâli	Savunma Biçimleri

Harp Okulunda derslerin dağılımına bakıldığı zaman derslerin % 2'si fen dersleri, %70'i askerî dersler, %15'i uygulamalı dersler ve %13'ünü yabancı diller dersi oluşturmaktadır(Çam, 1991: 153).

Harp Okulunda derslerin % 70'i askerî derslere ayrılmış haftanın dört günü, birer buçuk saat eğitim ve sene sonunda bir ay süreli istihkâm ve topografya tatbikatı yapmışlardır.

Harp Okuluna uzun yıllar boyunca eğitime hâkim olan Fransızcanın yanına seçmeli Almanca ve Rusça dilleri de eklenmiştir. Birinci sınıf derslerinde askerliğin başlangıç konularına ağırlık verilmiş, askerî derslerden de en çok topografya ve harita çizimlerine önem verilmiştir. Fotoğrafın yaygın olmaması ve harita yetersizliği nedeniyle Harp Okulundan mezun olan her subayın kendi harita ve krokisini çizebilecek kabiliyette olması amaçlanmıştır. Ayrıca birinci sınıfta daha önceki programda yer almayan fizik, kimya ve geometri derslerine yer verilerek fen bilimlerine önem verilmiştir.

İkinci sınıf derslerinde mesleki bilgiler dersleri ağırlık kazanmış, hukuk bilgisiyle disiplini sağlayacak ana bilgiler kazandırılmak amaçlanmıştır.

Üçüncü sınıf derslerinde yabancı dil dersleri hariç tamamen askerî konular işlenmiştir. Tabiye ve istihkâm dersleri yeniden düzenlenmiş istihkamat-ı hafife ve askerî sınıf taktikleri ve tabiye tatbikatı dersleri eklemiş, tabiye tatbikatı dersinde dershanede işlenen konular arazide uygulamalı olarak icra edilmiştir (Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim, 2000: 257).

1.2.2.Harp Akademisi

Abdurrahman Nafiz, Harp Okulu'nu bitirdiği yıl olan 1903'te, girdiği Harp Akademisi'ni 26 Eylül 1906 tarihinde Mümtaz Yüzbaşı olarak bitirdi. Abdurrahman Nafiz ile İsmet İnönü 1903-1906 dönemi Harp Akademisi'ni sınıf (59. Sınıf) arkadaşı olarak, birlikte okumuşlardı. 59. Sınıfta bu dönem de mezun olan öğrenci sayısı kırk dördtür (Mazlum, 1930: 262-264).

1845 yılında I. Abdülmecit'in fermanı ile askerî okulların düzenlenmesi hakkında kararlar alınmıştır. Avrupa ordularında olduğu gibi kurmay subaylar yetiştirmek için dersler düzenlenmiş, sınıflar oluşturulmuştur (Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim, 2000: 283).

Harp Akademisi, 1848 yılına gelindiğinde Harp Okulu içinde *Erkan-ı Harbiye Sınıfları* adı altında kurulmuştur (Güler, 2001: 27). Mehmet Esat'ın 1899 yılında Harp

Okulu Öğretim Başkanlığı'na atanmasının ardından, yani Abdurrahman Nafiz'in Harp Okulu'nda öğrenime başlamasından hemen önce, bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır. O zamana dek Harp Okulu'ndan “*erkân-ı harbiye sınıflarına*” geçen öğrenciler, “*erkân-ı harp*” (kurmay) olarak adlandırılıyordu. Mehmet Esat, bu tabirde değişikliğe giderek “*erkân-ı harp namzedi*” (kurmay adayı) şekline çevirmiştir. Harp Akademisi öğrencileri, bu tarihten sonra, kısaca “*namzet*” (aday) olarak adlandırılmıştır. Daha önceleri Harp Akademisi'nin öğrenci sayısı 15'i geçmezken, Mehmet Esat'ın çabalarıyla öğrenci sayısı 40'lara kadar yükselmiştir. Ancak, bu öğrencilerden ordunun gereksinim fazlası kısmına kurmaylık hakkı tanınmamış, bunlar *mümtaz* adı altında ve yüzbaşı rütbesiyle sadece Harp Okulu'nda eğitim almışlara göre daha faydalı olacağı düşüncesiyle birliklerde görevlendirilmişlerdir (Balcıoğlu & Kurtcephe, 1991: 60-61).

18 Eylül'de yayınlanan İstanbul gazetelerinde (İkdam Gazetesi) Kurmayların eğitim siteminde meydana gelen değişikliklerin nedenleri ve uygulama şekilleri şöyle ifade edilmiştir (Atatürk Ansiklopedisi, 1973: 248-249):

“Şimdiye kadar, Harbiye okulunun en muvaffak mezunları kurmay sınıflarına ayrılıyor ve üç yıl eğitim gördükten sonra buradan otomatikman yüzbaşı olarak çıkıyordu. Yalnız bazı subaylar, kurmay sınıflarına ayrıldıktan sonra dersleri ihmal ediyordu. Diğer yandan, çok iyi derece alamamış olan Harbiye mezunları arasında da kurmaylığa yatkın kimseler bulunabilir. Bu sebeple nizamnamenin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan böyle şu usul tatbik edilecektir: Harbiye okulundan teğmen olarak mezun olanların en iyilerinden; sınıfın mevcuduna nazaran yüzde beş ile on arasında subay seçilecek ve onlara “kurmay namzedi” namı verilecektir. Namzetler özel bir işaret olarak yakalarına sarı bir yıldız takacaklardır. Üç yıl süre ile derslerinde ve hareketlerinde muvaffak olamayan namzetler, sarı yıldızı muhafaza ederek “mümtaz subay” sıfatını taşıyarak orduya katılacaklardır. Muvaffak olanlar ise kurmay yüzbaşı olarak okulu terk edeceklerdir. İki yıl kıtalarda staj gördükten sonra da kolağası rütbesine yükselecek ve genelkurmayda görev alacaklardır.”

1902 yılında itibaren bu tüzük esaslarına göre mezuniyetlerin başladığı görülmektedir. Bu tarihten itibaren erkân-ı harbiye sınıflarını “*Çok İyi*” derecede bitirenlere “*Kurmay*” ve “*İyi*” derecede bitirenlere “*Mümtaz*” unvanı verilmeye başlanmıştır. Bu yöntem, 1909 yılına kadar sürmüştür. Mümtazlar arasından ordunun

“kurmay” gereksinimini karşılamak üzere sonradan “kurmaylıkları” onaylanan da çok fazladır. Erkan-ı harp sınıfı öğrencileri bu dönemde “Kurmay Yüzbaşı” olarak mezun edilerek, iki yıl sonra da “Kıdemli Yüzbaşılığa” yükseltilmişlerdir (Güler, 2001: 27). Dönemde Harp Akademisi’nde okutulan dersler şu şekildedir (Gök & Uyar, 1999: 8-15):

HARP AKADEMİSİ 1903-1906 Dönemi Dersleri		
Sınıf	Dersler	Dersler (Günümüz Türkçesiyle)
1-2	Coğrafya-i Sevk-ül-ceyş	Strateji
1	İstihkamat-ı Hafife Tatbikatı	Hafif İstihkâm Uygulamaları
1	Fenn-i Esliha Nazariyatı	Silah Bilimi Teorisi
1	Tarih-i Fenn-i Harb	Harp Tarihi
1-2	Fransızca	Fransızca
1-2	Mübahis-i Riyaziyye	Matematik Tartışmaları
1-2	Ta’lim Nazariyatı	Askerî Eğitim Teorisi
1	Kitabet-i Askerîyye	Askerî Yazışma
1	Ta’biye Nazariyatı	Askerî Taktik, Tertiplenme Teorisi
1-2	Muharebe-i Meşhure Münakaşatı	Önemli Harplerin Tartışması
1-2	Rusça veya Almanca	Rusça veya Almanca
1	Mufasssal Topoğrafya	Ayrıntılı Topoğrafya
1-2	İstikşafat-ı Askerîyye	Askerî Keşifler, Araştırmalar
1-2	Ta’lim Ameliyyatı	Askerî Eğitim Uygulamaları
2	Topçuluk ve Topçu Ta’biyesi	Topçuluk ve Topçu Taktiği Uygulaması
2	İstihkamat-ı Cesime	Büyük İstihkâmlar
2	Ta’biye Tatbikatı	Askerî Taktik, Tertiplenme Uygulaması
2	Ecnebi Ordu Teşkilatı	Yabancı Ordu Teşkilatı
2	Tabakat-ül-arz	Jeoloji

Harbiye'nin eğitim sistemi üzerinde II. Abdülhamit'in 1882 yılında paşalık rütbesi vererek askerî okullar müfettişliğine getirdiği Alman Goltz Paşa'nın önemli etkisi vardır. Eğitim sisteminde değişikliklere giden Goltz Paşa teorik derslerin yerine pratik eğitime ağırlık vermiştir. Ders kitaplarını yeniden yazdıran Paşa, Osmanlı askerî eğitimi üzerindeki Fransız etkisini kırarak askerî eğitim sisteminin Alman etkisine girmesini sağlamıştır. Bunun neticesinde Almanya’da olduğu gibi her ordu merkezinde bir Harbiye mektebi oluşturulmuştur. 1904 yılında Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat gibi merkezlerde Harbiye mektepleri açılmıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul dışında bulunan diğer Harbiye mektepleri kapatılmıştır. İstanbul Harbiye Mektebi de kaldırılan *Mekatib-i Askerîyye Nezareti*'nin yerine kurulan *Terbiye ve Tedrisat-ı Umumiye Müfettişliği*'ne bağlandı. Okulların eğitim sürelerinde de değişikliğe gidilerek Askerî

Rüştiyelerin eğitim süresi üç yıla, Mekteb-i Harbiye'nin eğitim süresi iki yıla indirilirken, Askerî İdadilerinki üç yıla çıkarılmıştır. Tabur statüsünden Alay statüsüne geçilmiştir (Özcan, 1997: 117).

1898 mezunu Fevzi Çakmak, 1905 mezunu Mustafa Kemal Atatürk, Ali Fuat Cebesoy, Ali İhsan Sabis, Kazım Karabekir, Kazım Özalp, Mehmet Nuri Conker, 1906 mezunu İsmet İnönü, İzzettin Çalışlar, Abdurrahman Nafiz Gürman, 1907 mezunu Kazım Orbay, Keramettin Kocaman, 1910 mezunu Salih Omurtak gibi (İnönü, 2006: 561-562) Kurtuluş Savaşı'nın birçok kahramanının eğitim gördüğü Mekteb-i Harbiye'deki bu dönem eğitim kalitesi hakkında, anılar dışında, somut bir bilgi bulunmamaktadır. Bu anılardan da, eğitimin kalitesinin düşük olduğu ve öğrencileri tatmin etmediği, ders konu kapsamlarının da somut olarak saptanmadığı için, öğretmenlerin konu hakkındaki bilgisi ve kişisel görüşlerine göre dersleri işledikleri anlaşılmaktadır. Sınavlar ise, merkezi değil, ders öğretmenin karar verme yetkisinde yapılmakta; sözlü ve yazılı sınav notları yine herhangi bir üst denetim olmadan, öğretmenler tarafından verilmektedir⁸ (Gök & Uyar, 1999: 10).

Bu dönemlerde Harbiye'de verilen eğitim mesleki eğitim olmaktan çıkmış vatani kurtarma amacına dönüşmüştü. Bu amaç var olan otoriteye bağlı kalmaksızın sadece vatani kurtarma biçimindeydi. Bu uğurda da en büyük başarı olarak, meşrutiyetin ilanı gösteriliyordu (Zeyrek, 2012: 287-288).

Bu dönemdeki Piyade Talimnamesinde yer alan, “*Harp, sıkı bir disiplini, bütün maddi ve manevi gücün sarf edilmesini ve kullanılmasını gerektirir*” ifadesi, askerî öğrencilere, mezun olduktan sonra kendilerini bekleyen koşullara hazırlayıcı niteliktedir (Özlü, 2012: 225-226).

Abdurrahman Nafiz, Harp Akademisi'nden mezun olduğu 1906 yılından Balkan Savaşları'na kadar geçen sürede bir yandan ülke savunması için çaba gösterirken bir

---

⁸ Bu dönemde eğitimde birçok sıkıntı yaşanmıştır. Bu sıkıntılarda yeterli bilgi ve beceri düzeyine sahip subayların yetişmesini engellemekteydi. Genel olarak yaşanan sıkıntılar şu başlıklar altında ele alınabilir: Öğretmenlerin Yetersizliği, Yakın Dönem Savaş Bilgilerinde Kısıtlama, Konu İle İlgili Kitapların Yetersizliği ve Askeri Teori ve Strateji Derslerinin Eksikliği (Gök & Uyar, 1999: 10-11).

yandan da diğer tüm devre arkadaşları gibi daha sonradan ülke kalkınması için atılacak adımların hazırlıklarına katılmaktaydı.

Mezuniyetinden hemen sonra *Kırklareli'ndeki 20. Piyade Tümenine* atanan Abdurrahman Nafiz, *1908'de Bağdat Harp Okulu'na* öğretmen olarak atanmış aynı yıl içerisinde bu sefer de *Edirne Harp Okulu'nda* atanarak öğretmenlik yapmıştır⁹ (Seyitdanlıoğlu, 2017: 177).

11 Ocak 1908'de Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) olan Nafiz, Edirne'deki Piyade Numune Alayı 1. Avcı Taburu 1. Bölük Komutanlığı görevini yaparken *7 Ağustos 1909'da Tashih-i Rütbe Kanunu (Rütbelerin Düzenlenmesi) gereğince rütbesi yüzbaşılığa indirildi* (Genelkurmay Basımevi, 1989: 205-206; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 117).

25 Ağustos 1910'da Bağdat'taki 42. Piyade Alayı¹⁰ 2. Nişancı Tabur 1. Bölük Komutanlığına atandıktan bir gün sonra 26 Ağustos 1910'da rütbesi tekrar kıdemli yüzbaşılığa yükseltildi. 22 Ağustos 1911'de 2. Kolordu 15. Alay 2. Tabur Komutanlığı görevinde bulundu (Genelkurmay Basımevi, 1989: 205-206; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 117).

---

⁹ Farklı kaynaklarda farklı tarihler ve görev birimleri verilmiştir. *26 Eylül 1906'da Kırklareli'ndeki 77. Alay 2. Tabur 2. Bölük Komutanlığı'na* atanan Abdurrahman Nafiz, *11 Aralık 1907 tarihinde Bağdat Harp Okulu'nda Öğretmen Yardımcısı* ve *6 Temmuz 1909'da Edirne Harp Okulu'nda Öğretmen Yardımcısı* olarak görev yapmıştır (Genelkurmay Basımevi, 1989: 206; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 117). Bir başka kaynakta ise *26 Eylül 1906'da 2. Ordu 77. Alay 2. Tabur 2. Bölüğe* atanan Abdurrahman Nafiz, *31 Ekim 1907'de Bağdat ve 6 Mayıs 1909'da Edirne Harp Okulunda öğretmen olarak görev yaptığı* belirtilmiştir (ATASE Yay, 2009: 292). Fakat belirtilen kaynaklarda verilen tarihler ve görev yaptığı birimlerde yanlışlıklar vardır. Doğrusunu bizzat Abdurrahman Nafiz Gürman kendisi belirtmiştir (https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

¹⁰ Abdurrahman Nafiz'in görev yaptığı Piyade Alayı 42. değil 44. Piyade Alayı'dır (Seyitdanlıoğlu, 2017: 177; https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

1.3. Katıldığı Savaşlar

1.3.1. Balkan Savaşı (1912-13)

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin tarihinde yaşadığı en büyük yenilgilerden biridir. Osmanlı Devleti ile Balkan ulusları arasında meydana gelen Balkan Savaşları sadece bu iki kesim arasında yaşanan bir savaş olarak görülmemelidir. Büyük devletler arasındaki güç dengelerinin oluşmasında önemli bir yeri olan Balkan Savaşları I. Dünya Savaşı'nın çıkma sebepleri arasında da sayılabilir. Ayrıca Balkan Savaşları'nın yaşanmasında da birçok etken de mevcuttur (Ağanoğlu, 2001: 44).

Bölgesel olduğu kadar, kıtasal açıdan da büyük öneme sahip Balkan Savaşları, Avrupa'da XIX. yüzyılda ortaya çıkan diplomatik, siyasal ve askerî gelişmelerin ve dönüşümlerin bir uzantısı, bir ürünü olmuştur. Bu gelişmeler temelde Balkan Savaşları'nın ön belirtileri olurken, Balkan Savaşları da I. Dünya Savaşı'nın habercisi sayılmıştır. Ayrıca, *Pan-Germanizm*, *Pan-Slavizm* gibi çekişmelerinde, Balkanlarda şiddetli çatışmaların yaşanmasında doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi vardır. Bir yandan sanayileşen Avrupa'da oluşan sömürgecilik rekabeti ve bloklaşmalar, diğer yandan Osmanlıya yönelik yıkıcı ve yıpratıcı politikalar 1815 ile 1914 tarihleri arasında isyan, kriz, savaş gibi olayların yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu sürecin en etkili gelişmesi ise Balkan Savaşları olmuştur. Balkan Savaşları'nda büyük devletlerin istekleri doğrultusunda hareket eden küçük Balkan devletlerinin her biri büyük birer devlet kurma arzusuyla yayılmak istemişlerdir (Hatipoğlu, 2012: 9).

13 Mart 1912 yılında Rusya'nın arabuluculuğu ile Sırbistan ve Bulgaristan bağlaşıklıklarını imza altına aldılar. Bu bağlaşıklığa 29 Nisan 1912'de Karadağ ve 16 Mayıs 1912'de Yunanistan dâhil olmuştur (İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, 1986: 18-19). Bağlaşıklık (Bulgarlar, Yunanlar, Sırlar ve Karadağlılar) kuvvetleri oluşturan asker sayısı 474.000, Osmanlı asker sayısı ise 290.000 dir. Doğuda Bulgar kuvvetleri (7. Tümen hariç) 200.000, Batıda Sırlar 130.000, Bulgar 33.000, Karadağlılar 31.000 ve Yunanlılar 80.000 askere sahipti. Böylesi bir güç birliği karşısında Osmanlılar ise doğuda 115.000, batıda 175.000 askerle savaşmıştır. Buna göre bağlaşıklar, doğu harekâtında 85.000, batı harekâtında 99.000 toplamda da Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşık iki katı

büyükliğünde 184.000 asker fazlaydı. Bağlaşıklar savaş öncesi planladıkları mevcutla savaşa girerken Osmanlı Ordusu planlanan mevcutlarının (planlanan 527.000 asker yerine 290.000 askerle) yarısı kadar askerle harbe girmiştir (Balkan Harbi, 1993: 10).

Balkan Savaşları'nda Osmanlı Ordusu ikiye ayrılmıştır. Osmanlı Devleti Trakya'da Bulgar kuvvetlerine karşı "*Doğu Ordusu*" ile Makedonya ve Arnavutluk'ta Yunan, Sırp ve Karadağ kuvvetlerine karşı "*Batı Ordusu*" ile savaşıyordu. Böylece savaş, "*Doğu Cephesi*" ve "*Batı Cephesi*" olmak üzere iki cephede yapıldı (Uçarol, 1995: 438). Balkan Savaşları, I. *Balkan Savaşı* ve bu savaşta kazandıkları toprakları kendi aralarında paylaşamayan devletlerin arasında çıkan *İkinci Balkan Savaşı* olarak iki evrelidir (Jowett, 2012: 8).

Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olmasının birçok nedeni vardır. Bunlar arasında harpten önce siyasi hatalar, askerî hazırlıklardaki eksiklikler ve bahriyeye gereken önemi vermemek sıralanabilir. Harp esnasında ise seferberlik sırasında yapılan hatalar, toplanmadaki yanlışlıklar, stratejik hatalar, taktik eksikliği ve orduda kaybolan maneviyat duygusu gösterilebilir (Sabis, 2016: 21-152). Balkan Savaşlarında görev alan Türk subayı Rahmi Apak hatıralarında savaşın kaybedilmesinin nedenini olarak orduda harp etmeyi bilen kumandan bulunmadığı gibi askerleri sevk ve idare edebilecek binbaşı, albay ve generalin neredeyse olmadığını ve Redif Tümenlerinin savaş kabiliyetleriyle disiplinlerinin yetersiz olduğunu belirtir (Apak, 1988: 49). Cumhuriyet dönemi ilk Genelkurmay Başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak'ta, konu ile ilgili olarak,

"Bilindiği gibi askere, subaylar ve komutanları harp ettirir.. Balkan Harbi'nde bütün bozgun, üst subay ve subayların görevdeki ilgisizliklerinden ileri gelmiştir.. Rütbelerin tasfiyesi kanunu.. dairelerde çürümüş birçok kıdemli fakat askerlikten habersiz kimseleri emir komuta makamına getirmiş ve orduda büyük bir düzensizliğe sebep olmuştur " yorumunda bulunmuştur (Çakmak, 2011: XIV).

Abdurrahman Nafiz Gürman, İşkodra Savunması kitabında ordunun öneminden bahsederken aynı zamanda subayların yetersizliğinden ve kullanılan yöntemlerin yanlışlığından bahsetmiş konuyla ilgili görüşlerini ve şahit olduğu olayı şöyle anlatmıştır (Gürman & Kocaman, 2007: 66):

“Balkan Savaşları’ndan önceki yıllarda subayların kendini kaptırdığı siyaset uçurumu, ordunun itaat ve emniyetini bozmuştu. Emniyetsiz bir ordudan ciddi bir talim-terbiye ve sonuç olarak gerçek bir güç de beklenemezdi. Meşrutiyetin ilanı ve askeri ihtilalden beri geçen dört sene zarfında, bir demir pençe ortaya çıkıp da orduyu düştüğü bu çukurdan çıkaramamıştı. Tersine, siyasi partiler ordunun yakasını bir türlü bırakmıyorlardı. Hâlbuki ordunun önemini sağlamak için her şeyden önce subayları görevlerine bağlamak lazımdı.

Subayların seçimi, terfisi, orduda devamı için sağlam ve ihtiyaca yönelik yöntemlerimiz de yoktu. Avrupa ordularının acı tecrübeler sonucunda bırakmaya mecbur oldukları eski terfi yöntemlerinden biz bir türlü ayrılamadık. Takdirsizliğimizin daima cezasını çektik. Savaşın ilanından biraz önce Preveze Jandarma Taburundan terfi edip İşkodra Nizamiye Tümenine gelen bir binbaşı, savaşın çıktığı gün İşkodra Kolordusu Komutanına başvurarak: ‘Emir ve komutama verilen bu güzel taburu ben muharebede sevk ve idare edecek güçte değilim. Şimdiye kadar böyle bir kıtanın muharebede nasıl kullanılacağını bana kimse göstermedi, ben de bir yerde görmedim, ancak kıdemim geldi, beni binbaşı yaptılar, bu tabura komutan olarak gönderdiler. Düşman karşısında emredeceğiniz başka her hizmeti yerine getirmeye hazırım, yalnız bu muntazam taburun körü körüne kanına girmeme müsaade etmeyiniz.’ demişti.”

Bahse konu olan binbaşı, komutanlarının karşısına çıkarak yetersizliğini dile getirecek cesareti gösterebilmiştir. Bu şekilde yetersiz olup bunu dile getiremeyen birçok subaysa orduyu telafisi olmayan büyük bir felakete sürükledi. Bundan dolayı orduda muharebenin en cefalı döneminde yeteri kadar binbaşı ve yüzbaşı olmasına rağmen taburların emir ve komutası ister istemez teğmenlere bırakıldı. Seferberlik ilanının ardından bazı subaylar görevlerinden affını isterken bazı subaylarsa (Tiran Redif Alayı Komutanı olan kaymakam) emekli olmayı tercih etti. Seferberlik emri ile birlikte bir alay komutanının böyle bir başvuruda bulunması o zamanki ordunun ruh halini çok iyi yansıtıyordu. *“Orduyu yukarıdan aşağıya genel bir ihmal ve başıboşluk istila etmişti.”* Daha seferberlik ilanından üç ay önce *“muhalif partinin bozduğu bazı subaylar ve bunların zorladığı efrat, hükümeti düşürmek için Manastır’da silahlanarak dağa çıkmışlardı”* Bununla da yetinmeyen Yakova yöresindeki bazı subaylar, ayrılıkçı

Arnavutlarla beraber, üniformasını taşıdıkları devlete karşı eyleme geçmişlerdi(Gürman & Kocaman, 2007: 66-67).

Bulundukları makamın ve temsil ettikleri değerlerin farkında olmayan subaylar için Abdurrahman Nafiz kitabında bir subayın nasıl olması gerektiğini belirten şu düşüncelerine yer vermiştir. Abdurrahman Nafiz Gürman'a göre subay, çok yüksek vasıflara sahip olmalıdır. Sağlam bir cesaret, yüksek bir onur sahibi olmalı ve emrindekilere büyük bir güven aşılmalıdır. Subay devletin şeref ve itibarını temsil eder. Her subay makamının bu yüksekliğini idrak etmiş olmalı her zaman ve her yerde bu makama layık bir birey olduğunu göstermelidir(Gürman & Kocaman, 2007: 475).

Abdurrahman Nafiz, Balkan Savaşları'nda ordunun yenilgiye uğramasının nedenlerini şu şekilde ifade etmektedir (Gürman & Kocaman, 2007: 475):

“Balkan Savaşı'ndan önce ordunun ülke dâhilindeki darmadağınık durumu Karadağ sınırları üzerindeki birliklerin; Tuzdaki birliklerin sonu göz önüne getirilmelidir.

Bariş zamanlarında Rumeli'deki ordumuz derli toplu tutulabilseydi elbette bu kadar şaşkınlık olmayacaktı. Sınır üzerindeki birliklerimiz bulunmasaydı, Tuz'daki birlikler İşkodra'da olsaydı doğaldır ki askeri durumumuz bu bölgede daha kuvvetli olacaktı. İşkodra Muharebeleri de daha başka şekil alacaktı. Buna karşılık, belki Tuz'da hükümet kurulamayacaktı. Sınırlar açık kalacaktı. Fakat oralarda asker bulundurmakla durum başka türlü mü oldu?

Harpte üstünlük Türk milleti için Rumeli'de bir varlık sorunu idi. Bunu da ancak harp için iyi yetişmiş, iyi hazırlanmış ve iyi bakılmış bir ordu sağlayabilirdi. Bundan dolayı harp barişte kazanılır bir durum olduğu düşünölmeli idi. ”

Abdurrahman Nafiz bir savaşın, savaştan önce bariş döneminde kazanıldığını bunun içinde ordunun her daim savaşa hazır olması gerektiğini belirtir. Bariş dönemlerinde her zaman uzak görölen savaşın her daim olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekirken ülkeyi idare edenlerin, genellikle çoğunluğun istediğı barişin gereklerine uyma kafa yapısında olduğunu belirtir (Gürman & Kocaman, 2007: 475).

1.3.1.1 İşkodra Müdafaası

Balkan Savaşları'nda İşkodra'da görev yapan Abdurrahman Nafiz, 5 Kasım 1911'de geçici görevle İşkodra Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Heyeti'nde

görev yapmıştır. Daha sonra 24. İşkodra Nizamiye Tümeni Kurmaylığı, Bağımsız İşkodra Kolordusu Kurmay Başkan Vekilliği ve İşkodra Mürettep 1. Alay Komutanlığı görevlerinde bulunmuş olan Gürman, İşkodra'nın tahliyesinden sonra da 24. (1.) İşkodra Tümeni Kurmay Heyeti'nde görev almıştır (Genelkurmay Basımevi, 1989: 206; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 117).

Abdurrahman Nafiz'in Balkan Savaşları'nda aktif görev aldığı İşkodra, bugün Arnavutluk Cumhuriyeti'ne bağlı bir şehir olup, ülkenin kuzeyinde, İşkodra Gölü'nün kenarında, Drina ırmağının kıyısında bulunur. Geçmişte bir din ve ticaret merkezi olan şehirde şimdilerde sanayi, dokumacılık, dericilik ve maden işletmeleri önemli yer tutar. (İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, 1986: 38-39). Osmanlı İmparatorluğu Venedik himayesinde bulunan İşkodra'yı, Fatih Sultan Mehmet döneminde 1474 ve 1478 yıllarında iki defa kuşatmıştır. 25 Nisan 1479 tarihinde açlık ve yokluktan kuşatmaya daha fazla dayanamayan kalenin koruyucusu olan Venedik ve Karadağlılar tarafından İşkodra Osmanlıya teslim edilmiştir (Gürman & Kocaman, 2007: 3). 1479 yılında sancak haline gelen İşkodra, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Rumeli Eyaleti'ne bağlandı. Boşatlı ailesi tarafından uzun yıllar yönetilen İşkodra (İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, 1986: 42) 433 yıl sonra Osmanlı hâkimiyetine girdiği aynı günde (25 Nisan 1913) Karadağlılara bırakıldı(Gürman & Kocaman, 2007: 3).

İşkodra vilayeti İşkodra ve Draç sancakları olmak üzere ikiye bölünmüştür. İşkodra Sancağı; Tuz, Puka, Selimiye (Leş) ve Merdita kazalarından oluşurken, Draç Sancağı; Kruya, Tiran, Kavaya ve Şiyak kazalarından meydana geliyordu.(Gürman & Kocaman, 2007: 52). Osmanlı Devleti'nin, Rumeli'deki en küçük vilayeti olan İşkodra'nın yüzölçümü 10.800 km²'dir. İşkodra'nın kuzeyinde Karadağ, doğusunda Kosova ve Manastır, güneyinde Manastır ve Yanya batısında ise Adriyatik Denizi bulunmaktadır(Gençoğlu, 2015: 267). Balkan yarımadasının en büyük gölüne sahip olan İşkodra (Ek. V) Avrupa ve Balkan devletlerinin gözdesi durumundaydı(Gürman & Kocaman, 2007: 39).

1860-1878 yılları arasında Rumeli'de Müslüman nüfus 4,5 milyona yakındı. Bu nüfusun 141.000 ise İşkodra vilayetinde yaşamaktaydı(İnalcık, 1993: 29). İşkodra'nın nüfusu 1894 nüfus sayımına göre ise 339.500 olarak verilmiş, bu nüfusun da 330.728'i Müslüman, 5.913'ü Rum, 2.797'si Katolik ve 62'si diğer olarak belirlenmiştir (Karpas,

2003: 193). 1908 seçimleri için 2 mebus seçilmesi gereken İşkodra'nın nüfusu ise 75.600 olarak kabul edilmiştir (Güneş, 1997: 253). İşkodra'nın 1911'deki nüfusunu dine dayalı millet sistemine göre 349.000 olarak belirleyen McCarthy Müslüman nüfusunu 218.000 olarak belirlemiştir (McCarthy, 2014: 141). Aram Andonyan ise İşkodra'nın ufak bir şehir olduğunu söyleyerek nüfusunu 30.000 olarak vermiş, bu nüfusun da üçte ikisinin Müslüman, üçte birinin de Hristiyan olduğunu belirtmiştir (Andonyan, 1975: 289).

Osmanlı idaresinde Kuzey Arnavutluk'un batı ucunda bulunan İşkodra; Avusturya, Karadağ, İtalya ve Rusya'nın nüfusları altına almak için devamlı mücadele halinde oldukları bir yerdi.

Avusturya Hükümeti, şark siyaseti uğruna her türlü yolu deniyordu. Bunun için Katolik Arnavutları koruma hakkı vesilesiyle Kuzey Arnavutluk üzerinde nüfuzunu kurmaya çalışmış bu amaç uğruna çok fazla para ve emek harcamıştır. Dini bir propaganda aracı olarak kullanan Avusturya Hükümeti şehirden en ücra dağlara kadar kiliseler inşa etmiştir. Kiliselerden yetişen papaz ve piskoposların maaş ve ödeneklerini karşılayarak papazları kendi emelleri uğruna çalışmaya mecbur etmiştir.

Karadağ, dağlar arasına sıkışmış fiziki açıdan olumsuzluklarla dolu hiçbir varlığı olmayan fakir bir memleketti. Karadağlılar bu vaziyetlerini düzeltmek için verimli tarım arazilerine ve doğal zenginliklere sahip İşkodra yöresi, Brana, Gosina, Yakova ve İpek taraflarını kendilerine hedef olarak belirlemişti.

İtalyanlar, amaçlarına dini kullanarak ya da silah veya isyanlarla ulaşamayacaklarını düşündükleri için daha insancıl yollarla amaçlarını gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Bu amaç uğruna kendilerine taraftar yetiştirmek için sanat okulları açıp yetimlere yardım ederek daha sinsice bir plan peşindeydi. Böylece herhangi bir savaş veya devrim sonrasında kendisine ayrılacak hisseyi almayı planlamaktaydı.

Rusya Hükümeti, Kuzey Arnavutluk'u Avusturyalılara kaptırmamak, küçük Slav Hükümetlerinin geleceklerini kurtarmak için Arnavutluk konusuna kayıtsız kalmıyor gerekli müdahalelerde bulunuyordu. Arnavutluk'un Adriyatik Sahilleri, güneydeki Slavların başlıca hedefleri arasındaydı (Gürman & Kocaman, 2007: 31).

İşkodra'da gerçekleştirilen savaş sadece Osmanlı ile Karadağ arasındaki ilişkileri belirleyip onları etkilemiyor aynı zamanda Avrupa ve Balkanlardaki dengeyi de fazlasıyla

etkiliyordu. Bunun için İşkodra, I. Dünya Savaşı'nda karşı karşıya gelecek grupların çatıştığı alanlardan biri haline gelmiştir (Malkoç, 2008: 65).

Balkan Savaşları sonunda Osmanlı kuvvetleri en akılda kalır başarısını İşkodra'da elde etmiştir. Toprak siperlerden başka savunma imkânı olmayan İşkodra Müstahkem Mevkisi, düşmanın ilk bombardımanından en son ateş kesilene kadar (22 Nisan 1913) tam 6 ay (183 gün) boyunca başarıyla savunuldu. Esat Paşa'nın yaptığı antlaşma neticesinde İşkodra Karadağ'a bırakıldı (Gürman & Kocaman, 2007: 481).

Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında çatışmalar, savaşın ilan edilmesinden çok daha önce başlamıştır. 1912 yazında Karadağ sınırında kanlı olaylar yaşanmış, Osmanlı sınırları içindeki bazı köyler yakılmıştı (İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, 1986: 12). Ayrıca Karadağ Hükümeti İşkodra'daki tahkimat faaliyetlerini (Ek. VI) sekteye uğratarak memlekette karışıklık yaratıp halkı galeyana getirmek için müstahkem mevkilere sürekli baskınlar tertip ettirmiştir (Gürman & Kocaman, 2007: 165).

24 Eylül 1912 akşamı Karadağ ordusu Osmanlı sınırında toplanarak Merkez, Güney ve Kuzey olmak üzere üç kola ayrılmıştı. Karadağ ordusu Merkez karargâhını Podgorica'da kuran Veliaht Prens Danilo komutasında 13.000, Güney grubu General Mittar Martinoviç komutasında 8.000 ve Kuzey grubu General Vukotiç komutasında 10.000 toplamda ise 31.000 askerle sınıra dayanmıştır. Bu üç gruptan Kuzey grubunun görevi Taşlıca Alaylarına girerek Sırp ordusu ile birleşip İpek sancağını işgal etmek ve Merkez grubunun sol tarafını güvenceye almaktır. Merkez grubu İşkodra gölünün kuzeyinden, Güney grubu ise gölün güneyinden İşkodra üzerine yürüyecekti (Gürman & Kocaman, 2007: 172-174). Böylece Karadağ Kralı, asıl hedef olarak İşkodra'yı alarak Şar dağı batı bölgesini işgal edecekti. İşkodra kalesini baskınla düşürmeye çalışacak olan Karadağlılar müttefikleriyle aralarında olan antlaşmayı da dikkate alarak diğer ordulardan on gün önce 8 Ekim 1912'de saldırıya geçmiş fakat başarı elde edememiştir (Balkan Harbi, 1993: 8).

Karadağ saldırısı başladığında, Osmanlı Hükümeti Karadağ sefaretinden verilen savaş ilanı notasının çevirisiyle uğraşmış, notanın verildiği anda direk saraya bilgi vermeyerek zafiyet göstermiştir (Türkgeldi, 2010: 60-61). Osmanlı Devleti geçte olsa 9 Ekim 1912 tarihinde İşkodra Kolordu Komutanlığı'na Karadağ'a harp ilan edildiğini bildirdi (İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, 1986: 68). Savaş ilanı ile beraber

Karadağ Kuzey Orduları Akova ve Berana üzerine yürüdü. Akova ve Berana'yı Türk kuvvetlerinin daha önce tahliye etmesi üzerine burayı rahatça işgal eden Karadağlılar Plava ve Hosinaya yönelerek bu bölgeleri de ele geçirmiştir. Karadağlıların ilerlemesi üzerine İpek bölgesine çekilen Osmanlı kuvvetleri İpeklilerin teslim olmaya karar vermesi ve Üsküp, Kalkandelen ve Mitroviça'nın düşmesi hakkında gelen bilgilerden sonra Yakova'ya çekilme kararı almıştı. Bunun üzerine Karadağ kuvvetleri 18 Ekim günü İpek'i işgal etmiştir. Karadağ ordusunun Güney grubu ise 8 Ekim günü sınırı geçmiştir. Sınırı geçen kuvvetler önüne çıkan Müslüman köyleri yakıp yıkarak İşkodra Gölü'nün güneyinden İşkodra'ya doğru yürüyüşe geçmiştir. Karadağ'ın kalan son kuvveti ise İşkodra Gölü'nün kuzeyinden ilerlemeye başlamıştır. Savaş ilanı ile birlikte Yakova ve Prizren'de hareket eden Sırp kuvvetleri de 28 Kasım'da Mat Suyu'nu geçerek Draç'ı işgal etmiştir. İşkodra önüne gelen Karadağ ve Sırp kuvvetleri İşkodra'yı kuşatmıştır (Gürman & Kocaman, 2007: 184-223). Böylece İşkodra'yı kuşatmak için Karadağlılar tüm savaş gücünü bu kentin etrafını yerleştirmiştir (Andonyan, 1975: 289). Bu sırada Sırp kuvvetleri, Büyük Devletlerin özellikle de Avusturya'nın sert uyarılarına ve Rusya'nın nasihatlerine uymayarak Yakova ve Prizren'den hareketle Adriyatik'e ilerlemesi Avrupa'da büyük ses getirmiştir (Bayur, 1999: 39-40).

Karadağ kuvvetleri, İşkodra da Osmanlı'nın herhangi bir deniz kuvveti meydana getirebileceğini düşünmedikleri için göldeki gemilerini silahlandırmamıştır. İşkodra'yı karadan kuşatmaya çalışan Karadağ kuvvetlerine karşı her türlü tedbiri alan Hasan Rıza Paşa, İşkodra Gölü'nün önemini bildiği için hem göle hâkim olmak istiyor hem de göl üzerinden karadan ilerleyen Karadağ kuvvetlerini bombalamayı düşünüyordu. *“Gölde Karadağ'ın değil vapuru, bir kayığı bile gezemeyecektir. Hele vapurunu mutlaka batırmalısınız... Düşman gemisi geçerken üzerine varıp batırırsınız...”* emrini veren Hasan Rıza Paşa ayrıca İşkodra Amirliğine savaş sonuna kadar geçerli olan şu talimatı vermiştir: *İşte size seferin sonuna kadar hükmü geçen talimat: Cesaret! Kararlılık! Yiğitlik!”* (Gürman & Kocaman, 2007: 192-193). Bunun üzerine 11 Ekim günü Kranya Sahili'nden ilerleyen düşman yürüyüş kollarına göl üzerinden ateş açılarak zayıt verdirilmiştir. Gölde de yer yer çatışmalar yaşanmasına rağmen asıl amaç olan iskeleleri bombalayıp erzak, teçhizat ve malzeme depolarını imha etme ve Karadağ vapurlarını batırma görevi yerine getirilememiştir (Gürman & Kocaman, 2007: 193).

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nın başlamasıyla birlikte arka arkaya yenilgiler almaya başlamıştır. Bu yenilgiler sonunda Osmanlı'nın Doğu ve Batı Ordusu arasındaki bağlantısı kesilmiştir (Uçarol, 1995: 438). Ayrıca İşkodra'da direnen kuvvetlerin Batı Ordusu'yla iyice bağlantısının kesilmesi (Bayur, 1999a: 91), üzerine kenti ele geçirebileceklerini düşünen Karadağlılar hem kent üzerindeki kuşatmayı arttırmış hem de diplomatik yollar denemeye başlamıştır (Hall, 2003: 76). Bu ortamda, 3 Aralık günü Çatalca önünde ateşkes imzalandı. Bulgar Hükümeti, Çetine 'ye bir telgraf çekerek, Kral Nikola'yı askerî harekâtı durdurmaya davet etti. Bu haber, orduları çok yorulan yaşlı Kral Nikola'yı çok sevindirdi. Kral gösterdiği feragat için halkına teşekkür ederek, barış görüşmeleri sonucu ne olursa olsun müstakbel başkenti olarak belirttiği İşkodra'yı talep etmekten vazgeçmeyeceğini gerekirse tekrardan savaşmayı göze aldığını belirterek askerî harekâtı durdurdu (Andonyan, 1975: 301). 6 Aralık 1912 günü İşkodra'ya gelen beyaz bayraklı bir vapur içinden Karadağ Prensi Piyer'in yardımcısı çıktı. Yardımcı yanında getirdiği mektup ve telgrafla Osmanlı Hükümeti'nin büyük devletler aracılığıyla Bulgar, Sırp ve Karadağ Hükümetleriyle ateşkes imzaladığını bildirdi. Ancak Hasan Rıza Bey bu habere inanmadığı için ateşkesi kabul etmedi. Esasen inanmakta düşüncesine uygun gelmediği için ateşkes süresince çatışmaya devam edildi. (Gürman & Kocaman, 2007: 267). Çatalca Savaşında düşman başarısızlığa uğramasına rağmen imzalanan mütareke her yönden Osmanlı için zararlıydı. Mesela Bulgarlar demiryollarının Edirne istihkâmları içinden geçen bölümünden kontrolsüz serbest nakliyat yapabilirken, biz Edirne ve İşkodra'ya bir zerre bile göndermekten alıkonuluyorduk (Ahmet İzzet Paşa, 1992: 138).

Ateşkes döneminde (3 Aralık 1912 - 3 Şubat 1913) çatışmalar Traboş, Birdiça, Kır, Ova cephelerinde yer yer devam etmiştir. 2-3 Aralık gecesi sis ve karanlıktan faydalanarak Karadağlılar Ova cephesine baskın yapmışlar baskın başarıyla bertaraf edilmiştir. Yine 23-24 Aralık gecesi Ova Bölgesi'nde, 24-25 Aralık gecesi Kır Bölgesi'nde Karadağlılar tarafından yapılan baskın girişimleri başarıyla engellenmiştir. Kolordu Komutanı Hasan Rıza Paşa Arnavutluk'u hemen silah patlatmadan ele geçiren Sırlara bir darbe vurmak istiyor bunun için fırsat arıyordu. Arnavut halkını Sırlara karşı ayaklandırmak isteyen Rıza Bey Sırların zulmü ve baskısıyla sindirilmiş halkı ayaklanmaya kışkırtmak için Arnavutların gözü önünde Sırları kovalaması gerektiğini biliyordu. 14 Aralık'ta Drin'in doğusundaki köylerden erzak toplayan savaş

vergi müfrezelerimize Sırp müfrezelerinin saldırmasıyla Pistuli Sırtlarında çarpışmalar başlamış Hasan Rıza Paşa'nın aradığı fırsat eline geçmiştir. Karadağlılar gibi inatçı ve çetin bir düşmanla savaşmaya alışan taburlarımıza Sırp kuvvetleri hafif gelmiştir. 17-18 Aralık günlerinde yaklaşık bir tugay Sırp ile savaşan Türk kuvvetleri, kanlı çarpışmalar neticesinde Sırp kuvvetlerini tam bir bozguna uğratarak 800'e yakın kayıp verdirmiştir. Zadrima Savaşı (Ek. VII) olarak bilinen savaş neticesinde Hasan Rıza Paşa hedeflediği amaçlara ulaşmıştır. Sırpların kendilerinin yarısı kadar olan bir kuvvet karşısında nasıl kaçtığını gören Arnavutlar üzerinde Sırp ordusunun etkisi kırılmıştır (Gürman & Kocaman, 2007: 267-290).

Ateşkes süresince sadece savunmada kalmayan İşkodra kuvvetleri, Traboş Bölgesi'ndeki Sivrikaya (Ek. VIII) yakınlarında bulunan düşman siperleri yıkmak ve düşman topraklarının adetleri ile tertiplenmesindeki değişikliği ortaya çıkarmak amacıyla 29 Ocak günü Fesattepe Dayanak Noktasında (Ek. IX) bulunan Asteğmen Fehim Efendi emrindeki kuvvetimizle karşı saldırıya geçmiştir. Fehim Efendi emrindeki kuvvetimiz Yumurtatepe Savaşı olarak adlandırılan savaş sonunda düşman tepesini işgal etmiş siperlerini tahrip ederek başarılı bir çıkarma yapmıştır (Gürman & Kocaman, 2007: 269-270).

Bu sırada 30 Ocak 1913 Perşembe günü İşkodra'da önemli bir gelişme yaşanmıştır. Hasan Rıza Paşa, Esat Paşa'nın (Ek. X) evinden dönerken suikasta uğramış yaralanan Paşa 31 Ocak günü gece yarısı şehit olmuştur¹¹(Gürman & Kocaman, 2007: 293-294). Hasan Rıza Paşa yaralı vaziyette iken emir ve komutayı kimin alacağına dair herhangi bir şey söylememiştir. Paşa'nın vefatından sonra Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin Beyler İşkodra'da komutayı en yüksek rütbeli olan Esat Paşa'nın ele almasını isteyerek Kolordu Komutanlığını teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Esat Paşa da Kiramettin ve Nafiz Beylerden Hasan Rıza Paşa'ya çalıştıkları gibi çalışıp kendisine yardım edecekleri konusunda yemin etmeleri karşılığında görevi kabul etmiştir (Gürman & Kocaman, 2007: 295).

---

¹¹ Hasan Rıza Paşa'nın şehit edilmesi İşkodra'da dengeleri değiştirmiştir. Suikast üzerine araştırmalar yapılmış kesin sonuçlara ulaşılamasa da Abdurrahman Nafiz ve birçok kişi Esat Paşa'dan şüphelenmiştir. Esat Paşa, gözü daima yükseklerde olan makam ve mevki peşinde koşan hatta Arnavutluğa hâkim olmayı isteyen biriydi. Bu nedenle de kendisine engel olarak gördüğü Hasan Rıza Paşa'yı emri altındaki adamlara vurdurmuştur. Suikasten 12 yıldan sonra Esat Paşa'nın adamları Osman Bali ve Kavalalı Tevfik cinayeti Esat Paşa'nın emriyle işlediklerini kabul etmişlerdir (Gürman & Kocaman, 2007: 297-307).

Kral Nikola, savaşın yeniden alevlenmesiyle birlikte tüm gücüyle hücuma kalktı. 6 şubat tarihinde başlayan bombardımanla savaş boyunca řškodra'ya yapılan en büyük hücum gerçekleşti. Bardanyolt'daki dikenli telleri aşıp şehre doğru ilerleyen Karadaę-Sırp kuvvetlerini 9 şubat'ta Esat Pařa karşı hücumla engellemiş, büyük kayıplar veren Karadaę ve Sırp kuvvetleri řškodra'ya girmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır (Hall, 2003: 121-122). 12 şubat 1913'de Kral Nikola resmen ek yardım talebinde bulunmuştur. Bu talebi geri çevirmeyen Sırlar General Peter Bojovi komutasında 30.000 asker, değişik çaplarda 72 parça top ve kuşatmayı desteklemek amacıyla 4 uaklık bir filoyu řškodra'ya göndererek Kral Nikola'nın talebini yerine getirmiştir. Sırlar karadan ulaşım zorluğu nedeniyle asker ve malzemeyi demiryolu üzerinden Selanik'e göndermiş, buradan da Yunanların yardımıyla gemilerle asker ve malzemeler 18 Mart günü bölgeye ulaşmıştır. İlk gemiden askerler inmeye başladıkları sırada Osmanlı hafif kruvazörü Hamidiye limana girip ateř açarak Sırp kuvvetlerine kayıplar verdirmiştir. Ertesi günde Hamidiye Draç limanına hücum etti (Hall, 2003: 122-123).

20 Aralık tarihinde büyükelçiler bağımsız bir Arnavutluk'u tanıyarak Draç'ı da Arnavutluk'un bir parçası olarak kabul ettiğini ilan etmişti(Hall, 2003: 98). Büyük Devletler de Londra Konferansı'nda anlaşmaya vararak řškodra'yı Arnavutluk'un ayrılmaz bir parçası ilan ettiler. Buna karşılık Kral Nikola ise olaylar nasıl gelişirse gelişsin řškodra'dan asla vazgeçmeyeceklerini bildirdi(Andonyan, 1975: 315-316). Bunun zerine askerî birliklerimizle bir türlü bařa çıkamayan Karadaę kuvvetleri şubat ve Mart ayı boyunca topların yönünü şehre çevirerek şehri yoğun top atışına tutmuştu. Bu bombardıman esnasında çoğunluğu kadın ve ocuk olmak üzere birçok kayıp verildi. Karadağlılar 27 Mart tarihinde Büyük Devletlerin de baskısı nedeniyle řškodra'daki yabancı konsolosluklar ile yabancı vatandaşların şehirden çıkışlarına izin vereceği ve řškodra Komutanlığının da bu çıkışlara izin vermesi gerektiğini belirtmişti. Bu teklif kabul edilmedi zira yalnız yabancıların çıkması demek geriye kalan Türk vatandaşı Müslüman ve Hristiyan halk ile birlikte şehrin tamamen yakılıp yıkılacağı ve tüm halkın öldürüleceği algısını oluştururdu. İstediğini alamayan Karadağlılar baskılar nedeniyle ikinci bir teklif daha yapmıştı. 7 Nisan günü yapılan teklifte bu sefer savaşçı olmayan halk ile yabancı konsolosluklar ve vatandaşların şehri terk etmesi için izin verilmesi istenmişti. Aslında kuşatma altında bulunan bir kalede erzak sıkıntısı yaşanacağı için halk kalabalığının

azaltılması kale direnişinin süresini uzatacaktı. Fakat halkın tamamının çıkartılması çok zordu ve İşkodralıların birçoğu evini terk edip gitmeyi asla kabul etmezdi. Bu teklifinde kabul edilmediği uygun bir dille Esat Paşa tarafından Karadağlılara iletilmiştir. Şubat ve Mart ayı boyunca bir yandan yoğun bombardıman devam ederken bir yandan da Esat Paşa ve Karadağ yetkilileri arasında yaralılar ve kalenin durumu hakkında görüşmeler yapılıyordu(Gürman & Kocaman, 2007: 404-413). Karadağ kuvvetlerinin ısrarla kuşatmaya devam etmesi üzerine Büyük Güçler 28 Mart tarihinde Çetine’de, 29 Mart tarihinde ise Belgrad’da kuşatmanın sona erdirilmesi için iki nota vermiştir. Buna Karadağ kuvvetleri, 30 Mart tarihinde İşkodra’ya karşı yaptıkları taarruzla Büyük Güçlere meydan okuyarak cevap vermiştir. Bunun üzerine 2 Nisan günü Büyük Güçlerden beşinin gemilerinden oluşan bir filo Arnavutluk ve Karadağ kıyılarında boy gösterisi yapmıştır. Gösterinin amacı net olmamakla beraber Sırplar mesajı alarak 10 Nisan günü toplarını da Karadağ kuvvetlerine bırakarak kuşatmayı terk ettiler. Tüm bakılara rağmen Karadağlılar Sırpların yardımı olmaksızın Büyük Güçlerin taleplerine meydan okuyarak kuşatmayı sürdürmüştür (Hall, 2003: 124-125).

Bu sırada İşkodra’da açlık en üst seviyeye çıkmış güçleşen şartlar Osmanlı kuvvetlerini zor durumda bırakmıştı. Esat Paşa kale içinde Abdurrahman Nafiz Bey ile dolaşırken açlık ve zor şartlardan, yaşadıkları ve yaşayacakları sıkıntılardan bahsederken *“İşkodra’nın düşeceği kesindir”* diyerek teslim olunması yönünde fikir beyan ederken Nafiz Bey bu düşünceye katılmayarak düşüncelerini şöyle ifade etmiş:

“Ben İşkodra’nın teslim olması olasılığını düşünmüyorum. Gerçi yiyeceğimiz bitti, halk aç fakat her ne şekilde olursa olsun bu işin sonuna şerefle gelelim, dışarıya çıkalım, zorlayalım, ölen ölür, kurtulan gider” (Gürman & Kocaman, 2007: 453) diyerek dik bir duruş sergilemiştir.

Balkan Savaşları’ndan Türk ordusu büyük bir yenilgiyle çıkarken harp esnasında Türk milletini gururlandıracak iki olay vardır birincisi Edirne Müdafaası ikincisi ise İşkodra Müdafaasıdır. İşkodra Müdafaası ile Abdurrahman Nafiz Gürman, Türk tarihindeki yerini almıştır. İşkodra’da Osmanlı kuvvetleri sayıca düşmandan az olduğu gibi harp malzemesi ve yiyecek eksikliği de mevcuttu. Bütün bunlara rağmen İşkodra’yı savunan kuvvetler büyük bir fedakârlık göstererek Plevne müdafilerinden geri kalmamıştır(Türkmen, 1949: 5).

Fakat açlık ve kuşatmanın getirdiği zorlayıcı şartlar teslim olmayı gerektirmiş, 22-23 Nisan gece yarısına kadar süren yorucu görüşmelerden sonra İşkodra'nın teslimi konusunda imzalar atılmıştır. Bunun üzerine 25 Nisan sabahı Prens Danilo İşkodra'ya gelerek kaleye çıkmış, Karadağlılar tarafından 21 parça top atışıyla karşılanmıştır. Prens yapılan törenle Esat Paşa'dan İşkodra'yı teslim almıştı (Gürman & Kocaman, 2007: 456-460).

İsviçreli teğmen Karl Egli, bu konuyu notlarında şu şekilde aktarır (Gürman & Kocaman, 2007: 451):

“Türkler İşkodra'nın kuzeyindeki ovaya dâhil olan tugaylara karşı bütün toplarıyla şiddetli bir ateş açtılar. Karadağ bataryaları derhal onlara karşılık verdi ve bir çeyrek saat süresi içerisinde Türk toplarını ateş kesmek zorunda bıraktılar.”¹²

Her iki tugay arazi dalgaları arkasında gizlendiler ve geçici olarak orada kaldılar. Ancak karanlıktan yararlanarak, Dobra'ya yönelik yollarına devam edebildiler. Savaşçı birliklerin vapurlarla Skeya'ya taşınması 19 Nisan akşamına kadar sürdü. 20 Nisan akşamına kadar yük hayvan kolları ve diğer malzeme de karşıya geçirildi. Neyse ki, Brediça'daki Türkler, Sırp mevzilerinin boşaltıldığının asla farkına varmadılar. Yoksa bu müddet içerisinde Türkler'in, güneye doğru bir çıkış yapmaları mümkün olabilirdi. Küçük bir keşif kolları bu cephedeki kuşatma hattının kaldırılmış olduğunu meydana çıkarabilirdi.

Esasen bu bölgelerin işgal edilmesine de hiç gerek kalmamıştı. Ayın 20'sinde her iki tugay Skeya'dan taşıma kollarının ulaşmasını beklemekteyken, Esat Paşa İşkodra'nın teslim şartlarını görüşmek üzere son kalan iki kurmayını Zogay'a gönderiyordu.

Karadağlılar Buşat ve Melguşi'deki mevzileri işgal etmeden önce İşkodra tahliye edilmişti.”

Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin, İşkodra'nın boşaltılmasının ardından ordunun dönüş etkinliğini şu şekilde aktarırlar (Gürman & Kocaman, 2007: 473-474):

“Rumeli Batı Ordusu Kumandanlığı tarafından İşkodra Kolordusunun dağıtılmasıyla birliklerin yeniden düzenlemesi ve kurulması ve Draç'a gelecek gemilerle Suriye'ye gönderilmesi emrolundu.

---

¹²Abdurrahman Nafiz, cephanemiz azaldığı için, bataryalarımızın birkaç mermi atıp, ateşi kestiğini, sürekli ateş edemediğini; bu durumun düşman topçu ateşinin etkisinden olmadığını vurgular (Gürman & Kocaman, 2007: 451).

İşkodra Nizamiye Tümeni 8 Mayıs 1913'ten itibaren bölüm bölüm Draç'a hareket etti. Draç'ta Avusturya denizci birlikleri vardı. Draç, Arnavutluk Hükümet Başkanı Hamit Bey, Esat Paşa'ya yazdığı 8 Mayıs tarihli telgrafta: 'Avusturya temsilcisi ile görüştüğünde, sarılmış olması nedeniyle gemilerin Draç'a gelemeyeceğinden, önceden de bildirildiği gibi askerin Draç'ta kalmayıp Avlonya'ya gönderilmesinin daha uygun olacağından' söz ediyordu. Sonra Draç Arnavutluk Hükümeti birliklerimizin Draç'ta yerleştiği binalara Türk bayrağı çekmesini bir sorun yapmak istedi. Fakat bunların hiç birine önem verilmedi. Birliklerimiz Draç'a girdi. Avusturya denizcileriyle temas etti.

Emir beklemeksizin kendiliğinden binalarına ve ordugâhlarına Türk bayrağını çekti. Hatta bu konu hakkında Rumeli Batı Ordusuna 'Avusturya donanma ve ordusu bizim askeri şeref ve haysiyetimize dokunmadıkça, bulunduğumuz ordugâhı tarafsız bölge sayarak bir şeye karışmayacağımız' bildirildi.

Rumeli Batı Ordusunun komutanı, İşkodra Kolordusunun Fiyeri'ye gelmesini, orada Batı ordusuna katılmasını emretti. Hâlbuki Fiyeriye'deki birlikler aşıktan, salgın hastalıktan çok kayıp veriyordu. Birçok yenilgiler ve sefalet bu orduyu adeta ortadan kaldırmıştı. Hâlbuki bizim birliklerimiz bunların hiç birine uğramamıştı. Disiplini yerinde, maneviyatı yüksek ve o zaman için eldeki en güzel bir kuvvetti. Bunları oraya götürmek ve bu güzel kuvveti de onların haline düşürmek doğru olmayacaktı. Bu durumu düşünmek bile bize zor geldiğinden, Yüzbaşı Kiramettin Bey Fiyeri'ye, Batı ordusuna gitti. Bu durumu anlattı. İşkodra birlikleri Tiran ve Draç'ta kaldı. Birlikler 35 gün kadar Tiran, Draç ve Şingin'de kaldıktan sonra bölüm bölüm gelen Türk gemileriyle İstanbul'a hareket etti ve doğru Derince İskeleyi'ne çıkıp haziran başlarından itibaren orada toplanmaya başladı. Yarbay Mahmut Kamil Bey ilk gelen gemiyle İstanbul'a gittiğinden, Draç'ta İşkodra Nizamiye Tümeninin komutasını askerleri terhis edilmiş Elbasan Redif Tümeni Komutanı Albay Cemal Bey üstlendi. Esat Paşa, Tiran'da kaldı. Arnavut subaylarından arzu edenlerde gelmedi, orada kaldılar.

İşkodra'dan çıkan birliklerin ve genellikle Batı ordusunun Adriyatik kıyılarından taşınması, halen harp durumunda bulunduğumuz Balkan Hükümetleri aleyhine kullanılmamak koşuluyla gerçekleştirildiğinden Derince'de toplanan İşkodra ordusunun ve Batı ordusunun birlikleri haziran ayı içinde Konya'ya gönderildi. 72nci Piyade Alayının Tuz'daki esirleri de gelmişti. Konya'da birlikler yeniden kuruldu. İşkodra

Nizamiye Tümeni esas olmak üzere, kuruluş yapıldı. Bir nişancı taburu ile iki piyade alayı ve bir topçu alayı istihkâm bölüğü, süvari bölüğü ve sıhhiye bölüğü ve seyyar hastaneden meydana getirildi. Adına önce 10 ncü İşkodra Tümeni denildi.

Balkan Hükümetleri arasında harp çıkıp Edirne üzerine ileri harekâtımız başlayınca, İşkodra Tümeni 1913 yılının temmuz başlarında Konya'dan trenle İstanbul'a gönderilmeye başlandı.

124 ncü Bingazi Alayı da İşkodra Tümeni kuruluşuna alındı. Tümen 3 piyade ve 1 topçu alaylı olarak 5'nci Kolordu kuruluşunda, Edirne'nin batısındaki Havza civarına geldi. 1 nci İşkodra Tümeni adını aldı.

Sonbaharda Bulgarlarla İstanbul Anlaşması imzalanınca, tümen Babaeski'ye döndü. 1 nci Kolordu kuruluşuna girdi. Çorlu-Silivri-Çekmece üzerinden yürüyerek Kâğıthane sırtlarına geldi. İstanbul muhafızı Albay Cemal Bey (Cemal Paşa), İşkodra'da bulunmuş ve muharebelere katılmış olan subayların neredeyse tamamını bir neden yokken bazı kuşkulara kapılarak, değiştirdi. Tümen de hizmetlerine ödül olmak üzere İstanbul'da kaldı.”

Abdurrahman Nafiz, kaleme aldığı İşkodra Müdafaası adlı eserde, Balkan Savaşları süresince, tüm yoksunluklara karşın yaptıkları İşkodra Savunmasının sonuçlarını ayrıntılı olarak aktarır (Gürman & Kocaman, 2007: 481-482):

“1912-13 Balkan harbinde Edirne Müstahkem Mevkisi'ni Türkler 50.000 kişi ve 490 topla, Bulgar ve Sırpların 150.000 kişisine karşı (1/3 oranında) ateşkes süresiyle beraber toplam 5 ay savunabildiler.

İşkodra Müstahkem Mevkisi'nin başlangıçtaki dış çevresi 35 km'ydi. Buna göre 11 km. çapında bir çevresel müstahkemdi. Bunun en çıkıntılı yerleri Bardanyolt ileri mevzileri ve Traboş'ta Fesattepe Dayanak Noktası'ydı. Bardanyolt ileri mevzileri düşman eline geçti. Fesattepe Dayanak Noktası'nın savunması zor ve kanlı oldu. Bardanyolt ileri mevzileri ile Matruştepe düşman eline geçtikten sonra 15. Dayanak Noktası çıkıntılı bir durumda kaldı. Düşman ateşlerini üzerine çekti. Bu yüzden burada fazla kayıp verildi.

Ova cephesinde dayanak noktaları arasındaki uzaklık 500-1200 m'ydi. Bridiça cephesinde bu aralıklar 400-950 m'ydi.

Son zamanda İşkodra Müstahkem Mevkisi'nin savunma çevresi 27 km'ye inmişti. Kilometre başına 480 tüfek ile 3 top düşüyordu. Yani metre başına yarım insandan eksikti.

Hâlbuki Birinci Dünya Harbinden önceki esaslara göre daimi yönteminde yapılmış bir müstahkem mevkiye cephenin her metresinde en az bir kişi, sahra yönteminde (İşkodra'da olduğu gibi) yapılmış bir mevkiye ise en az 3 kişi olmalıydı. Şu halde İşkodra'nın asker sayısı, gereksinim duyulananın 1/6'sından daha azdı.

İşkodra askeri idarenin günlük en yüksek kazan mevcudu 23.500 kişiyi geçmedi. Bunun içinden esirler, hastalar, yaralılar, bazı sivil memurlar, kimsesiz aileler, yol, dekovil inşaatında çalıştırılan ve silah kullanmaya hiç elverişli olmayan redif taburlarındaki Mısırlı askerler, saf harici askerler çıkarıldıktan sonra, İşkodra'nın en yüksek savunma gücü gönüllülerle birlikte hiçbir zaman 15.000 kişiyi geçmedi. Bu kuvvetin 5000 kadarı nizamiye, geri kalanı redif ve gönüllülerden oluşmaktaydı.

İşkodra Muharebeleri esnasında 1200 şehit, 722 hastalıktan ölüm, 4000 yaralı olmuştur. Bu şekilde kayıpların toplamı 5900'dür. Kayıpların savaşan güce oranı $6000/15.000 = \% 40$ 'tır.

Bütün muharebe süresince İşkodra'da tüfek başına 720 mermi, top başına 384 mermi harcanmıştır. Böylece tüfek, bir günde ortalama 4 mermi yakmış, bir top da ortalama 2 mermi atmıştır.

Yarbay İmmanuel, Karadağlıların İşkodra önünde 13.000 kayıp verdiğini söylüyor. Böylece Karadağ ordusu yalnız İşkodra önünde ordusunun hemen yarısını (% 50) kaybetmiştir. Sırpların kayıpları da (esirlerle beraber) 5000 kişiye yakındı."

Abdurrahman Nafiz, savaş sonrası İşkodra Savunmasından alınacak dersleri şu başlıklar altında toplamıştır (Gürman & Kocaman, 2007: 482-489):

- 1- Savaşı, temeli er ve mangaya (10 kişilik asker birliği) dayanan, kıta yapar.
- 2- Ordunun ruhsal açıdan güçlendirilmesi büyük önem taşır.
- 3- Bir ordunun gücü ve kuvveti, sayıca çok olmasında değil, orduyu oluşturan birliklerin yüksek nitelikli savaş gücünde bulunur.
- 4- Sağlam karakterli olmayan insanlar, güçlükler karşısında dayanıksızdır ve ordu için tehlike oluşturlar. Bu durumda olan bir subay, kendinde bir birliği ateşe sokacak güç ve kudret hissetmez. Bu subayların komuta başında bulunması ise tam bir felakettir. Bunun için subayların yükselmesi konusuna ehemmiyet vermek şarttır.

5- Kumandan, tüm zorluklar karşısında desteklenmek için, ekibinin güvenini ve güvenliğini tam anlamıyla kazanmalıdır. Bir komutan her konuda fedakârlık yapabilen atılgan, cesur, dayanıklı, deneyimli ve bilgili olmalıdır.

6- Subayları, ordunun işlevselliğini her durumda etkin kılmak için; daima kendiliğinden iş görür, atılgan ve atak olarak yetiştirmek lazımdır. Ancak atak ve atılgan olan ordular düşmana karşı zafer kazanabilir.

7- Bir subay için, diğer mesleklere nazaran verilen kararların şiddeti ve sorumluluğun daha yoğun olması nedeniyle, mesleğini sevmesi büyük önem taşır.

8- Sokakları dar, evleri sık, içinde meydanları ve bahçeleri az olan kentler, bombardımanlardan büyük çapta etkileneceğinden; gelecekteki savaşlarda, kara ve özellikle hava gözlemlerini güçleştirmek için, kentlerin içinde ve kenarlarında belirli çerçevede ağaç dikmek zorunluluk kazanır.

9- İşkodra Savunması, Türk'ün karakterinin, savunmadan çok, saldırıya daha uygun olduğunu göstermiştir.

10- Çok etkin ve kuvvetli bir genel yedek birliğinin varlığı, genel başarı için temel koşuldur.

11- Ana mevziden geniş ölçüde bir topçu koruması görmeyen ileri mevzilerin elde tutulması çok zordur. Bunlar uzun süre savunulamaz.

12- Topçu ateşi, kesin sonuç beklenen yöreye, tüm kuvvetiyle yöneltilmelidir; her yerde dağıtılması bir sonuç vermez.

13- Sağlamlaştırılmış mevzilere karşı yapılan taarruz ve hücum, yalnız topçu ateşiyle yeterli derecede hazırlık yaparak ve engeller ortadan kaldırılarak başarılı olur.

14- Dikenli tel örgüler çok değerli engellerdir. Ancak bunlar, hendek içinde gömülü bulunmaz, açıkta olursa; iki tarafın kurşunlarından, özellikle makineli tüfek ateşinden çabuk kesilir, engel oluşturma işlevini kaybeder.

15- Tel örgüleri yöresindeki arazinin, geceleri aydınlatılması gerekir.

16- Saldırı amaçlı savaşlarda, topçunun, kesinlikle can güvenliğine önem vermeyerek, bazen avcı hatlarına dek sokulması, çok yarar sağlar.

17- Kendi topçumuzun ileri hatlarda bulunan piyademeze zarar vermemesi ve başarıyı engellememesi için, en ilerideki piyadelerin kararlaştırılmış özel işaret bezleri kullanması gereklidir.

18- Savaşta, subayların, kendi yetiştirdikleri kıtaların başında bulunmaları ve bunlara kumanda etmeleri çok önemlidir. Bir kıta, en yüksek güç ve yeteneğini, ancak kendisini yetiştiren subayların emir ve kumandasında gösterebilir.

19- Savaş alanında en fazla özveride bulunan ve en çok ölen, genç erlerdir. Bu nedenle, genç erlerden oluşan kıtalar, ordunun en değerli unsurudur.

20- Bireysel cesaretleri, savaş hevesleri ne olursa olsun, milislerden ve gönüllülerden savaşta ciddi bir iş beklenemez. Savaşta sevk ve idareleri zordur. Savaşın gerektirdiği düzen ve disiplin altına alınmaları zor olduğundan çok zor durumda kalıp kesin bir ihtiyaç duyulmadığı sürece milisler ve gönüllüler kullanılmamalıdır. Bu kuvvetler taarruz esnasında faydadan çok zararı dokunur. Tüm birliklerin felaketine sebep olabilirler.

21- İşkodra Savunması, derinliğine tertiplenme ve derinliğine savunmanın değerini gözler önüne sermiştir.

22- I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan, yakın mesafelerde uzun süre karşı karşıya kalarak, siper savaşı yapılması şekli de İşkodra'da başlamıştır. Özellikle Fesattepe Dayanak Noktasında Karadağlılar siperlerimize 10 metreye kadar yaklaşmışlardır.

23- Çok gerekli olmadığı sürece, asıl savunma hattı, yüksek dağ ve tepelerden geçirmemeli; bunlar daha geride bırakılarak, sırf gözetleme yeri olarak tutulmalıdır.

24- Gündüz düşmanın harap ettiği yerler, karanlıkta hemen onarılmalıdır. Gece çalışması için aydınlatma araçları düşman tarafından görülmeyecek şekilde ayarlanmalı, gece çalışan istihkâm bölüğü gündüz dinlenmelidir. İşkodra'da üç istihkâm bölüğü bu işler için yeterli gelmiştir.

25- Toplar, kayıpların azaltılması ve düşmana daha fazla cephane harcatılması amacıyla sık sık mevzi değiştirmelidir. Düşman topçusuna karşı bir zorunluluk olan bu durum için, sahte tesislerin önemi büyüktür.

26- Özellikle mevzi ve kuşatma savaşlarında, ele geçirilecek her araçtan, ne kadar adi olursa olsun, yararlanmak önemli bir kuraldır. İşkodra'da ele geçirilen brodvel topları ve kendi yaptığımız el bombaları bunun en güzel örneğidir.

27- Sağlamlaştırılmış bir yerin korunmasında, beslenme sorunu çok önemlidir. Sonunda bir kalenin düşmesine başlı başına neden olabilir. Bunun için, askerin ve halkın

beslenme işlerini bir elden idare etmek gerekir. Ancak, bu işin daha savaşın başlangıcından itibaren yapılması gerekir.

28- Bir kalede, bol cephane, erzak, kuvvetlendirme malzemesi, para vb. ne kadar gerekliyse; bol miktarda gerekli ilaçlara da o oranda gereksinim vardır.

29- Kuşatılmış kalelerde onarım işi de önemlidir. Bu sayede kırılıp bozulan silah vb. onarımı mümkün olur. İşkodra'da bu imkân mevcut değildir.

30- Halkı bombardımanlardan korumak için; uygun bir bölge ayarlanarak bizzat halkı da katılımlarıyla korunmuş yerler yaptırmak gerekir. Özellikle son zamanlarda uçaklardaki gelişme ve gaz saldırıları, bunun önemini son zamanlarda daha da arttırmıştır. Barış döneminde bu gibi saldırılarda ne yapacakları halka öğretilmelidir.

Abdurrahman Nafiz, İşkodra'da yapılan savunmayı ve ateşkes sonucu kıtaların Anadolu'ya dönüşünü ayrıntılarıyla aktardıktan sonra, yukarıda maddeler halinde verilen, buradan çıkarılacak dersleri ele almıştır.

Abdurrahman Nafiz, İşkodra Savunmasıyla iyi yetiştirilen, bakılan ve kullanılan bir Türk ordusunun, elindeki araçlar eksik ve derme çatma olsa bile, yine de en zor ve karmaşık durumların içinden namusu ve şerefıyla çıkabileceğini tüm dünyaya bir kez daha gösterdiğini ifade eder (Gürman & Kocaman, 2007: XIII).

İşkodra'nın kaybıyla savaş sırasında direnen üç Türk kalesinden sonuncusu, Avrupa'da oldukça ses getirerek Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. Artık Osmanlı'nın Balkanlar'dan çıkarılma işlemi tamamlanmıştır (Malkoç, 2008: 73).

Balkan Savaşları sırasında meclis kapalı olduğu için savaş sıcaklığı sıcaklığına değerlendirilememiş meclis açıldıktan sonra Meclis-i Mebussan Reisi (Parlamentarler Meclisi Başkanı) Halil Bey, ibretlik şu sözleri söylemişti(Güneş, 1997: 587-588):

"... Bu defa Hükümet makamında titrer ve aciz ellerin bulunduğunu müdafaa-i vatan için ihtiyar edilen bütün hazırlıkların anarşiye kaptırıldığını gören düşmanlarımız fırsatı ganimet bildiler, birleştiler müttefiken hudutlarımıza tecavüz ettiler. İhtiras, harp içinde ihtiras, aileleri bitiren devletleri yıkan ihtiras, güzel Rumeli'yi bize kaybettirdi. Muazzez refiklerim! bu elim vaka gözümüz önünde daima canlı durmalı, büyük bir ibret olarak yaşamalıdır... Harp etmek kâh muzaffer, kâh mağlup olmak her millete mukadderdir. Başka milletler harben kaybettikleri vatan parçalarını unutmazlar. Emsali müstakbelenin önünde onları daima canlandırırılar. Onlarla birlikte esbabı felaketi de

daima yaşar. Bu suretle aynı esbabın netayici felaketimizden atiyi mahfuz tutarlar. Bu kürsü mualladan milletime tavsiye ederim. Unutmamasını, hürriyet ve meşrutiyetin mehdi nevvârı olan sevgili Selânik'i, Yeşil Manastır'ı, Kosova'ya, İşkodra'ya, Yanya'ya bütün güzel Rumeli'yi unutmamasını tavsiye ederim. Muallimlerimizden, muharrirlerimizden, şairlerimizden bütün erbab-ı tefekkürümüzden hududun öte tarafında kurtarılacak kardeşler, tahlis edilecek eczayı vatan bulduğunu, nesli hazır ve emsali atıye önünde dersleriyle, yazılarıyla, şiirleriyle bütün nüfuzu maneviyyeleriyle daima canlandırmalarını rica ederim. Ancak bu suretle felaketlerimizi, hezimetlerimizi izhar eden hataların tekerrüründen âtimizi muhafaza edebiliriz."

Halil Bey bu konuşmasıyla Balkan Savaşları için gerekli hazırlığın yapılmadığını ihtiraslar yüzünden koca Rumeli'nin kaybedildiğini belirtirken 23 Haziran 1914'te Meclis- i Mebusunda konuşan Maliye Nazırı Cevat Bey Balkanların kaybedilmesinin Osmanlı bütçesinde büyük bir gedik açmadığını yeni vergilerle bu açıklığın giderileceğini belirtmesi ittihatçıların Balkan politikasını açıklaması bakımından oldukça ilginçtir.

"Rumeli vilayatinin masarifine gelince, 1325 senesi zarfında –umum Rumeli Vilâyatı, Edirne Vilayati dâhil olduğu halde- 4 Milyon lira, 1326 senesi zarfında 5 Milyon lira, 1327 senesi zarfında 6 milyon 4 yüz bin lira masarifi icabetmiştir ki, bunun vasatı 5 milyon 280 bin liraya baliğ olmaktadır. Bundan, Edirne vilayeti masarifini teşkil eden bir buçuk milyon liranın büyük bir kısmını tenzil edecek olursanız, takriben dört milyon lira kalır ki, Rumeli vilayetlerinin; yani Selanik, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetleriyle Edirne'nin bir kısmının masarifini bulursunuz"(Güneş, 1997: 588).

Balkan Savaşları önce 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması daha sonrada 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşmaları ile sona ermiştir. Bu antlaşmalar sonrasında çok büyük toprak kaybına uğrayan Türkiye'ye, Avrupa kıtasında 175.000 kilometre kare arazi ile 1.200.000 nüfusu olan küçük bir toprak parçası kalmıştır (Balkan Harbi, 1993: 11)

Bu savaş sonunda ordular çok büyük kayıplar vermiştir. Sadece kolera ve tifüs başta olmak üzere hastalıklar sebebiyle, 126.000'den fazla insan hayatını kaybetti. Sırf Osmanlı Devleti Birinci Balkan Savaşında 75.000 askerini hastalık sebebiyle kaybetmiştir (Jowett, 2012: 15). Osmanlı Devleti savaş sonunda sadece Batı Ordusu mevcudunun %75'ini, Karadağ Ordusu %45'ini, Bulgar Ordusu %35'ini, Yunan Ordusu %25'ini ve Sırp Ordusu % 20'sini kaybetti (Çakmak, 2011: 650-651).

Balkan Savaşları'nın aslında üç mağlubu vardır. Bunlar Osmanlı Devleti, Avusturya ve Bulgaristan'dır. Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ise asıl kazananlardır ve bu savaş sonucunda yüzölçümlemlerini iki katına çıkarmışlardır (Ağanoğlu, 2001: 58).Balkan savaşları sonunda Bağlaşıkların ve bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk Devletinin Osmanlı Devletinden kazançları ve savaş sonundaki durumları şöyledir (Ağanoğlu, 2001: 58):

Ülke Adı	Savaşta Kazancı		Savaş Sonrası Durumu	
	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus
Bulgaristan	25.257	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk			25.734	800.000

Balkan Harbi'nin galip devletleri savaş sonunda yeni topraklar kazanıp yüzölçümlemlerini büyük oranında arttırmıştır. İkinci Balkan Savaşı'nda mağlup olmasına rağmen Bulgaristan da sınırlarını yaklaşık olarak %16 oranında genişletmiştir. Savaşa sonradan dâhil olan Romanya ise %5'lik bir artışla yetinmiştir (Jowett, 2012: 15).

Balkan Savaşları'nın bitiminden Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar geçen süre zarfında Abdurrahman Nafiz, 13 Mart 1913 tarihinde İzmir'de 4. Kolordu 10. Nişancı Tabur Komutanı, 21 Mayıs 1913'te de 4. Kolordu Küçük Zabit (Astsubay) Numune Talim Tabur Komutanı olarak görev yapmıştı. Ayrıca 15 Mart 1913'de Binbaşı rütbesine yükselen Abdurrahman Nafiz 14 Mayıs 1914 tarihinde Halep'te 26. Nizamiye Tümeni Kurmay Başkanlığı yapmıştı. 12 Haziran 1915'te Kurmay Binbaşı oldu (Süslü & Balcıoğlu, 1999: 117-118; Genelkurmay Basımevi, 1989: 205-206).¹³

¹³Bu tarihlerle başka bir kaynakta 11 Ocak 1914'te 4. Kolordu 10. Nişancı Taburu Komutanı, 21 Mart 1914'te 4. Kolordu Astsubay Numune Tabur Komutanı olduğu, 15 Aralık 1913 tarihinde binbaşılığa yükseldiği belirtilmektedir(ATASE Yay, 2009: 291-292).

1.3.2. I. Dünya Savaşı (1914-1918)

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı süresince çok geniş bir coğrafyada ve birçok cephede savaşırken Abdurrahman Nafiz de Çanakkale Cephesi'nde ve Libya'da görev almıştır.

1.3.2.1. Çanakkale Cephesi

Bu cephede müttefiklerin gayesi, Çanakkale Boğazından geçerek İstanbul ve Boğazları ele geçirip Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak, Rusya'ya silah ve malzeme yardımında bulunmak ve henüz savaşa katılmamış olan Balkan Devletlerini cesaretlendirip kendi saflarına çekmektir. Bu amaç doğrultusunda 15 Şubat 1915 tarihinden itibaren müttefik donanması Çanakkale Boğazını bombalamaya başladı. 18 Mart 1915 gününe kadar devam eden şiddetli bombardıman sonrası Çanakkale'yi geçemeyeceğini anlayan müttefik kuvvetleri geldikleri gibi geri dönmek zorunda kaldılar. Bu başarısızlığın tarafsız devletleri ve Müslüman âlemini cesaretlendireceğini düşünen müttefik kuvvetleri Nisan ayı sonlarına doğru Gelibolu yarımadasına çıkarma yapmıştır. Türk askeri, müttefik kuvvetlere karşı şiddetli bir mukavemet gösterdi. Müttefikler başarılı olamayacağını anlayınca ölü ve yaralı olarak 250.000 askerini bırakarak geri çekilmiştir (Armaoğlu, 2007: 122-128). Çanakkale Cephesi Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin galip geldiği tek cephedir. Çanakkale, Balkan Savaşları'nda onuru kırılan bir milletin yeniden itibar ve motivasyon kazandığı yerdir. Bu motivasyon yeni Türk devletinin kuruluşunda önemli rol oynamıştır (Örenç, 2012: 242).

Çanakkale Savaşları'nda 26. Tümen Kurmay Başkanı olarak görev alan Binbaşı Abdurrahman Nafiz, Saros Körfezi Bölgesi'nde 1. Orduya bağlı olarak 17 Ağustos 1915'te görev yapmıştır (Görgülü, 2014: 121). Çanakkale Savaşları'nda 1915 yılı Ağustos ayı boyunca Anafartalar bölgesinde süren yoğun çarpışmalar nedeniyle ordu birlikleri bu bölgeye kaydırılmaya başlanmıştır. Ordu komutanlığı 5. Orduya bağlı birliklerin bölgeye hareket etmesiyle birlikte boşalan Saros bölgesine yeni birliklerin takviye edilmesini istemiştir. Böylece hem Saros'tan gelebilecek bir tehlike karşılanmış olacak hem de Anafartalar Grubu pekiştirilmiş olacaktı. Bu amaçla 6. Kolorduya bağlı 24. ve 26.

Tümenler'in hızla bölgeye getirilmesi kararlaştırılmıştır. 26. Tümen, 17 Ağustos 1915 Salı günü Edirne'den karayoluyla Uzunköprü doğrultusunda yürüyerek Saros bölgesine varacak ve 1. Ordu'nun emrine girecektir. Böylece bölgesinin güvenliğini sağlamak için 6. Kolorduya bağlı Abdurrahman Nafiz emrindeki 26. Tümen Saros'a getirilmiştir. 26. Tümen Saros bölgesinde Kocaçeşme – Baklaburnu arasının güvenliğini sağlamaktaydı (Birinci Dünya Harbinde, 1980: 433-462).

27 Ağustos 1915 günü yaşanan Kayacıkağlı Muharebeleri Anafartalar bölgesinde yapılan son harekât olmuştur. Buna rağmen ileride yapılabilecek yeni bir çıkarma harekâtına karşı hazırlıklı bulunmak için 5. Ordu Komutanı, 6. Kolordudan bölgeye takviye istemiştir. Bunun üzerine Abdurrahman Nafiz'e bağlı 26. Tümen 28 Ağustos sabahı yola çıkarak akşamına Silvi'ye gelmiş ve Turşunköy'e gönderilmiştir (Birinci Dünya Harbinde, 1980: 459).

Anafartalar Grubu emrine verilen 26. Tümen, Ekim ayı içinde Turşunköy'ün güneyindeki Gümbürdekbayırı bölgesine getirilerek grup ihtiyatına alındı. Halep ve civarından gelen erlerden oluşan 26. Tümen'in ciddi bir eğitime ihtiyacı vardı. Bunun için Abdurrahman Nafiz bu günlerde 26. Tümen'in eğitimiyle alakadar olmuştur (Birinci Dünya Harbinde, 1980: 473).

İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Çanakkale bölgesinden çekilmesiyle birlikte 5. Ordu Komutanı Liman Fon Sanders, 9 Ocak 1916 günü 107 sayılı ordu emriyle Çanakkale harekât alanının genel savunma düzenini ve kuvvetlerini belirtmiştir. Buna göre 5. Ordunun büyük bir bölümü Çanakkale'den ayrılırken Mirlava Cevat Paşa komutasında Çanakkale Grubu oluşturulmuştur. Belirlenen savunma düzenine göre Abdurrahman Nafiz emrindeki 26. Tümen, üç taburlu 59., 76. ve 78. Piyade Alayları ile iki taburlu 26. Topçu Alayı ve tümen bağlı birliklerinden oluşan kuvvetleriyle Küçük ve Büyük Anafartalar ve batı bölgesinde görev almıştır (Birinci Dünya Harbinde, 1980: 501-504).

Böylece Abdurrahman Nafiz ve tümeni düşmanın tahliyesinden sonra 1916 yılının Ocak ayından Ağustos ayına kadar Çanakkale'de kalmıştır (Görgülü, 2014: 124). İzzettin Çalışlar savaş anılarında 26. Fıkra Erkânıharbi Abdurrahman Nafiz'den bahseder ve kendisiyle beraber 7 Kasım 1915'te 16. Kolordu karargâhına gittiklerini ve 17 Aralık 1915 tarihinde de 26. Tümen karargâhında Abdurrahman Nafiz Bey'i ziyaret ettiğini belirtir (Görgülü & Çalışlar, 1997: 124-128).

2. Ordunun Trakya'ya gitmesinden sonra Çanakkale Cephesi'nde görev alan Abdurrahman Nafiz emrindeki 26. Tümen muharebelerde görev almamıştır (Birinci Dünya Harbinde, 1980: 506).

1.3.2.2. Libya (Kuzey Afrika) Cephesi

Bu cephede Osmanlı Devleti İtalyanlara karşı mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti ile İtalya arasında Libya topraklarında yaşanan mücadele I. Dünya Savaşından daha önce başlamıştır.

Siyasi birliğini geç sağlayan İtalya, Kuzey Afrika topraklarında XVI. yüzyıldan itibaren özellikle İngiltere ve Fransa tarafından sürdürülen sömürgeleştirme hareketlerinin dışında kalmıştı (Toprak, 2012: 234-235). 1870'li yıllardan itibaren sömürgecilik kervanına katılan İtalya da Kuzey Afrika'ya yönelmiştir (Şıvgın, 2002: 275). İtalya bu amaç doğrultusunda, diğer büyük Avrupa devletleriyle de gizli antlaşmalar yaparak, bölgede hareket serbestliğini garanti altına almıştır (Bayur, 1983: 70).

Nitekim İtalya, 1911 yılının 28 Eylül'ün de Osmanlı Hükümetine bir ultimatom vermiştir (Üçok, 1951: 307). Bu ultimatomu Osmanlı Hükümeti'nin kabul etmemesi üzerine İtalya 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek, donanmasıyla Trablusgarp ve Bingazi'yi ablukaya alır. Kente giren İtalyan birlikleri, hiçbir dirençle karşılaşmadan kenti ele geçirirler. Tobruk, Trablusgarp, Derne ve Bingazi arka arkaya işgal edilir (Kurtcephe, 1990: 362-368).

İtalya'nın saldırılarıyla başlayan süreç içerisinde yer yer İtalyanlara karşı büyük başarılar elde edilse de yerel direnişçiler ve Türk birlikleri kesin sonuca ulaşamamıştır. Bu süreç içerisinde İtalyanlar da yaptıkları saldırılar ve baskılarla başarılı olamayınca bocalama sürecine girmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin de hem içeri de hem dışarı da durumu hiç parlak değildi (Armaoğlu, 1997: 641).

Tam da böyle bir ortam da 8 Ekim'de Karadağ'ın Osmanlı Hükümetiyle diplomatik münasebetleri kesmesi ve Balkan Savaşları'nın başlaması, Osmanlı Devleti'nin İtalya ile Uşi Antlaşmasını (15 Ekim 1912) imzalamasına neden oldu (Turan, 1965: 96-97).

Osmanlı Devleti, Uşi Antlaşması ile Libya'yı İtalyanlara terk etsede aslında Trablusgarp Savaşı fiilen sona ermemiştir. Osmanlı Devleti'nin elinde kalan silahlar ve subaylarla organize olan yerel kuvvetler yönetiminde savaş Trablusgarp ve Bingazi'de yıllarca devam etmiştir (Şıvgın, 1989: 149).

Osmanlı Devleti, 1915-16 tarihleri arasında yapılan Çanakkale Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından yararlanarak, daha önce elinden alınan Trablusgarp'ı yeniden topraklarına katmak ister. Trablusgarp'ın bağımsızlığı için önceden beri mücadele eden Süleyman Baruni'nin (1872-1940) 11 Haziran 1916'da Enver Paşa'ya Trablusgarplıların genel eğilimi ve beklentileri ile ilgili verdiği raporda, Trablusgarp'ın istilasından dolayı kendisinin ve mücahitlerin yas tuttuğunu aylarca saç ve sakallarını kesmediklerini, kadınların ise koku sürünmekten ziynet eşyası kullanmaktan vazgeçtiklerini belirterek, bu yaslarının vatanın düşmandan kurtularak Trablusgarp Burçları üzerinde Ay yıldızlı Bayrağın sallanmasına kadar süreceğini belirtmiştir. Baruni'nin raporu ve yerinde yapılan incelemeler sonucunda Osmanlı yönetimi Trablusgarp'ı geri almaya karar verir ve Süleyman Baruni de, 21 Eylül 1916 tarihinde Trablusgarp ve dolayları valiliğine atanır. Baruni'nin daha önce hükümet işleriyle alakadar olmaması ve yeteri derecede tecrübesi bulunmamasından dolayı Valilik bünyesinde çalışmak üzere Kurmay Binbaşı Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey, bir üst rütbe ile sivil ve askerî müşavir sıfatıyla *Trablusgarp Bağımsız Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı*'na atandı. Vali Süleyman Baruni yanındaki heyetle birlikte 28 Eylül 1916'da İstanbul'dan yola çıkarak, önce Viyana-Pola (Adriyatik'te Alman deniz üssü) limanına oradan da bir Alman denizaltı ile Trablusgarp'a vardı. 13 Ekim 1916 tarihinde ise Bingazi'de bulunan Berka'ya ulaştı. Berka'da gemiden bazı subaylar indirilecek ve ikmal malzemeleri çıkartılacaktı. Ancak Seyyid İdris'in İngiliz ve İtalyanlarla anlaştığını ve Cidabiye'de bulunan Nuri Paşa'nın da iş göremeyecek durumda olduğunu görünce, bundan vazgeçerek yalnızca Nuri Paşa'ya 30.000 lira bırakarak Mısra'ta'ya hareket ettiler ve şehirde vali ile heyeti Osmanlı bayraklarla karşılandılar (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 684-687).

Mısra'ta'ya geçtikten sonra Nuri Paşa yeni karargâhını oluşturmuş ve Abdurrahman Nafiz, *Afrika Grupları Komutanlığı Kurmay Başkanı* sıfatıyla Nuri Paşa'nın karargâhında görev almıştır (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 706). Nuri Paşa'nın komutanlık karargâhında yardımcı kadrosunda iki sivil memur (Pertev Tevfik ve Mısırlı

Abdurrahman Azam) da bulunuyordu. Nuri Paşa ve adamları, Sirte’de bulunan Senusi lideri Seyyid Ahmet’in Mısırata’ya gelmesini istiyorlardı. Bu fikre Abdurrahman Nafiz ile önceden beri Senusilerle anlaşamayan Mısırata, Ziliten, Müsellata ve Urfele bölgelerine hâkim olan Ramazan Bey ve daha önce Sunusiler tarafından hapsedilerek kötü muameleye maruz kalan Vali Süleyman Baruni karşıydı. Seyyid Ahmet’in bölgeye gelmesini Ramazan Bey, onu destekleyen halk ve kabile başkanları asla benimsemezdi bu da bölgede huzursuzluğa ve karışıklığa yol açacaktı. Her tartışmada bu düşüncenin çok tehlikeli olduğunu bildiren ve desteklemeyen Abdurrahman Nafiz Bey bu konuda Nuri Paşa ile tartışarak İstanbul’a gitmek için izin istedi. Nuri Paşa’nın izin vermesinin ardından, 29 Temmuz 1917’de U-20 Alman denizaltısı ile bölgeden ayrılan Abdurrahman Nafiz’in yanında İstanbul-Afrika kuryesi Yüzbaşı Mümtaz da bulunuyordu. İstanbul’a gitmeden Nafiz’in teklif ve ısrarları ile Homs kıyılarına baskın yapma kararı alınmış ve 30 Temmuz sabahı Homs kıyısına varılmıştır. Birdenbire su üzerine çıkan denizaltı kışlaya ve telsiz istasyonlarına 15 dakika boyunca ateş etmiş ateş esnasında 43 mermi atılmış ve birçok isabet sağlanmıştır. Nuri Paşa, Abdurrahman Nafiz’in durumu Enver Paşa’ya 15 gün sonra bir mektup yazarak, *“Kurmay başkanı çok yorulmuş, ufak bir vesile ile İstanbul’a gitmeyi arzu etti, gönderildi”* diye bildirmiştir (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 707-709).

Abdurrahman Nafiz, bu konuda Nuri Paşa ile aralarında geçen tartışmaları anılarında şu sözcüklerle ifade eder:

“Karargâhta resmi bir görevleri olmayan yardımcı arkadaşların (Nuri Paşa’nın adamları iki sivil memur) bu işi, parmaklarına dolamaları ve her vesileden yararlanarak, bu sorunu ileri sürmeleri benim sabrımı tamamen tüketmişti.

Bir gün akşam yemeğinden sonra, Ramazan Bey’in yanına gitmiştim. Mısır vahalarından dönen Seyit Ahmet’in Sökene taraflarına geldiğinden, Fizan’a veya kuzeye doğru gelmesi ihtimali olduğundan ve gelen aldığı haberlerden Ramazan Bey söz ediyordu.

Karargâh arkadaşlarından birisi de gelmişti. Biz de dinledik. Ertesi sabah dairede masamın başında çalışırken, Nuri Paşa geldi. Seyit Ahmet’ten laf açtı. Sözü, benim akşam Ramazan Beyin yanında bulunmaklığıma getirdi. Seyit Ahmet hakkında Ramazan’ı

dinlemenin doğru olmadığını, bu gibi hareketlerin Ramazan'ı teşvik yerine geçtiğini söyledi. Bu sözden ben son derece üzüldüm.

Kendisine bu sorunun tartışma zamanının geçtiğini, benim bu koşullar altında burada çalışmaklığımın mümkün olmadığını, İstanbul'a dönmeme izin vermesini söyledim. Kabul etti. Bu suretle benim Afrika'daki görevimde sona ermiş oldu” (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 707-708).

İstanbul'a geldikten bir süre sonra yeni vazifesine atanan Nafiz Paşa, 1 Eylül 1917'de Menemen'deki 47. Tümen 148. Piyade Alay Komutanlığına atanmıştır¹⁴(Alacı & İpek, 2014: 58; Genelkurmay Basımevi, 1989: 206; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118).

Nafiz Bey'in ayrılmasından bir süre sonra Nuri Paşa, 19 Ekim 1917 tarihinde Başkomutanlığa o dönemdeki durumu açıklayan bir rapor göndererek;

“Askeri durumun iyi, iç siyasi durumun ise karışık olduğunu, Mısırata Mutasarrıfı Ramazan Bey'in tehdit edici durum aldığını, kendisinin sivrilme tutkusuna kapıldığını, Trablusgarp'in yiyecek kaynağının elinde oluşunu bir silah bilerek bütün Trablusgarp'a egemen olmak istediğini, Tarhunelilerle barışta görünmekte ise de, bunun uzun sürmeyeceğini, izlediği siyasete karşı çıktığını, Seyit İdris'in İngiliz ve İtalyanlarla anlaşmasına karşılık kendisinin de Seyit Ahmet'i elinde tuttuğunu, bu itibarla Seyit Ahmet'e Mısırata'dan gönderdiği yardım kafilesinin (100.000 Lira, bir top ve bir kısım donatım), Ramazan Bey tarafından yolu kesilerek yok edildiğini” ifade eder.

Paşa, Ramazan Bey'i kötüleyen bu raporunda Şeyh Ahmet'in yanında saf tutmuştur. Nuri Paşa Trablusgarp'ta Şeyh Ahmet'le çalışmak istiyor bunun için de Ramazan Bey ve adamlarını uzaklaştırmaya çalışıyordu. Ayrıca Vali Baruni'nin bir Türk Valisi ile değiştirilmesini istiyordu. Böylece sözü geçebilecek bir Türk valisi ile çalışma niyetindeydi. Nuri Paşa'nın Şeyh Ahmet'i destekleyerek yeniden ön plana çıkarma niyetini anlayan Ramazan Bey Paşa'yla anlaşmazlığa düşmüştü. Bu durum bölgede bulunan aşiretlerin Osmanlıya bağlılığına zarar vereceği ve aşiretler arasında sorunlar çıkarabileceği düşüncesine sebep oldu. Alınan raporlardan durumun ciddiyetini anlayan Başkomutanlık Abdurrahman Nafiz Gürman'ın ayrılışından beş ay sonra, Nuri Paşa'yı buradan alarak Kafkas İslam Ordusu Komutanlığına atadı (Karaköse, 2011: 273-274).

---

¹⁴ Başka bir kaynakta 148. Alay Komutanlığı'na tayin tarihi 11 Eylül 1917 olarak verilmiştir(ATASE Yay, 2009: 292).

1918 yılına gelindiğinde Trablusgarp'taki mücadele olanca hızıyla devam ederken bölgeyi işgalden kurtarmayı amaçlayan Osmanlı Devleti mücadelenin başına güçlü bir isimi getirerek bölgedeki etkinliğini arttırmayı amaçlamıştır (Kurtcephe, 1995: 256). Sultan Murat'ın torunu Prens Osman-Fuat'a (1895-1973) fahri feriklik verilerek, *Afrika Grupları Komutanlığı*'na atanır. Enver Paşa, Nuri Paşa ile anlaşmazlık yaşayarak İstanbul'a dönen Abdurrahman Nafiz Bey'e yeniden Kurmay Başkanlığına tayin edildiğini bildirerek kendisine bazı talimatlar ve nasihatlerde bulunmuştur. “..... *Sana güvenimiz olduğundan seni Erkânıharp Reisi yaptık. Beraber Afrika'ya gideceksiniz. Efendi gençtir. Eğlenceye ve yabancılarla temasa düşkündür. Sen bunun önüne geçeceksin. Görevin yalnız Erkânıharp Reisliği değildir. Aynı zamanda lalalık da yapacaksın, kendisiyle her yerde beraber bulunacaksın, para harcamasına nezaret edeceksin .....*” 2 Nisan 1918'de hareket eden heyet önce Viyana'ya varır. Şehzade Osman Fuad ve heyeti burada Afrika için gerekli olan silah, cephane ve para işlerini ayarladı. Heyet temas ve ziyaretleri tamamladıktan sonra alınan 559.490 Fransız Frank'ı ile yola çıkarak 9 Mayıs 1918'de Avusturya'nın Pola limanına varmıştı. 11 Mayıs günü buradan Alman denizaltısı UC-73 ile yola çıkan Şehzade ve beraberindeki heyet 17 Mayıs'ta Mısırata'ya varır (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 709).

Şehzade'nin, Mısırata'ya geldiği tarihte Vali olarak Süleyman Baruni, Batı Cephesi Komutanlığında Fahri Livalık rütbesi ile Emekli Süvari Yarbayı İshak, Kurmay Başkanlığında Yüzbaşı Neşet görev yapıyordu (Karaköse, 2011: 275). Bölgeye gelerek incelemelerde bulunup kendince çözümlemeler yapan Şehzade Osman Fuat, Enver Paşa'ya yazdığı 31 Mayıs 1918 tarihli mektubunda, “*Hükümetle temas etmek üzere İstanbul'a gelmek isteyen Seyyit Ahmet'in ayrılmasında bir sakınca olmadığını, aksine yararlı olabileceğini işaretleyerek, yalnız İstanbul'da yapacağı teklifleri arasında bütün Libya'ya egemen olma koşulu yer alırsa, bunun kabulünün mümkün olmayacağı; zira Batı Trablusgarp halkının, Osmanlı yanlısı liderlerinden Ramazan Bey'in Senusilerden nefret ettiklerini, böyle bir teklifin kabulü halinde kendilerinin de güç durumunda kalacağını*” belirtir.

14 Haziran tarihli mektubunda ise, “*Türk mücahit subaylarının partizan bir tutum içine girdikleri, bağlanmış oldukları şeyhlerin araları açıldıkça, Türk subaylarının da aralarının açıldığı, yakında yapacağı gezide bu gibilerin tespit edilerek bildirileceği,*

buna göre yerlerine güvenilir subayların gönderilmesi” teklifinde bulunduğu görülmektedir. Bu mektupta ayrıca Kurmay Başkanı Yarbay Abdurrahman Nafiz’in durumuna da değinen Osman Fuat, “Yarbayın bölge ileri gelenlerinden bazılarını ön plana çıkararak, onlarla fikir teatisinde bulunarak taraf tuttuğunu, bu durumun kendi tarafsız durumunu sarstığına” özellikle dikkat çekmek istiyordu.

Başkomutanlığa gönderilen bu mektuplardan yurda döndükten sonra haberdar olan Yarbay Nafiz, Libya Harekâtı ile ilgili notlarında eleştirilen hususlara ayrı ayrı değinmiş ve Şehzadenin tecrübesizliğinin çevresindekiler tarafından istismar edildiğini açıklamıştır. Hatta Şehzadenin subaylar hakkındaki sözlerini affedilmez bir hata olarak görmüş ve “..... Senelerce Afrika çöllerinde uğraşan ve Fizan güneyinde Tibesti’de hükümet konağı inşası için sırtında taş taşıyacak kadar fedakârlık gösteren ve nihayet Afrika’da Harb-i Umumi Mütarekesinde hayatını kaybeden Tabip Binbaşı Osman ile tek başına Fizan’ı Seyyit Abid’in adamlarından temizleyen ve Osmanlıya bağlayan ve Trablusgarp hudutlarında senelerce çalışmış olan Yüzbaşı Sakıb’ı değiştirmeyi düşünmenin” aklın kabul etmeyeceği işler olarak değerlendirmiştir. Abdurrahman Nafiz, Türk subaylarının bu bölgede yıllarca yaptıklarını örnek göstererek, aksine Şeyhler arasındaki kavgada barıştırmacı ve birleştirici rol oynadıklarını söylemektedir. Şehzadeye bunları yazdıranların, etrafındaki bazı menfaat peşinde koşan kurnaz kişiler olarak belirtmektedir. Ayrıca, Şeyh Ahmet’in de Şehzadeye yanaşarak, onu etkisi altına almak istediğini ve Şehzade aracılığı ile Batı’yı ele geçirmek düşüncesinde olduğunu, Şehzadenin de tatlı dillere kandığını açıklamaktadır. Böylece çıkarıcı şeyhler ve özellikle Şeyh Ahmet’in yeni karargâhta görüş ayrılıkları çıkarmaya başladıklarını belirtmektedir. Yarbay Nafiz’in Seyyit Ahmet hakkındaki görüşleri, Şehzade Osman Fuat ile uyuşmamakla birlikte, ortaya çıkan görüş ayrılıklarında İtalyan propagandasının da etkisi olmuştur (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 717-719).

Şehzade ve heyetinin bölgeye gelmesi İtalyanları kuşkuya düşürmüştü. Bölgede inceleme gezisine çıkan Şehzade’nin gezisi öncesinde başlayan, gezi esnasında ve sonrasında da devam eden hava taarruzlarıyla İtalyanlar bölgedeki hâkimiyetini hissettirmek istemiştir. Şehzade’nin gezisi esnasında İstanbul’dan 19 Ağustos tarihli gelen bir şifre ile İtalyanlar tarafından bölgeye yeni bir Vali atanacağı ve bölgede olağanüstü hal ilan edileceği Şehzade’ye bildirilmişti. Bütün bu olanlar İtalyanların, buradaki

müstahkem mevkilerine, donanma ve hava desteklerine rağmen, kendilerini güvende hissetmediklerini gösteriyordu. Sınırlı olanaklarla Türkler tarafından desteklenen bir avuç savaşçı karşısında sürekli huzursuzluk halindeydiler. Bu dönemde Batı Cephesinde Fahri Livalık rütbesiyle görevli bulunan Emekli Süvari Yarbayı İshak Paşa ve Vali Süleyman Baruni arasında gerginlik başladı. Vali Baruni ile İshak Paşa'nın tüm çabalara rağmen anlaşamamaları üzerine Şehzade 9 Eylül tarihli gönderdiği şifreli tel ile İstanbul'a durumu bildirerek Vali'nin İstanbul'a dönmek istediğini, İshak Paşa'nın da halka karşı şiddetli muamelede bulunduğunu bildirdi. Enver Paşa bu teklifi uygun görerek, 14 Eylül'de gönderdiği şifreli tel ile Vali'nin dönmesine izin vermiştir (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 722-723). Harbiye Nazırı, İshak Paşa'ya yazdığı mektubunda da, bölgedeki ileri gelen yerlilere yumuşak davranılmasını, şeyh ve başkanlar arasındaki anlaşmazlıkların kaldırılmasını önererek, kamuoyunun ancak bu şekilde Osmanlı lehine çevrilebileceğini belirtir (Pehlivanlı, 2000: 436).

Yaşananların birinci dereceden şahidi olan Abdurrahman Nafiz Bey, Enver Paşa'nın tedbirlerinin ve düşüncelerinin yanlış olduğunu ve onunla aynı düşüncede olmadığını belirterek düşüncelerini şöyle ifade eder (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 723-724):

“Harbiye Nazırının bu tedbirleri ve sözleri, tabiatıyla işleri düzeltmekten çok uzaktı. Enver Paşanın şahsen bu işlere zihin yoracak, iç yüzünü anlayıp tedbir düşünecek ve bunları emredecek vakti de yoktu. Umur-u Şarkiye işlerini çeviren Ali Baş Hembra Bey, Tunuslu vatani çok seven, ahlak sahibi, namuslu bir kişi idi. Fakat o da bu işlerin gereğini layikiyle kavrayacak ve anlayacak ve teklif edip yaptıracak şekilde yetişmemiştir. Bu kadar emek, para ve insan sarfolunan bu işler bakımsızdı.”

Vali Süleyman Baruni'nin yanında askerî danışman olan Kurmay Yarbay Abdurrahman Nafiz, çekilen para sıkıntısını ve Türk mücahit subaylarının acıklı, ama gerçek durumlarını şu şekilde aktarır (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 828-829):

“Bütün subaylarımız senelerce bir şeyhe yanaşarak onun ekmeği ile yemeğiyle karınlarını doyurmuşlar, yine bu şeyhlerin verdiği üç beş kuruşla tütünlerini ve çamaşırlarını tedarike çalışmışlardı. Hiç birisinin üzerinde elbise kalmamıştı. Birer Arap abasına bürünmüşler, başlarına beyaz bir takke geçirmişlerdi. Çünkü oralarda bulunabilen, şeyhlerin de kendilerine verebileceği eşya ancak bu idi. Bu kadar yoksunluğa

karşı yine bu arkadaşlar, vatanın menfaati ve mensup oldukları ordunun şerefi uğrunda kendilerini düşünmeyerek çalışmaktan ve ölmekten geri durmamışlardı. Bu gayretli insanlar ne kadar takdir edilse azdır. Biz bunlara İstanbul'dan getirdiğimiz para ile ilk maaşlarını, bir miktar altın para olarak verdik. Bunların paraları alınca heyecanlarının insanı müteessir etmemeleri kabil değildi. Bazılarının bu Türk paralarını yüzlerine sürerek sevinçlerinden ve bu günleri gördüklerinden dolayı ağladıklarını işittim. Çok yazık ki, bu insanlara Avrupa'dan gelirken, hiç olmazsa çamaşır ve lüzumlu eşya getirmemiş olduğumuza biz de acıdık.”

Bu dönemde, bölgede İtalyanlara karşı birtakım direniş hareketleri yapılmış ve çoğunda da başarı sağlanmıştı. Enver Paşa, savaşın tüm cephelerde hızla devam ettiği sırada, bölgeye silah ve cephane yetiştirmeye, personel takviyesi yapmaya çalışıyordu. Ancak, Almanların yenilmeye başlamasıyla birlikte, istenmeyen sonuca yaklaşılmaktaydı. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri (başlangıçta Britanya İmparatorluğu, Fransa, Rusya; sonra Rusya çekildi, İtalya ve ABD katıldı) arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi bütün çabaları, emeği ve harcamayı boşa çıkaracaktı. Zaten Şehzade Osman Fuad da, Mütareke imzalanmadan önce Harbiye Nezareti'ne 24 Ekim'de çektiği şifrede *“rahatsızlığından dolayı İstanbul'a dönmek istediğini”* bildirmiş ve izin istemişti. Bu isteğini 26 Ekimde yinelemişse de, aynı tarihte İstanbul'daki hükümet istifa etmiş ve Enver Paşa da Harbiye Nazırlığından çekilmişti (Pehlivanlı, 2000: 437). Yerine hemen ertesi gün Müşir Ahmet İzzet Paşa hükümeti kuruldu. 31 Ekim 1918'de bir Alman denizaltısı şehzade ve yanındakileri almak için Mısırata'ya gelmesine rağmen, denizaltının Pola'ya değil de tarafsız olan İspanya'ya gidebileceğinin anlaşılması üzerine Şehzade Osman Fuat'ın İstanbul'a dönmesi mümkün olmadı (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 725).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, cephelerdeki savaşın durdurulması emredilmişti. Bu durum karşısında İstanbul Hükümetini Trablusgarp'taki güç durumdan kurtarmak gerekiyordu. Ayrıca Trablusgarplılara İtalyanlarla başlayacak görüşmelerde bağımsızlıklarını savunma güç ve olanağı kazandırmak gerekirdi. Bu amaç doğrultusunda çalışmalara girişilmişti. Bu konuda büyük çaba harcayan Yarbay Abdurrahman Nafiz, Trablusgarp'ta bir cumhuriyet idaresi kurulması fikrini savunuyordu. Abdurrahman Nafiz bu amaca ulaşmak için memlekette sözü geçen dört

liderin (Ramazan Bey, Abdünnebi Bey, Mariz Bey, Vali S.Baruni) bir araya getirilerek güçlü bir idarenin kurulması gerektiğini belirtir. Bu dört liderin üye bulunduğu bir meclis tarafından cumhuriyet idaresinin, meclise bağlı bir Başkomutanlığın ve milletin fikir ve görüşlerini anlamak üzere de bir meclis-i mebusan'ın kurulması fikrini ortaya koymuştur. Bu nedenle de Vali Süleyman Baruni Mısırata'ya çağırılmıştı. Kasım ayında Müsellata'da toplanan mecliste anayasa kabul edilmişti. Trablusgarp'ta tamamen yerli bir hükümet kurularak Cumhuriyet idaresi İtalyanlara bildirilmişti. İtalyanların buna cevabı Müsellata'yı bombalamak olmuştur. Bu durum da şunu gösteriyordu milli bir hükümetten sonra sıra milli bir ordunun kurulmasına gelmişti (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 726-727). İtalya ancak 1919 yılına gelindiğinde Trablusgarp Cumhuriyeti'nin iç özerkliğini tanıdı ve bir anayasa yapıldı (Ünalp, 2014: 123).

Bu sırada Mütareke şartlarına göre heyetin derhal teslim olması gerekiyordu. İstanbul Hükümeti'nden Cevat Paşa imzalı emirde Anavatanın tehlikeye düşürülmemesi için, derhal Trablusgarp'ın terk edilmesi aksi takdirde Anavatanın İtilaf Devletlerince işgal edileceği bildirilmiş. Ayrıca askerî personelin derhal teslim olmaması durumunda ailelerinin göç ettirileceği ve İtalyanlar tarafından yakalanmaları durumundaysa esir işlemi görerek asi sayılıp kurşuna dizileceklerini belirtir (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 731).

Hükümetin isteği üzerine bir an önce bölgede bulunan subayları tahliye etmek gerekmekteydi. Fakat mütarekeden sonra burada bulunan Türk askerini tahliye etmenin pek kolay olmadığını ve bunun için bazı tedbirler alınması gerektiğini belirten Abdurrahman Nafiz şöyle demektedir (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 732):

“Afrika’da her taraftan düşmanlarla çevrilmiş bir durumda kalan subaylarımızı, hükümetin isteğine göre, bir an önce bulundukları durumdan kurtarmak bizi düşündürüyordu.

Halk, her tarafta İtalyanlarla karşı karşıya büyük bir kin ve nefret duygusu içinde bekler durumdaydı. Subay ve erlerimizin İtalya’ya gitmesini düşünmek doğru olmazdı. Memleket içinde kalmaları halinde de ilerideki durumlarının ne olacağı belli değildi. Her subay ve erimiz, memleketin namusunu, Türk Ordusunun şerefini ve kendi canını düşünmek ve kurtarmak kaygısıyla karşı karşıya kalacaktı. Bunun için, subay ve erlerimize levazım kasasındaki son parayı dağıtmak lazım geliyordu. Trablus’tan çıkarak

anavatana katılmak zorunda olan çeşitli rütbe ve dereceden subay, memur ve sanatkâra maaşları oranına göre, bir teğmene 284, bir yüzbaşıya 345, bir binbaşıya 652 lira düştü. Çavuş ve erlere de 100'er lira verilmişti. Bununla herkes ilerde başının çaresine bakacaktı.”

Şehzade ve heyetini düşmanı uzun süre oyalamaya çalışmış en sonunda İtalyanların ve İstanbul Hükümeti'nin baskılarına dayanamayarak teslim olmaya karar vermişti. Şehzade Osman Fuat ve heyeti iki katile şeklinde teslim olmayı uygun bulmuştur. İlk katile Şehzade, Yarbay Abdurrahman Nafiz, Yaver, Dr. Muhiddin, Yüzbaşı Mehmet ve telsiz subayı İhsanla birkaç erbaştan oluşuyordu. İkinci katile ise İshak Paşa komutasında olacak ve yerli hükümetin işleri yoluna girene kadar Garyan'da bekleyeceklerdi (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 731-732).

Türk Heyeti ilk olarak 8 Mart günü Tunus'ta Fransızlara teslim oldu. Mütareke şartlarına göre Fransızlara değil İtalyanlara teslim olunması gerektiğinden; Türk Heyeti 24 Mart 1919 tarihinde Trablusgarp-Tunus sınırında Alvet el Gunna'da İtalyanlara teslim edildi (Karaköse, 2011: 277). İtalyanlar teslim alınan Türk Heyetini 25 Mart 1919'da Trablusgarp'a getirdi. Trablusgarp'ta bir İtalyan vapuruna yerleştirilerek, üç ay bekletilen heyete İtalyanlar kenti ve askerî tesislerini gezdirdiler. Türk Heyeti, üç ay sonra 26 Haziran 1919'da İtalyanların Tobruk Yatı'yla Napoli'nin Ischia adasına hareket ettiler. Üç ay da burada bekleyen heyet, 1 Eylül 1919'da Garyan'da ikinci kafilenin İtalyanlara teslim olması üzerine İstanbul'a dönebilmek için Napoli'den hareket edebilmiştir. Bunun üzerine heyet, 2 Ekim 1919'da Napoli'den Brendizi'ye trenle, 3 Ekim günü de Pire'den İstanbul'a vapurla hareket ederek, 7 Ekim 1919 Salı günü İstanbul'a varmıştır (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 733).

İstanbul'a gelişinden sonra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu Abdurrahman Nafiz şöyle anlatmaktadır:

“8 Ekim 1919 Çarşamba saat 08.30'da, bir İtalyan motoru geldi. Sonra rehber istimbota ile Prens Ömer Faruk, Damat Şeriflerden Mecit Efendiler, bizi prensle aldılar. Çırağan'daki sarayına gittik. Sarayın eski harem dairesinden başka taraflarını, Fransız askerleri işgal etmişlerdi” (Birinci Dünya Harbinde, 1978: 734).

Mondros hükümleri gereğince bölgeden kuvvetlerin ayrılmasıyla Osmanlı Devleti sadece Trablusgarp, Bingazi, Rodos ve On iki Ada'yı kaybetmekle kalmamış devletin girmiş olduğu yıkılma sürecini de hızlandırmıştır (Kurtcephe, 1995: 263).

1.3.3. Kurtuluş Savaşı (1919-1922)

Almanya'nın yanında savaşa giren Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmakla birlikte Avusturya ve Macaristan gibi, Avrupa'nın büyük devletlerinin yıkılmasına izin vermeyecekleri Hristiyan bir Avrupa devleti, Çekoslovakya ve Polonya gibi, İtilaf devletlerinin zaferinden faydalanan bir devlet ya da Almanya ve Rusya gibi, zamanla güçlenmesi beklenen büyük bir devlet değildi. Tüm bunlara rağmen Türkiye, yabancı denetiminden kurtulan ilk devlet nasıl oluyor sorusunun yanıtı, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın niteliğinde yer almaktadır (Sander, 2003: 414-415). Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın temel amacı, tarih sahnesindeki ömrünü tamamlayıp Batı sömürgecilerinin istilasına uğrayan Osmanlı İmparatorluğu'nun enkaz ve yıkıntılarından Milli bir Türk Devleti kurmaktır (Armaoğlu, 2007: 307).

1919 tarihinde İstanbul'a dönen Abdurrahman Nafiz, 20 Ocak 1920'de 12. Kolordu Kurmay Başkanı oldu (ATASE Yay, 2009: 292; Genelkurmay Basımevi, 1989: 206; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118). 11 Mart 1920'de Akhisar Cephesine memur edilen Nafiz Bey (ATASE İSH, K.271-G.120), burada Müdafaa-i Hukuk Heyeti ile birlikte çalıştı (Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118; Genelkurmay Basımevi, 1989: 206). Akhisar'dan, İstanbul'a çağırılan Nafiz Bey, 13 Mayıs 1920'de Personel Dairesi emrine verildi (ATASE Yay, 2009: 292). 1 Haziran 1920 tarihinde ise Edirne'de 1. Kolordu Kurmay Başkanlığı görevine getirildi (ATASE Yay, 2009: 292; Genelkurmay Basımevi, 1989: 206; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118).

Haziran 1920'de Batı Cephesi kurulmuştur (Baykara, 1985: 92). Batı Cephesinin kurulmasıyla birlikte, bölgedeki milis güçlerin bir kısmı nizami ordu birliklerine katılırken, bir kısmı da Ankara Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde; Felah¹⁵, Milli Müdafaa,

---

¹⁵ 23 Eylül 1920'de Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak Anadolu Hükümeti adına faaliyet gösteren ilk resmi ve gizli örgüt "*Hamza Grubu*"dur. Grup, İngilizler tarafından deşifre olması ve güvenlik sebeplerinden dolayı Mücahit, Muharip ve son olarakta Felah adını alarak çalışmalarına devam etmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1975: 98-101).

Karakol, Nazım, Bizci, Kaynarca, Ferhat ve Kerimi grupları gibi oluşturulan çeşitli gizli cemiyetlere katılmışlardır. Bu gizli cemiyetler İtilaf Devletleri'nin gözetim ve denetiminde bulunan silah, cephane, araç ve gereçleri Anadolu'ya kaçırmış, ayrıca subay, teknik ve uzman personel ihtiyacını sağlayarak milli mücadele karşıtlarının da Anadolu'ya sızmasını engellemişlerdir. Savaş sonuna kadar Batı Cephesine askerî personel ve cephane nakli devam etmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1975: 98-110).

1.3.3.1. Doğu Trakya Harekâtı

Yunanlıların genel bir taarruza geçeceği haberleri dolaştığı esnada Edirne Kongresi'nde Milli Kumandan seçilen Cafer Tayyar Bey'in harekât ve muharebeler sırasında görevinden ayrılarak yerine Albay Muhiddin'in verilmesi bölge savunmasını olumsuz etkilemiştir. 1. Kolordunun Trakya'yı savunması konusunda Cafer Tayyar Bey, Kolordu Kumandanı Muhiddin ve Kolordu Kurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Bey arasında fikir ayrılıkları mevcuttu. Kolordu Kumandanı Muhiddin Bey, Trakya'nın her noktasını savunma taraftarıydı. Özellikle Edirne-Uzunköprü-Keşan-Malkara-Tekirdağ-Çerkezköy hattında savunmanın geniş bir alanda yapılmasını uygun buluyordu. Buna karşın Cafer Tayyar Bey, Istranca dağlarında mukavemetin uzatılması taraftarıydı. Kurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Bey ise zayıf birliklerle geniş bir mevziin savunulamayacağını düşündüğünden Meriç ile Tunca arasında kesin savunmanın yapılmasını teklif etmiştir. Böylece cephede Tunca, güneyde Meriç ve geri de Bulgar topraklarıyla çevrili daha dar bir alanda Trakya'yı uzun süre savunmak mümkün olacaktı (Bıyıklıoğlu, 1992: 322-324). Sonuç olarak savunma hattı Kolordu Komutanının belirttiği şekilde oluşturulmuştur. Kolordunun savunma planına göre kuvvetler dağıtılacak, göze çarpacak bir ağırlık merkezi oluşturulmayacak ve kuvvetli bir kolordu ihtiyatı ayrılmayacaktı (Türk İstiklal Harbi, 1991: 361). Fakat kolordunun unuttuğu önemli husus muharebede her yeri örtmek isteyen, her yerde zayıf olur kaidesidir. Trakya'nın her yerini aynı derecede örtmek ve savunmak isteyen kolordunun kesin netice almak yerine daha da zayıf kalarak bütün Trakya'yı kaybetme felaketiyle karşı karşıya gelebilirdi (Türk İstiklal Harbi, 1991: 362).

Abdurrahman Nafiz'in raporuna göre Yunan taarruzundan önce iki ordu arasında Uzunköprü ve Karaağaç köprübaşı mevzileri bölgesinde yer yer çatışmalar yaşanmış, Yunan uçakları da sık sık Türk kolordusunun harekâtlarını ve yığınaklarını keşif uçuşlarıyla takip ediyorlardı (Bıyıklıoğlu, 1992: 339-340).

Abdurrahman Nafiz, Doğu Trakya Harekâtının başarısızlık nedenlerini ve harekât zamanı yaşananları Kurtuluş Savaşı'nda 1. Tümen Komutanı iken, kendisini ziyarete gelen Ahmed Emin Bey'in Trakya mukavemeti neden bu kadar çabuk kırıldı sorusuna cevaben anlatmış ve bu söyleşi İkdâm Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Abdurrahman Nafiz 20 Temmuz da başlayan ve 25 Temmuz da Bulgaristan'a çekilmeyle sonuçlanan Doğu Trakya Harekâtını (Ek. XI) şöyle anlatmıştır (Bıyıklıoğlu, 1992: 374-375):

"20 Temmuz sabahı, düşman donanma yardımıyla Tekirdağ'ın doğusuna ve Ereğli'nin batı kuzeyinde Çanta deresi ağzına asker çıkarmıştır. Bu çıkarma ihtimali düşünüldüğü için Çorlu-Gündüzlü müdafaa hattı hazırlanmıştı. Fakat gösterilen mukavemete rağmen çıkarma yapıldı. Tekirdağ'daki alay da Muratlı ile Tekirdağ arasındaki Gündüzlü hattına çekildi. Diğer taraftan Çorlu alayı kısa bir ateş muharebesinden sonra dağıldı. Çorlu, Saray ve Vize ahalisinden olanlar köylerine çekildiler. Alay kumandanı yanında kalan birkaç subayla cüzi kuvveti ve bir makineli tüfeği alıp çekildi. Çorlu'nun kaybı Gündüzlü hattını tehdit ettiğinden tümen döküntülerini toplayıp, Karıştıran sırtlarını müdafaaaya karar verdi. Tekirdağ'dan çekilirken Hristiyanların taarruzu ve sair sebeplerle toplar, nişan aletleri ve kamaları alınarak yolda bırakıldı.

21 Temmuz da Karıştıran'daki tümen, birliklerini düzene koydu. Aynı günde Saray kasabasında bulunan süvari takımının silahlarını ve hayvanlarını, Saraylıların aldıkları ve müdafaa taraflılarını hapsettikleri duyuldu. Saraya kuvvet gönderildi. Her tarafta karışıklık başlamıştı. Fakat bu arada şecaatle mukavemette bulunanlar yok değildi. Mesela 154. Alay Kumandanı Aydınlı (Çallı) İbrahim Bey Edirne önünde kahramanca mukavemet gösterdi.

22 Temmuz da Saray isyanını bastırmağa giden bölüğün maksadına muvaffak olamadığı ve müdafaa taraflısı olanların hapsedildiği duyuldu. Diğer taraflarda görülen bozgunluk eserlerine rağmen, mukavemet kararında sebat edildi.

23 Temmuz da yerli erler köylerine çekilmekte devam ettiler. Birçok kollar göçmen haline gelmiş muharebe kabiliyetini kaybetmişti.

Bu durumda muharebe kabul edilemeyeceğinden 24 Temmuz da Bulgaristan'a geçmeye karar verildi.

25 Temmuz da kıtaların hangi istikametlerden Bulgaristan'a geçecekleri herkese bildirildi. Bulgarlar, ancak öğleye doğru geçmek müsaadesi verdiler. Dört binden fazla er, iki yüz subay, kâtip ve memur, on bin kadar göçmen, üç bin piyade tüfeği geçirildi."

Harekâtta hemen sonra Kolordunun ve Trakya halkının durumu hakkında Yarbay Abdurrahman Nafiz'in Genelkurmay Başkanlığına verdiği rapor vaziyetin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Abdurrahman Nafiz raporunda Trakya ahalisinin yabancı boyunduruğu altına girmek istemediği bunun için de topraklarını savunma taraftarı olduklarını ve hiçbir fedakârlıktan kaçmadıklarını belirtmiştir. Fakat buna rağmen muharebe öncesinde ve esnasında ahali ve ordu üzerinde büyük tesir yapan hususlar olduğunu belirtir:

"1- İstanbul gazetelerinin, Trakya'ya serbestçe gelmesi ve İstanbul'a gidip gelenin eksik olmaması ve bu suretle bazı İstanbul mehafilinin ve gazetelerinin her vesileden faydalanarak müdafaa aleyhindeki beyanat ve neşriyatı,

2- Düşman yalnız Yunanlılardan ibaret olmayıp İngiliz ve Fransızların, Yunanlıların arkasında bulunduğu ve gerekirse bunların da Yunanlılara yardım edecekleri fikir ve zannının uyanması,

3- Yerli Hristiyanların müdafaa aleyhindeki propagandası,

4- Trakya'nın hususi durumu, yardım bekleyecek bir ciheti bulunması.

Bidayette, Bulgarların herhalde, yardım edecekleri ümidi verilmiş ve bu hususta propaganda yapılmış ise de Bulgarlara olan itimat beklenen neticeyi vermemiştir.

5- Haziran 1920 sonlarında, Anadolu harekâtını Yunanlıların pek kolaylıkla yapmaları ve düşmanların bunu gazetelerden, uçaklardan her türlü vasıtalarından faydalanarak yaymaları büyük tesir yapmıştır.”

Raporunun devamında da önemli hususlara değinen Abdurrahman Nafiz, orduda disiplinin yetersiz olduğunu asker kaçaklarının çok fazla olduğunu ve subayların bir kısmının Trakya’dan kurtulmak için can attıklarını belirtiyor. Subay ve doktor eksiğinin endişe verecek derecede olduğunu belirten Nafiz, birliklerine gönderilen bazı subayların birliklerinin yerine İstanbul’a gidip dönmediklerini ve bunlara gereken yaptırım yapılmadığını belirtirken ayrıca İstanbul’dan tayin olan birçok teğmen ve yüzbaşının da Trakya’ya gelmediğini belirtir (Bıyıklıoğlu, 1992: 336-337).

Kolordu kumandanlığının Bulgarlarla yaptığı anlaşma gereği Türk birlikleri silah ve cephanelerini hudutta Bulgarlara teslim ederek Yanbolu’ya geçmiştir. Bulgaristan’a geçen subay ve askeri memura uzun süre maaşları verilememiştir. Bulgaristan’a geçen subay ve askerler İspanya pasaportu ve Bulgar vizesiyle İstanbul’a geçme fırsatı bulmuşlardır. 1921 yılına gelindiğinde Türk göçmen ve subayı olarak Trakya Paşaeli Müdafaii Hukuk Cemiyeti azaları ve bu cemiyet emrinde gizli faaliyetlerden çalışanlardan başka kimse kalmamıştır (Bıyıklıoğlu, 1992: 371).

1. Kolordunun Doğu Trakya Harekâtı’nda kısa sürede dağılıp birçok Trakyalı göçmenle Bulgaristan’a sığınması Türk kuvvetleri açısından çok üzücüdür. Yunan kuvvetleri, Karaağaç ve Uzunköprü’den başka bir yerde direnişle karşılaşmadan Doğu Trakya’yı işgal etmiştir. Bu yenilgi 1. Kolordu kuvvetlerinin yetersizliğinden ziyade içten içe oluşan kin, ihtiras ve cehaletin göstergesi olarak kabul edilmelidir (Türk İstiklal Harbi, 1991: 384). Doğu Trakya Harekâtı’nda yaşanan bu başarısızlık Abdurrahman Nafiz Gürman’ı hayatı boyunca en çok üzen olay olmuştur (Silahlı Kuvvetler Dergisi, 1966: 107).

1. Kolordunun kâğıt üzerindeki silah, cephane, subay ve er sayısına göre çok uzun süre Trakya’yı müdafaa etmesi gerekirken beş gün dayanabilmesi ordu ve ahalinin manevi çöküşüyle alakalıdır (Bıyıklıoğlu, 1992: 370-371). Abdurrahman Nafiz’in daha sonra kaleme alacağı eserlerde de üzerinde sıkça durduğu konu budur. Ordunun gücü, sayı ve

cephane üstünlükleriyle ölçülmez ordunun gerçek gücü maneviyatı tam olan ve uğruna ölecekleri dava için çarpışan askerlere bağlıdır.

Çerkez Ethem ve arkadaşları Gediz civarında bulunan Yunan kuvvetlerine taarruz etmek istiyorlardı. Ancak kuvvetlerinin yetersiz olacağı düşüncesiyle nizami kuvvetlerden destek talep etmişler ve gelen destek kuvvetleriyle birlikte 24 Ekim’de taarruza başlamışlardır. Türk kuvvetleri, yaşanan şiddetli çatışmalar sonunda büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır (Özalp, 1998: 164-166). Gediz Muharebesi’nde başarısız olunması üzerine Çerkez Ethem muntazam ordu birliklerini, kıta komutanları ve subaylarda Kuvayı Seyyare’yi suçlamışlardı. Ordu ve Kuvayı Seyyare arasındaki gerginlik, Bursa-Uşak-Sarayköy hattını düşmanın çok rahat aşması ve Gediz Muharebesi’nde alınan başarısızlıklar sonunda bölgede de komutan değişikliği yapılmıştır. 9 Kasım 1920’de Bakanlar Kurulu kararı ile Ali Fuat Paşa Batı Cephesi komutanlığından alınarak o dönemde çok önemli görülen Moskova Büyükelçiliği görevine getirilmişti. Fuat Paşa’nın yerine de Albay İsmet (İnönü) Bey Batı Cephesi Komutanlığına getirilmişti (Türk İstiklal Harbi, 1966: 41-42).

6 Ocak 1921 tarihinde Çerkez Ethem sorununu fırsat bilen Yunan kuvvetleri Bursa’daki üstlerinden hareketle İnönü civarına geldi. İnönü civarında Türk kuvvetleriyle çatışan Yunanlar yoğun mukavemet karşısında 11 Ocak 1921 tarihinde Bursa’ya çekildi. 23 Mart 1921 tarihinde Yunan kuvvetleri tekrar harekete geçerek hem İnönü yönüne hem de Afyon yönüne doğru yürüyüşe geçtiler. 27 Mart’ta başlayan muharebe 29 ve 30 Mart tarihinde bütün şiddetiyle devam etti. Türk kuvvetlerinin direnişini kıramayacağını anlayan Yunan kuvvetleri 1 Nisan tarihi itibarıyla tekrar geri çekilmeye başlamıştır. Böylece Türk kuvvetleri 6-11 Ocak 1921 tarihinde I. İnönü ve 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihinde de II. İnönü savaşları sonunda Yunan ilerleyişini durdurmuştu (Baykara, 1985: 93).

Bu esnada Mustafa Kemal, Bulgaristan’daki subay ve memurlardan milli mücadeleye hizmet edebileceklerin derhal Anadolu’ya geçmesini emretmiştir. Bu nedenle Bulgaristan da bulunan Yarbay Abdurrahman Nafiz, Cemil, Alâaddin ve Binbaşı Filibeli Rüştü Beylere Anadolu’ya geçmeleri için iki yüz elliser lira dağıtılmıştır (Bıyıklıoğlu, 1992: 385). Milli Mücadeleye katılmak için Bulgaristan’dan ayrılan 1. Kolordu Kurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz, Anadolu’ya geçerek 11 Şubat 1921’de Adana’da Güney

Cephesi emrinde görev almıştır (Genelkurmay Basımevi, 1989: 207; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118). 4 Mayıs 1921 tarihinde 1. Tümen Komutanlığı'na atanan Abdurrahman Nafiz (ATASE Yay, 2009: 292; Genelkurmay Basımevi, 1989: 207; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118), 5 Mayıs 1921 tarihinde (Ek. XII) 1. Tümen de yeni vazifesine başlamıştır (ATASE İSH: K.1351-G.4). Bu Tümenle Kütahya-Eskişehir, Sakarya Savaşı ve Takip Harekâtı, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile sonrasındaki Takip Harekâtı'nda görev aldı.

1.3.3.2. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri

Aslıhanlar Muharebesinden sonra Batı ve Güney Cepheleleri birleşerek İsmet Paşa'nın emir ve komutasına verilmişti. Mayıs başlarında gruplar oluşturulmuş (Ek. XIII) Abdurrahman Nafiz de İzzettin Çalışlar'ın komutanlığını yaptığı 1. Grup'a bağlı 1. Tümen Komutanı olmuştur (Çalışlar, 2009: 219).

İnönü'de umduğunu bulamayan Yunanlıların tekrar harekete geçeceğini düşünen Batı Cephesi Komutanı, Yunanlıların üstün kuvvetlerle Bursa-Eskişehir istikametine yapacağı bir taarruza karşı ordu birliklerine alacakları düzenle alakalı olarak emir vermişti. Buna göre Abdurrahman Nafiz, kuvvetlerinin çoğu ile Metristepe'yi işgal edecek kalan kuvvetleriyle de Yürükyayla civarında hazırlanacak olan mevzileri tutarak İnönü istikameti ile birlikte ordunun sol kanadını örtecekti (Türk İstiklal Harbi, 1974: 75).

Bu sırada İnönü Savaşlarında aradığını bulamayan Yunan kuvvetleri, Ankara'ya doğru ilerleyip Türk direnişini kırmak, Sevr Antlaşması hükümlerinin daha ağır şartlarda uygulanmasını sağlamak, İngilizlerin desteğini almak ve Türkleri Anadolu'dan atıp Megalo-İdea'yı gerçekleştirmek amacıyla tekrar taarruza geçmiştir. 8 Temmuz 1921'de Yunan kuvvetleri Bursa-Tavşanlı-Kütahya istikametinden ileri harekâta başlamıştır. 14-18 Temmuz'da Yunan kolordularının Kütahya-Nasuhçal mevzilerine yaptığı taarruz çok şiddetli olmuş, Döğer ve Çekürler kesiminde yaşanan çarpışmalar Yunan üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Yunan üstünlüğünün bariz ortada olması sebebiyle 18 Temmuz'da Batı Cephesi'ne gelen Mustafa Kemal'in talimatıyla Türk kuvvetleri Sakarya'nın doğusuna Eskişehir-Seyitgazi hattına çekildi (Görgülü, 1985: 96-100).

18 Temmuz sabahı belirlenen toplanma alanına ulaşan Abdurrahman Nafiz'e bağlı 1. Tümen'in savunacağı hat Grup Komutanı tarafından Abdurrahman Nafiz'e iletilmiştir. Bunun üzerine Abdurrahman Nafiz, 1. Tümen'in bulunduğu hattı güçlendirme

çalışmalarına başlamıştır. 18 Temmuz günü 1. Tümen, Beşkardeş Dağı kesiminde Grup karargâhının yakınında bulunuyordu. Bu sırada gün içerisinde Grup Komutanlığına gelen emir üzerine Abdurrahman Nafiz'e bağlı 1. Tümen'in 19 Temmuz'da Bozüyük-Akpınar demiryolunun kuzeyinden gelmesi tahmin edilen Yunan harekâtına karşı ordunun yan taraflarını ve gerisini oluşturacağı belirtilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1974: 367-385).

19 Temmuz günü gün içerisinde gelen raporlar ve Grup Komutanının Beşkardeşler'den yaptığı gözetlemede Yunan kuvvetlerinin ilerlediği ve Grup birliklerinin Beşkardeşler hattında kalmasının uygun olmadığını belirtmesi üzerine Abdurrahman Nafiz, kuvvetlerini saat 17.00'da harekete geçirerek 20 Temmuz saat 00.20'de Bozdağ kesimine doğru geri çekmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1974: 392).

Yunan kuvvetleri geri çekilen Türk kuvvetlerini takipte yavaş kalmıştır. Ayrıca Yunanlılar, 4. Grup cephesinde bulunan iki tümenini Eskişehir'in kuzeyine ve güneyine kaydırması sebebiyle cephenin orta kısmında boşluklar oluşmuştur. Bu durum Eskişehir bölgesinde bulunan Yunanlıların asıl kuvvetlerini oluşturan beş altı tümenine karşı taarruz yapma imkânını doğurmuştur. 21 Temmuz sabahı Bozdağ kesiminde savunma için tertip alan 1. Tümen'e durumun elverişli olması halinde Muttalip köyü üzerinden Eskişehir istikametine doğru taarruz için gerekli tedbir ve düzenin alınması emredilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1974: 441).

21 Temmuz günü saat 07.30'da Yunan 22. Piyade Alayından bir bölük Muttalip'e yaklaştığı sırada 1. Tümen'in yoğun ateşiyle karşılaşarak 2 km geri çekilmek zorunda kalmıştır (Türk İstiklal Harbi, 1974:443-444). Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesiyle beraber Muttalip köyü sırtlarında bulunan 1. Tümen ani bir hareketle Eskişehir'e doğru taarruza geçti. Muttalip köyüne yaklaşmakta olan Yunan ordusu ileri birliklerini önüne katarak Eskişehir sokaklarına kadar kovaladı (Güralp, 2007: 170). Grup komutanı taarruzun amacına ulaştığını ve daha fazla devam etmenin uygun olmayacağını belki de Yunanlıların üstün kuvvetleriyle karşı bir taarruza geçebileceğini belirtmiştir. Buna rağmen 1. Tümen taarruza devam etmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1974:443-444). Bunun üzerine Yunan ordusu Eskişehir'e yakın olan bir tümeni ile kuvvetlerini takviye edip 1. Tümen'e karşı taarruza geçti. Yoğun topçu ateşine maruz kalan 1. Tümen, Muttalip sırtlarına çekildi. Bu esnada Porsuk çayının güneyinde Türk birliklerini takip eden Yunan kuvvetleri durmak zorunda kalmış takipten kurtulan birliklerde rahatça Sakarya'nın

doğusuna çekilmişti. 1. Tümen’de 22 Temmuz günü Sakarya’nın doğusuna çekilirken, 23 Temmuz günü Mihaliççık’ın doğusundaki yüksek tepelerde mevzilendi (Güralp, 2007: 171).

24 Temmuz günü 1. Grup Karargâhı Mihaliççık’ta kuruldu ve 1. Tümen’de Kartaltepe’ye yerleşti. 1. Grup ile 1. Tümen’in görevi Porsuk çayı ve Mihaliççık’tan Sakarya’ya giden yolları koruyup ordunun sol tarafını güvende tutmaktır. Bu amaçla Kartaltepe-Kala-Kocakız mevkiileri muharebeler için hazırlansa da Yunan kuvvetleri genel harekâtlarını durdurduğu için Mihaliççık yönünde herhangi bir harekât olmadı. Bunun üzerine Abdurrahman Nafiz, 1. Tümen’in talim ve terbiye eksikliklerini gidermekle uğraştı (Çalışlar, 2009: 231).

21 Temmuzda Türk kuvvetlerinin taarruzu (Ek. XIV) ile başlayan Eskişehir Muharebesi 25 Temmuz 1921’de Batı Cephesi birliklerinin Sakarya’ya çekilmesiyle son bulmuştur (Görgülü, 1985: 100). Bu muharebeler esnasında 13 Temmuz’da Afyon, 17 Temmuz’da Kütahya, 19 Temmuz’da Eskişehir Yunanlılar tarafından işgal edilmişti (Türk İstiklal Harbi, 1974: 604).

1.3.3.3. Sakarya Savaşı

Batı Cephesi’nin 20 Ağustos günü kuvvet durumu değişik kaynaklarda farklı verilmekle birlikte 4.565 subay, 92.000 er, 47.000 tüfek, 490 ağır ve 379 hafif makineli tüfek ile 165 toptur. Sakarya’ya doğru ilerleyen Yunan kuvvetlerinin asker ve silah durumu ise 110.000 asker, 60.000 tüfek, 876 ağır ve 3.200 hafif makineli tüfek ile 248 toptur (Belen, 1983: 346).

23/24 Ağustos gecesi Yunan kuvvetleri Beylikköprü’nün güneyinden Sakarya’yı geçmişti. Bunun üzerine Sakarya Savaşında, 1. Tümeni yöneten Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman ve kuvvetleri 24 Ağustos günü Albay Kazım Özalp’ın emriyle Beylikköprü üzerinden Çekirdeksiz’e hareket etmişti. 1. Tümen kuvvetleri iki alayı ile Çekirdeksiz’de Yunan kuvvetlerine taarruz etti. Akşama kadar süren muharebede şiddetli topçu ateşine rağmen 1. Tümen başarılı bir harp düzeni ile ilerleyebilmişti. 25 Ağustos günü 1. Tümen demiryolu hattının kuzeyinden Yunan kuvvetlere taarruz etmiş, düşmanında karşı taarruzla karşılık vermesi üzerine 1. Tümen Ezine’nin batısına çekilerek düşmanı

durdurmayı başarmıştı. Üç gündür gece gündüz düşmanla savaşmaktan yorgun düşen Nafiz Bey'in kuvvetleri 26 Ağustos günü Duatepe'ye çekilmişti. Fakat Nafiz Bey komutasındaki 1. Tümen büyük bir şevk ve gayretle düşman karşısında durmaya devam etmişti (Özalp, 1998: 194-197). Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papoulas'ın planına göre Yunan 7. Tümeni 26 Ağustos günü Polatlı'yı ele geçirecekti. Polatlı'yı alarak Türk kuvvetlerinin elinde kalan tek işe yarar demiryolunu da ele geçirerek İzmir'den, Ankara'nın yetmiş kilometre yakınına kadar kuvvetlerinin rahatça ulaşımını sağlayabilecekti. Beylikköprü kesimindeki 7. Yunan Tümeni sabah erken saatlerde yoğun topçu desteğiyle taarruza geçerek Çekirdeksiz'in batısını savunan 1. Tümene saldırdı. Başta Nafiz Bey'in tümeni taarruzu kırmayı başarsa da giderek artan saldırılar karşısında daha fazla dayanamayıp İsmet Paşa'nın da talimatıyla öğlenden sonra doğuya doğru geri çekilmişti. Geride 17. Tümenle birlikte mevzilenen 1. Tümen akşam saatlerinde Yunan kuvvetlerinin ilerleyişini durdurdu (Müderrişoğlu, 2004: 398-401).

28 Ağustos günü Abdurrahman Nafiz, 1. Tümen ihtiyatından bir taburu Üçpınar istikametine gönderirken (ATASE İSH, K.1349-G.103), demiryolu hattının güneyinde Yunan kuvvetleri 17. Tümen'e taarruza başladı. Beştepelere çıkan Yunan kuvvetlerini 17. Tümen ile birlikte 1. Tümen durdurmayı başardı. 28/29 Ağustos gecesi Yunanlılar 1. Fırka bölgesine tekrar taarruz etse de şiddetli muharebeler sonunda geri püskürtüldü (Özalp, 1998: 197-198).

31 Ağustos günü Yunan kuvvetleri iki tümenle 1. ve 17. Türk Tümenlerine karşı taarruza başladı. Özellikle bir haftadan beri güçlü Yunan kuvvetlerini püskürten 1. Tümen çok şiddetli çatışmalara sahne olan muharebede büyük kayıplara uğrayarak Duatepe'den Basrikale Tepesi'ne çekilmişti. 31 Ağustos-1 Eylül gecesi Yunan topçuları Basrikale Tepesi'ni yoğun topçu ateşi altına almıştı. Basrikale Tepesi kaybedilirse Türk ordusunun sağ cenahı düşman hâkimiyetine girecekti. 1. Tümen Kumandanı Abdurrahman Nafiz Bey, Kazım Paşa'nın da talimatlarıyla Basrikale Tepesi'ne devamlı takviye yapmaya çalışıyor fakat yoğun topçu ateşi dar bir noktadan geçmek zorunda kalan Türk kuvvetlerine büyük kayıplar verdiriyordu. Yine de büyük bir cesaretle tepeye ulaşan askerlerle Yunan askerleri arasında süngü savaşı başlamış kanlı çarpışmalardan sonra Basrikale Tepesi Türk kuvvetlerinin elinde kalmıştı. Böylece kısa sürede Ankara'ya varacaklarını ilan eden Yunanlılar taarruzdan ümidini keserek var olan vaziyetlerini

koruma telaşına düşmüştü (Özalp, 1998: 199-203). 1 Eylül günü 1. Tümen'in Yunan kuvvetlerini süngü hücumu ile püskürterek Polatlı dağlarından aşağı kovaladığı haberi tümenlerin gayretini arttırdı (Güralp, 2007: 188).

9 Eylül günü Polatlı yakınlarındaki Zafer Tepesi'ne gelen Mustafa Kemal Paşa, 10 Eylül günü Yunan kuvvetlerinin sol cenahına taarruz ederek Sakarya geçitlerinin ele geçirilmesini uygun buldu. Taarruza katılacak 1. Tümen Kumandanı Abdurrahman Nafiz Bey ve diğer komutanlar Zafer Tepe'de toplanıp taarruz planı üzerinde çalıştı. 10 Eylül günü taarruz topçuların Duatepe'deki Yunan mevzilerine ateş açmasıyla başladı. 1. Tümen Duatepeye cepheden taarruz edecek 15. ve 23. Tümenler sağ cenahtan Yunan kuvvetlerini saracaktı. Duatepe'ye çıkan Türk kuvvetleriyle Yunan kuvvetleri arasında siperlerde devam eden süngü savaşları sonunda öğlen vakitlerinde Duatepe ile birlikte Yunan silah ve malzemeleri de Türk kuvvetlerinin eline geçti (Özalp, 1998: 205-207).

12 Eylül günü muharebe Duatepe'ye yerleştirilen topların Kartaltepe'ye yoğun ateş açmalarıyla başladı. 1. Tümene komuta eden Yarbay Abdurrahman Nafiz, 23. Tümene komuta eden Yarbay Ömer Halis ile birlikte Kartaltepe'ye saldırırken, Albay Şükrü Naili de 15. Tümeniyle Beylikköprü yönünde ilerlemeye çalışıyordu. 17. Tümen komutanı Albay Hüseyin Nurettin ise, Karadağ'a oyalama ve şaşırtma saldırısı yapıyordu. Yoğun çatışmalar neticesinde akşamüstüne doğru Kartaltepe ele geçirilmiş, 15. Tümen'de akşam boyunca süren çatışmalar sonunda Yunan kuvvetlerini Sakarya'nın batısına atmıştı (Özalp, 1998: 210-215). Sakarya nehrinin kıyısında 100 km'lik bir hat boyunca 22 gün 22 gece süren Sakarya Savaşı 13 Eylül günü (Ek. XV) Türk Askeri'nin büyük bir zaferiyle neticelenmişti. II. Viyana kuşatmasından bu yana iki buçuk asırlık geri çekilme Sakarya'nın sularında son bulmuş Sakarya, Milli Mücadelenin ve Anadolu Türklüğünün sembolü haline gelmişti (Özçelik, 2008: 45-47).

Sakarya Savaşı sonunda kaynaklarda farklı verilmekle birlikte Yunan ordusu 16.000 ölü olmak üzere toplam 46.000 zayıat verdi. Türk ordusu ise Sakarya'da şehit ve yaralı olmak üzere 26.000 kayıp vermiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde subay zayıat oranı subay mevcudunun %70-80'i arasında olduğundan bu muharebe Subay Muharebesi adıyla anılmaktadır. Atatürk bu muhabereyi "Sakarya Melhamei Kübrası" yani kan gölü, kan deryası olarak adlandırmıştır (Görgülü, 2014: 369).

Sakarya Savaşı'ndaki büyük başarıdan sonra 13 Eylül 1921 tarihinde 152 nolu Türkiye Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle usulü taltif hakkında Kanun ile muharebelerde görev yapanlara kıdemleri her ne olursa olsun rütbe terfi ve iki maaş taltif verildi.¹⁶Bu kanun üzerine Abdurrahman Nafiz'de Albay olmaya hak kazanmıştır.

Sakarya'nın batısında Yunan kuvvetlerini takip etmek için Türk kuvvetleri yeniden düzene koyuldu ve 3. Kolordu emrinde 1. Tümen, Mihaliççık köprüsü yakınlarından Sakarya'yı geçip Yunanlıları sıkıştırmak için harekete geçti. Fakat Sakarya Nehri'nin her noktasından geçilememesi ve takip vasıtalarının eksikliği nedeniyle takibin yapılması çok zordu. İstihkâm birliklerinin ve piyadelerin büyük gayretiyle 5-6 saat arasında Sakarya'dan geçebilecek küçük köprüler inşa edilmiş böylece 1. ve 41. Tümen Sakarya'nın batısına geçmişti. 20 Eylül günü Sakarya'yı geçen tümenler Yunanlıları takibe devam etti ve 23 Eylül günü 1. Tümen Sivrihisar arasına varmıştı. Yunanlılar, Eskişehir-Kütahya Savaşı'ndan sonra bu bölgelerde tahkimat yaptığı için bunlardan istifade etmek ve tekrar büyük kuvvetlerini toplayarak harekete geçmek amacıyla Alpuköy-Aziziye Kışlası-Kırgız Dağı arasında tekrar tahkimat yapıyordu. Düşmanın durumunu takip için gönderilen keşif kollarına Yunanlılar tarafından devamlı ateş açılıyordu (Özalp, 1998: 213-217). Abdurrahman Nafiz, yaptırdığı keşiflerde 26 Eylül günü Alpu'nun 5 km doğusunda düşmanın bir taburunun bulunduğu ve Alpu, Mamure, Uyuzhamam ve Kızılcaören köylerinin yanmaya başladığını bildirmiştir (ATASE İSH, K.1334-G.26). 27 Eylül günü yapılan keşiflerde düşmanın tahkim ettiği mevzileri bırakarak Eskişehir'e gittiği ve Ağapınar-Karatokat hattına ileri harekâta devam edildiği bildirilmiştir (ATASE İSH, K.1334-G.37). Yine aynı gün yapılan keşiflerde düşmanın Porsuk güneyini, Uyuzhamam'ın kuzeybatısını, Aziziye Kışlasını, Hamidiye ve Kırgız Dağı'nı işgal ederek tahkimat yaptığını bildirdi (ATASE İSH, K.1334-G.50). Bu sırada Yunan tahkimatlarına karşı Türk ordusu da hazırlıklarına başladı.

---

¹⁶[https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100152.pdf\(e.t 12.04.2018\)](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100152.pdf(e.t 12.04.2018)).

1.3.3.4. Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı

Uzun süren hazırlıklardan sonra Sakarya Meydan Muharebesi'nde başarılı bir savunma gerçekleştiren Türk ordusu için artık hücum sırası gelmişti. Anadolu'dan Yunan kuvvetlerini tamamen atmak için bir yıl süren hazırlıklardan sonra, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan genel saldırı, 30 Ağustos 1922 tarihine dek büyük bir gelişme ve ilerleme kaydetmişti. Bu savaşlarda Yunan güçlerine büyük kayıplar verdirilmekle birlikte, kesin sonuç alınamamıştı. Yunanlıların, Eskişehir grubu ve Döker'deki (Döğer) yedek tümenleri henüz ortadan kaldırılmamıştı. Yunanlıların bu hat üzerinden savunmaya geçmesini engellemek amacıyla, 1. Ordu birlikleri Yunan kuvvetlerinin İzmir yolunu, 2. Ordu birlikleri ise Kütahya yolunu kapayacaktı. 29 Ağustos tarihinde 1. Ordu birlikleri, Olucak-Hamurköy-Çalköy-Aslıhanlar üzerinden Dumlupınar'a gitmek isteyen beş Yunan Tümenine karşı güneyden taarruza başladı. 30 Ağustos günü Yunanlıların asli kuvveti olan 5. Tümen'i Dumlupınar-Kütahya yönüne kaçmaları engellenerek bölgede hapsedildi. Çalköy yakınındaki Zafertepe'de, Yunan kuvvetlerine çok yakın bir konumda bulunan Başkomutan Mustafa Kemal, tepede mevzilenmiş olan 11. Tümen'e bizzat komuta ederek hücum emrini verdi (Karaman, 2011: 36-37).

30 Ağustos günü Başkomutanlık Meydan Savaşı devam ederken 2. Orduya bağlı Mürettep Süvari Tümeni Kütahya'yı Yunan işgalinden kurtarılmıştı. Ancak, Kütahya'nın doğusunda yer alan Akoluk köyü civarında bulunan 15. Yunan Tümeni, 10.000 askeri ile Süvari Tümeninden çok daha fazlaydı. Sakarya Savaşı'ndan önce Yunan Genelkurmayı tarafından Trakya üzerinden Kütahya'ya getirilerek Seyitgazi bölgesinde konuşlandırılan bu Yunan Tümeni hiçbir savaşa girmediği için yorulup yıpranmamış dinç askerlerden oluşuyordu. Akoluk köyünü ateşe veren Yunan Tümeni Gediz üzerinden batıya doğru harekete geçti. 1. Tümen Komutanı Abdurrahman Nafiz, bu durumu 3. Kolordu Komutanlığına şu şekilde rapor etmiştir:

“3.KOLORDU KOMUTANLIĞINA

Tümenimizin Süvari Bölüğü, sabahleyin Akoluk'a gelen Yunan Birliği'nin hareketlerini keşif ve takip için Karacaören'e gönderildi. Bölüğün, saat 14.45'te gönderdiği raporda, Yunanlıların bir tümen kadar bir kuvvetinin İkizoluk'tan Akoluk'a geldiği ve Akoluk Köyü'nü yaktıktan sonra, Ahılar üzerinden Çöğürler İstasyonu'na

gelerek öğleye kadar orada kaldığı ve Türk Ordusu hakkında bilgi alıp Akmescit doğrultusuna yürüdüğünü, oradan da Porsuk köprüsüne gitmesinin umulduğu bildirilmektedir.

Durumu bilgilerinize arz ederim.

30 Ağustos 1922
Abdurrahman Nafiz
1. Tümen Komutanı”(Çetintaş, 2017: 281 e.t. 05.04.2018).

30 Ağustos'taki büyük zaferden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Ordulara 1 Eylül 1922'de Dumlupınar'dan şu emri vermişti (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2015: 290-291):

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!

Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydân Muhârebesi'nde zâlim ve mağrûr bir ordunun anâsır-ı asliyyesini inanılmayacak kadar az bir zamânda imhâ etdiniz. Büyük ve necîb milletimizin fedâkarlıklarına lâîk olduğunuzu isbât ediyorsunuz. Sâhibimiz olan büyük Türk milleti istikbâlinden emîn olmağa haklıdır.

...Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydân muhârebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvvâ-yı akliyyesini ve menâbi'-i celâdet ve hammiyyetini müsabaka ile ibzâle devâm eylesini talep ederim.

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!”

Bu emir üzerine Yunanların Eskişehir'de bulunan kuvvetleriyle Kocaeli ve Trakya'da bulunan kuvvetlerini birleştirmesine izin vermemek ve Yunan kuvvetlerini denize dökerek Anadolu'dan atmak için İzmir'e kadar sürececek sıkı bir takip harekâtı başlamıştı (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2015: I).

Takip Harekâtına Abdurrahman Nafiz ve emrindeki 1. Tümen'de katılmıştı. 1 Eylül günü halkın sevinç gösterileri eşliğinde Kütahya'dan geçen 1.Tümen İnönü doğrultusunda yürüyüşe geçti. Kolordu Komutanının emriyle 1. Tümen 3 Eylül sabahı güney sırtlarındaki düşmana taarruz edecekti (Niş, 1969: 165-168).

Kütahya ve Eskişehir, İngiltere destekli Yunan işgalinden kurtarıldıktan sonra, 3 Eylül 1922 sabahı erken saatlerde İnönü bölgesinde başlayan ve giderek şiddetlenen bir taarruz sonunda, Yunan 10. Tümeni yenilerek geri çekilmeye başladı. Yunanların geri

çekilmesiyle İnönü kasabası saat 09.45’de Kütahya’dan gelen Albay Abdurrahman Nafiz komutasındaki 1. Tümenin eline geçti (Artuç, 2005: 203).

4 Eylül günü Ordu Komutanı İsmet Paşa’nın emriyle 1. Tümen, Bursa doğrultusuna çekilen Yunan kuvvetlerini takip edecek ve rastladığı yerde şiddetli taarruzla yok edecekti. Bozüyük yakınlarında Yunan artçılarına temizleyen 1.Tümen, Bozüyük kasabasının 1,5 km güneyinde tümen karargâhını kurarak geceledi. 6 Eylül günü Kolordunun emriyle 1.Tümen, Nazıfpaşa-İnegöl istikametine doğru yürüyüşe geçti (Niş, 1969: 170-177).

İlerleyişine devam eden 1. Tümen, 7 Eylül günü İnegöl’den geçerek Doma köyünün kuzey sırtlarında bulunan Yunan mevzilerine yaklaştı. Abdurrahman Nafiz, Yunanların silah mevzilerini ve tahkimat alanlarını tespit etmek için 4. Alay’a taarruzi bir keşif yaptırdı. Mustafa tepede çok kuvvetli tahkimat yapıldığı önemli kesimlerde üç, diğer kısımlarda iki hat tel çekildiği ve bu tellerin yabancı ot ve dikenlerle iyice gizlendiğini ayrıca tepede çok sayıda makineli tüfek ve top bulunduğunu tespit etti (Niş, 1969: 185).

8 Eylül günü Kolordu komutanı emriyle Porsuk Müfrezesi (61. Alay) 1. Tümen emrine verildi. Abdurrahman Nafiz’in teklifi üzerine Kolordu komutanı Mustafa tepesine taarruz kararı aldı. İyi bir planla ve büyük bir cesaretle yapılan taarruz arazi şartları, karanlığın basması, tel engeller ve yoğun Yunan ateşi nedeniyle başarılı olamadı. Kolordu komutanı 1. Tümen’in 8-9 Eylül gecesi tel örgüleri keserek tepenin ele geçirilmesi talimatını verse de gün içinde 46 şehit veren ve çok yorgun olan 1. Tümen birlikleri taarruz yapamadı. Cephede sabaha kadar karşılıklı ateş devam etti. 9 Eylül günü ağır makineli tüfek ve topçu ateşi desteğiyle Yunanlılar ilerlemek istese de 1. Tümen müsaade etmedi ve saat 16.30’dan sonra Yunan kuvvetlerinin Aksu’ya doğru geri çekilmesiyle tepe 1.Tümen’in eline geçti (Niş, 1969: 186-188).

10 Eylül günü Kolordu Komutanı’nın emriyle 1. Tümen Dimboz-Kestel-Aksu üzerinden Bursa’ya yürüyüşe geçti. Kestel civarında saat 16.30’da başlayan karşılıklı ateş saat 21.00’de Yunanlıların bütün cephelerde ateşi kesip çekilmesiyle son buldu. Böylece 1.Tümen saat 22.55’de Bursa’ya girdi (Ek. XVI) ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandı (Niş, 1969: 189-194). 10 Eylül günü tutsak edilen bir Yunan karargâh subayının üzerinden Yunan Kolordusunun harekât emrinin çıkması üzerine Mudanya doğusundaki Yunan kuvvetlerine karşı 1. Tümen güneyden ilerleme kararı aldı (Erikan, 2008: 384).

11 Eylül günü Mudanya'ya doğru çekilen Yunan birliklerinin takibi için 1. Tümen, Mudanya'ya hareket etti. Kolordu Komutanı'nın emriyle 11/12 Eylül gecesi Tepederbendi'ne varan 1. Tümen saat 08.00'de topçu atışıyla birlikte kıyı yolundan Mudanya'ya çekilen Yunan birliklerine karşı batıdan 3. Alay ve doğudan 5. Alay'la taarruza başladı. Burgaz-Işıklıköy'le deniz arasına sıkışan Yunan kuvvetleri, Işıklıköy sırtlarında dirense de Abdurrahman Nafiz'in emriyle saat 11.00'de 5. Alay'ın şiddetli taarruzlarıyla Yunan kuvvetleri denize dökülerek yok edildi (Niş, 1969: 198-204).

Tepederbent gözetleme yerinde bulunan Abdurrahman Nafiz saat 12.45'de kolorduya şu raporu iletti (Niş, 1969: 205):

“Tümen, büyük kısmıyla düşmanla temastadır. Gündoğdu'dan Mudanya'ya inen düşman, kasabanın doğu sırtlarında direnmesine rağmen bu sırtlar ele geçirildi. Birliklerimiz kıyıya hâkim olmuşlardır. Düşman perişan edilmiş ve parçalanmıştır. Birliklerimiz Mudanya'ya girmek üzeredir. Bizimle muharebe eden düşman kuvvetinin sekiztaburu 11 nci Yunan Tümeni olduğu anlaşıldı. Bir Yunan torpidosu limandadır”.

12 Eylül günü öğle saatlerinde Türk birlikleri iki yıl kadar düşman işgalinde kalan Mudanya'ya girdi (Genç, 2014: 44). 3. Alay karşısında saat 15.30'a kadar direnen Yunan kuvvetleri her taraftan kuşatıldığı ve çekilme imkânı olmadığını anlayınca 1. Tümen'e teslim olmaya başlamıştı. Teslim olan Yunan 11. Tümen'i tümen komutanı ve kurmay heyeti ile birlikte 200 subay ve 6500 eri buluyordu. Kolordu komutanının emriyle, 1. Tümen esirleri toplayıp Bursa'ya sevk edecek ve kasabada disiplini sağlayacak birlikler bırakarak geri kalan kuvvetleriyle Tirilye-Eşkel bölgesine gidecekti (Niş, 1969: 205).

12/13 gecesi Tirilye-Eşkel bölgesine gelen 1.Tümen, 13 Eylül günü Nilüfer çayı etrafında toplandı. 17 Eylül günü Karacabey dolaylarında bulunan tümen 18 Eylül günü Erdek'e vardı. 1. Tümen, saat 08.30'da Edincik doğu sırtlarında Yunanlıların çekildiğini fakat Yunan harp gemilerinin Kocaeli Grubuna ateş ettiğini görünce hemen gemilere ateş açarak uzaklaşmalarını sağladı. 1.Tümen, 19 Eylül günü takip harekâtının son ermesiyle birlikte Edincik-Tekfur-Gökmen çevresinde istirahatete çekildi (Niş, 1969: 207-223).

Abdurrahman Nafiz komutasındaki 1.Tümenin, Mudanya'ya yönelen Yunan ordusunu yenilgiye uğratmasını Harbiye'den İsmet İnönü'nün çok yakın arkadaşı olan komutan Ali Fuad Erden, İnönü ile ilgili anılarını aktardığı kitapta şöyle aktarmıştır (Erden, 1999: 171-172):

“I. ve II. Kolorduların enkazı –2. Tümen ile 1. ve 7. Tümenlerin döküntüleri (Albay Plâstras'ın alayı da bunların arasında idi) ve Menderes'teki emniyet kıtaları– Ege kıyısına ulaşabildiler. Alelacele Trakya'dan getirilen imdat kuvvetleri Anadolu'da dövüşmekten kaçındılar ve Sakız ile Midilli Adalarına çıkarıldılar.

9 Eylülde Türk Ordusu İzmir'e girdi.

Kuzeyde III. Kolordunun iki tümeni yolda, III. Kolordumuz tarafından hayli hırpalanarak Bursa üzerinden Bandırma'ya; bir tümeni Kütahya üzerinden Dikili'ye geldiler ve oralarda gemilere bindiler.

Bilecik-İznik-Yalova hattından Mudanya'ya gelmekte ve Kocaeli grubumuz tarafından baskı altında tutulmakta ve takip edilmekte olan Yunan tümeni –11. Tümen-Albay Abdurrahman Nafiz– eski Genelkurmay Başkanı Orgeneral Gürman kumandasındaki 1. Tümenin saldırısına uğradı ve şiddetli bir savaştan sonra silahlarını teslim etmeye mecbur oldu.

18 Eylülde Anadolu'da tek Yunanlı kalmadı.

Bundan sonra ordular İstanbul'a ve Çanakkale'ye yöneldiler.”

Kurtuluş Savaşı sonunda tüm Anadolu Yunanlılardan kurtulmuş, Yunanlıların Megali İdea'sı Misak-ı Milli karşısında başarılı olamamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın belki de en anlamlı tepkisini yıllarca Anadolu'da Türklerle birlikte yaşayan fakat Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordusu tarafından yakılıp yıkılan köylerinde bu durumdan sorumlu gördükleri İngiliz Başbakanı'nı lanetleyen Rum kadınları vermiştir (Sonyel, 1986: 268).

11 Ekim 1922 günü Mudanya Mütarekesi imzalanmadan hemen önce 1. Ordu'nun 43 sayılı Kolordu emri ile 15 Ekim 1922 tarihi itibarıyla 3. Kolordu karargâhı Hereke'ye, 61. Tümen, Yarımca-Derince arasındaki bölgeye ve Albay Abdurrahman Nafiz komutasındaki 1. Tümen, Dilburnu-Demirciler-Denizli bölgesine (Gebze-Tavşancıl arası) konuşlandırıldı. 1. Tümene bağlı bir tabur da Tavşanlı'ya konuşlandırıldı (Hergüner, 2015: 696).

Bu sırada Abdurrahman Nafiz, 18 Ekim 1922'de, Trakya Komutanlığı Kurmay Başkanlığına getirildi¹⁷ (Genelkurmay Basımevi, 1989: 207; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118). Lozan Konferansı döneminde, İstanbul Komutanlığının kurulması, önemli askerî

¹⁷ Trakya'da Refet Paşa Karargâhı Kurmay Başkanlığı'na atandı(Seyitdanlioğlu, 2017: 178; https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0/HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

gelişmelerden biridir. İstanbul'da kurulan komutanlığa Kolordu yetkisinde Miralay Abdurrahman Nafiz Bey komutanlık etmiştir (Özlü, 2013:209). Kurulan İstanbul Komutanlığı'na ilişkin İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa imzalı 15 Kasım 1922 tarihli kararname şu şekildedir (Harp Tarihi Vesikaları Dairesi, 1968: vesika no 1487):

“Kararname Sureti

1. Dersaadet’de mevcut berrî bilumum müessesat ve teşkilât-ı askeriye mercu’ olmak ve bir Erkân-ı Harbiye heyetine malik bulunmak üzere kolordu selâhiyetinde bir İstanbul Kumandanlığı teşkil edilecektir.

2. İstanbul Kumandanlığı umuru şimdilik vekâleten Miralay Abdurrahman Nafiz Bey tarafından ifa edilecektir.

3. İstanbul Kumandanlığı doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekâletine merbuttur.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi/Hüseyin Rauf

Müdafaa-i Milliye Vekili / Fevzi”

Savaşın sonra yurt gezilerine çıkan Atatürk, 18 Ocak 1923 günü beraberinde basın mensupları, Fevzi Paşa, Kazım Paşa, Başkumandanlık ve Batı Cephesi karargâhı subayları, 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa ile 1.Tümen Komutanı Albay Abdurrahman Nafiz ¹⁸ ve 61. Tümen Komutanı Albay Salih (Omurtak) olmasına rağmen sabah erken saatte İzmit’ten arabalarla Derince istasyonuna teşrif etti (Hergüner, 2015: 700). İstasyonda 1. Ordu komutanı Nurettin Paşa ile birlikte Yarımca ve Hereke’deki askerî birlikleri denetlemiş, sevgi gösterileriyle karşıladıkları Atatürk’ü, Yarımcalılar hemşerileri ilan etmişti (Önder, 1975: 204).

Abdurrahman Nafiz Gürman Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşında gösterdiği başarılar nedeni ile 7 Kasım 1915’te Harp Madalyası, 23 Eylül 1917’de Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası,¹⁹ 30 Eylül 1918’de

¹⁸ Bu tarihlerde Abdurrahman Nafiz 15 Kasım 1922’de atandığı İstanbul Kumandanlığı görevinde olması gerekmektedir (ATASE İSH, K.1534-G.59).

¹⁹ 1915 tarihli 16 sayılı ordu emri ile muharebe meydanında kahramanlık, cesaret ve yararlılık gösterenlere ilk olarak Harp Madalyası verilir. Harp Madalyası sahibi tekrar madalya almaya hak kazanırsa sırasıyla Gümüş Liyakat, Gümüş İmtiyaz ve daha sonrada Altın Liyakat ve Altın İmtiyaz madalyaları verilir (Erman, 2012: 33).

Alman İmparatorluğu'nun İkinci Sınıf Demir Salip Madalyası, 27 Mart 1923'te İstiklal Nişanı, 21 Mayıs 1926'da TBMM tarafından Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi²⁰ (ATASE Yay, 2009: 293). Yugoslavya Hükümeti tarafından da kendisine II. Derece Kruna Nişanı verilmiştir (Abdurrahman Nafiz Gürman Şahsi Dosyası, Belge No: 33).

1.4. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Aldığı Görevler

Abdurrahman Nafiz Gürman, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 8 Kasım 1923 tarihinde 2. Ordu Kurmay Başkanı²¹, 16 Nisan 1924'de 4. Kolordu Komutan Vekili ve 16 Ağustos 1924'te tekrar 2. Ordu²² Kurmay Başkanı olarak görev yapmıştı (ATASE Yay, 2009: 292; Genelkurmay Basımevi, 1989: 207).

30 Ağustos 1926 tarihinde Mirlava (Tümgeneral) rütbesine terfi ettirilen Abdurrahman Nafiz, 30 Ekim 1927'de 6. Kolordu Komutanlığına²³ atandı. 30 Ağustos 1930'da ise Ferik (Korgeneral) rütbesine terfi etti (Genelkurmay Basımevi, 1989: 205-207; Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118). Ferik Abdurrahman Nafiz, 8 Mayıs 1934 tarihinde 9. Kolordu Komutanlığına atanmış²⁴(BCA, Fon Kodu: 030.11.01.00.86.12.10), 8 Nisan 1936'da Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı (Ek. XVII) görevini yürütmüştü (BCA,

---

²⁰Başka kaynağa göre ise Harp Madalyası, İstiklal Madalyası, Avusturya Harp Nişanı, Alman Demir Haç Nişanı ve Afganistan Nişanı ile ödüllendirilmiştir(<http://www.tsk.tr/TskHakkinda/NafizGurman>, e.t. 10.08.2017).

²¹Atatürk'ün Silah Arkadaşları adlı eserde 2. Ordu Kurmay Başkanı olduğu tarihi 13 Kasım 1923 şeklinde vermiştir (Süslü & Balcıoğlu, 1999: 118).

²² 2. Ordu Konya'da bulunmaktadır. Abdurrahman Nafiz kaleme aldığı Piyadenin Muharebe Talim ve Terbiyesi kitabının ön sözünde Konya 22 Kasım 1924(Gürman,1925), Takımın Muharebesi kitabının ön sözünde de 2 Eylül 1927 (Gürman, 1928: 2) tarihlerini atmıştır. Ayrıca TBMM Tercümeihal Varakası'nda Konya 2.Orduya tayin olduğunu belirtmiştir https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

²³ Tokat'ta bulunan 6. Kolordunun Karargâhı 1928 yılında Kayseri'ye taşınmıştır(Seyitdanlioğlu, 2017: 178;https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018). Ayrıca Abdurrahman Nafiz kaleme almış olduğu “*Dünkü ve bugünkü Fransız tabiye ve sevk idaresi ve bizim için bilinmesi faideli ve lüzumlu bir mukayese*” adlı eserin sonuna Tokat 2 Nisan 1928 tarihini atmıştır. Bu da bize bu eserini Tokat'ta kaleme aldığını ve Kasyeri'ye Kolordu Karargâhı'nın bu tarihten sonra taşındığını gösterir(Gürman, 1929: 64).

²⁴9. Kolordu Komutanlığı Erzurum'da bulunmaktadır (Seyitdanlioğlu, 2017: 178;https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

Fon Kodu: 030.11.01.00.103.12.15). 30 Kasım 1936 tarihinde (Ek. XVIII) 4. Kolordu Komutanlığına²⁵ vekâleten getirilen Gürman (BCA, Fon Kodu: 030.11.01.00.109.42.7), 16 Nisan 1937’de 4. Kolordu Komutanlığına asaleten atandı (BCA, Fon Kodu: 30.11.01.00.111.09.14).

Abdurrahman Nafiz, 1937 yılında hem Ege hem de Trakya Manevralarına katıldı.

Ali İhsan Kurtulan yaptığı tez çalışmasında Nuri Ulus’un anılarında geçen *Ege Manevralarından* şu şekilde bahsetmiştir:

“Ege Manevralarına Atatürk çok ehemmiyet verirdi. Hemen hepsine biz de maiyeti olarak katılırdık. Özellikle 1936 Ege Manevralarını hiç unutmam.

O yılki tatbikatta, kırmızı kuvvetler olarak tespit edilen birliğin başına Korg. Abdurrahman Nafiz Paşa, mavi kuvvetler birliğine de meşhur Mustafa Muğlalı Paşa tayin edilmişlerdi” Kurtulan, Nuri Ulus’un verdiği tarihin yanlış olduğunu Atatürk’ün 1936 da değil 10 Ekim 1937 yılındaki manevralara katıldığını bildirmiştir (Kurtulan, 2010: 160-161). Ancak hem Kurtulan’ın hem de Nuri Ulus’un belirttiği tarihteki Ege Manevralarında kırmızı kuvvetlerin başında Korg. Kerametdin Kocaman görev alırken, Abdurrahman Nafiz Gürman ise manevralarda başhakem (Ek. XIX-XX) olarak görev almıştır (Abdurrahman Nafiz Gürman Şahsi Dosyası, Belge No: 10; Akşam, 06.10.1937: 6; Akşam, 07.10.1937: 5; Akşam, 08.10.1937: 1-4; Akşam, 13.10.1937: 1-5).

Ayrıca 1937 yılında başhakemliğini Korg. Salih Omurtak’ın yaptığı bazı ecnebi erkân-ı harbiye heyetleri ve bütün ateşe militerlerinin de davet edildiği Trakya Manevralarında (Ek. XXI) kırmızı kuvvetlere Korg. Abdurrahman Nafiz Gürman, mavi kuvvetlere ise Korg. Sabit Noyan komutanlık etmiştir (Akşam, 29.07.1937: 1).

Abdurrahman Nafiz Gürman, 8 Haziran 1938 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından Fransız askerî heyetiyle Antakya’da yapılacak olan müzakereler de Heyet Başkanı (Ek. XXII) olarak görevlendirilmiştir (ATASE İDH, K.8-G.88). Fakat müzakerelerde bulunacak Fransız askeri heyeti başkanının Orgeneral rütbesinde olması nedeniyle Korgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman yerine heyet başkanlığı görevine 10

---

²⁵ 4. Kolordu Komutanlığı Eskişehir’de bulunmaktadır. Abdurrahman Nafiz kendi kaleme aldığı özgeçmişinde ve Seyitdanlıoğlu’nun verdiği biyografi de Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı ve 4. Kolordu Komutanlığında görev yaptığı tarih 1935 olarak yanlış bildirmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2017: 178; https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0/HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine göre bu tarihler 1936’dır.

Haziran 1938 tarihinde Orgeneral Asım Gündüz getirilmiş Gürman müzakerelerde herhangi bir görev üstlenmemiştir (ATASE İDH, K.8-G.88).

Abdurrahman Nafiz, 10 Ocak 1940 tarihinde vekâleten 2. Ordu Müfettişliğine getirildi(BCA, Fon Kodu: 30.11.01.00.136.03.01). 30 Ağustos 1940 tarihinde imzalanan kararname ile hem Orgeneral rütbesine terfi etti²⁶ hem de 2. Ordu Müfettişliğine asaleten atandı(BCA, Fon Kodu: 30.11.01.00.141.29.03). 29 Ağustos 1945 tarihinde Yüksek Askerî Şura Üyeliği görevinde bulundu(BCA, Fon Kodu: 30.18.01.02.109.54.01).

1.4.1. Genelkurmay Başkanlığı

Abdurrahman Nafiz Gürman, Genelkurmay Başkanı Salih Omurtağın rahatsızlığından dolayı uzun süre istirahat etmesi gerektiği için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 4580 sayılı kanunun 2.nci maddesine göre Bakanlar Kurulunca (Ek. XXIII) 8 Haziran 1949 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına atanmıştır (BCA, Fon Kodu: 30.18.01.02.119.41.19).

9 Haziran tarihli birçok gazete Genelkurmay Başkanlığındaki bu değişimi birinci sayfadan okurlarına aktarmıştır(Yeni Sabah, 09.06.1949: 1; Akşam, 09.06.1949: 1; Zafer, 09.06.1949: 1; Vatan, 09.06.1949: 1; Tan, 09.06.1949: 1).

5. Genelkurmay Başkanı olan Abdurrahman Nafiz Gürman atama haberinin hemen ardından Ankara Ekspresiyle İstanbul'dan Ankara'ya gelmiştir. Genelkurmay Başkanı'nı generaller, yüksek rütbeli subaylar ve askerî bir kıta karşılamıştır. (Ek. XXIV) Ayrıca karşılamaya gelen Cumhurbaşkanı Genel kâtibi ve Başyaveri Cumhurbaşkanı adına "Hoş geldiniz" demişlerdir (Yeni Sabah, 10.06.1949: 1; Akşam, 10.06.1949: 2; Zafer, 10.06.1949: 3).

Genelkurmay Başkanlığı sırasında topyekûn harbin modern savaş doktrinine, stratejisine ve taktiğine uygun yepyeni bir ordu meydana getirip kara, deniz ve hava kuvvetleri arasında işbirliği kurmak (Daver, 1949: 2) amacı olan Abdurrahman Nafiz ordu teşkilatını doğru prensiplerle yeniden düzenleyerek birçok zayıf tümen ve birlik yerine

---

²⁶Abdurrahman Nafiz Gürmanla birlikte Salih Omurtak'ın Orgeneralliğe yükseltilmesi ve birçok askerin terfi etmesi dönemin gazetelerinde de yerini almıştır(Vakit, 29.08.1940: 1).

daha az sayıda fakat daha kuvvetli tümen ve zırhlı tugaylar meydana getirmiştir(Erkilet, 1952: 2).

Abdurrahman Nafiz Gürman ordunun disiplinine çok önem verirdi. Verilen her görevin en ince teferruatına kadar hakkıyla yapılmasını isterken titiz bir şekilde ve itinayla takip ederdi. Aynı şekilde diğer ordu mensuplarından da bu itinayı görmek isteyen Gürman(Türkmen, 1949: 5), orduyu sık sık teftiş ederdi(Cumhuriyet, 10.06.1949: 1; Cumhuriyet, 25.07.1949: 1). (Ek. XXV) Abdurrahman Nafiz Gürman, Genelkurmay Başkanlığı görevindeyken 6 Haziran 1950 tarihinde darbe teşebbüsünde bulunacağı iddiasıyla dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından Celal Bayar'a da danışılarak görevinden alındı (Dağcı, 2006: 39). 6 Temmuz 1950 tarihinde (Ek. XXVI), Yüksek Askerî Şura üyesiyken Orgeneraller Salih Omurtak, Kazım Orbay ve Hakkı Akoğuz ile birlikte (BCA, Fon Kodu: 30.18.01.02.123.56.6) emekli oldu.

Olabildiğince ihtiyatlı bir asker olmaya çalışan Gürman, Demokrat Parti muhalefetine kendisine karşı herhangi bir polemik oluşturmaya fırsat vermemek için mesajlarında ve söylemlerinde çok dikkatli davranmıştır. Buna rağmen muhalefetin asıl şüpheyle baktığı komutandı. Çünkü Gürman, İnönü'nün hem akranı hem de Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşıydı. Bu şüphe Demokrat Parti'nin seçim zaferiyle had safhaya ulaşmıştır. (Öymen, 2004: 41-42).

1950 seçimleri sonunda iktidar olan Demokrat Parti'nin milletvekili sayısı, muhalefet parti konumuna düşen Cumhuriyet Halk Partisi'nin milletvekili sayısından yaklaşık altı kat fazlaydı. Böylece 1950-1954 arası dönem partilerin milletvekilleri sayısına ve güç dengelerine bakılacak olursa tek partili bir demokrasi görünümündeydi (Özer & Bekcan, 2008: 7).

"Demokrat Parti iktidarı, yönetimi ele almasından sonraki süreç, Arapça Ezan yasağını kaldırmayı öngören yasanın C.H.P.'nin de alkışları arasında TBMM'den geçirilerek, okullara zorunlu din derslerinin konulması, haftanın belirli günlerinde devlet radyosundan Kur'an-ı Kerim okunması, Köy Enstitüleri'nin ve Halkevlerinin kapatılması, C.H.P'nin mallarına el konulması, Millet Partisi'nin kapatılması gibi uygulamalarla devam etti. Ancak iktidarın asıl amacı; kendisine bağlı bir bürokrasi yaratmak ve eski bürokratları cezalandırmak olduğu için, bürokratlar açısından sürgün ve cezalandırma dönemi başlatıldı. Öte yandan bu dönemde üst rütbedeki subayların eski Cumhurbaşkanı

İnönü'ye olan sevgi gösterileri de iktidarı rahatsız etmişti. Bu gelişmeler yaşanırken, Seyfi Kurtbek adlı subay kökenli bir D.P. milletvekilinin, iktidara karşı askeri kesimden bir darbe yapılacağı yolundaki ihbarını ciddiye alan Başbakan Adnan Menderes hemen Çankaya Köşküne koşmuş ve Bayar ile görüşme yapmasının ardından, askeri kesimde büyük bir operasyon başlatmıştır” (Albayrak, 2014: 301).

1.4.2. Genelkurmay Başkanlığı Görevinden Alınması

Zafer Gazetesi'nin 2 Nisan 1950 tarihli baskısında (Ek. XXVII), “Generalleri istihdaf eden tekaütlük listesi-Genel Kurmay Başkanı da tekaüt edilecek-İnönü, Abdurrahman Nafiz'in ismini kendi kalemile listenin başına geçirdi-Liste pek yakında son ve kati şeklini alacak” başlığı yer alıyordu(Zafer, 02.04.1950: 1).

Zafer Gazetesi'nde bu başlık yer alırken aynı gün çıkan Akşam Gazetesi'nde (Ek. XXVIII) ise “Uydurma bir haber-Yüksek rütbede ordu mensuplarını alakadar eden bir tekaütlük listesi hazırlandığının aslı yoktur.” haberi birinci sayfadan verilerek konuyla alakalı dönemin Milli Savunma bakanı Hüsnü Çakır'a telefonla ulaşarak bilgi alındığı böyle bir şeyin olmadığını, tamamen uydurma olduğunu bildirdiği belirtilmiştir(Akşam, 02.04.1950: 1).

Gazeteci yazar Cüneyt Arcayürek, Genelkurmay Başkanı değişikliğinin olduğu 6 Haziran günü Menderes'in makam odasında yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır (Arcayürek, 1985: 227):

“... Bir sehpa da telefonlar ve Menderes .. Gülererek karşıladı. ‘Ne istediğimi’ sordu, ‘Efendim ne isteriz ki bizler, haber ..’ diyebilmişim. Bana Anadolu Ajansı'nın vereceği nitelikte bir iki haberden bahsetti. ‘Bunları ajans veriyor efendim,’ dedim Menderes'e.

Güldü yeniden : ‘Pekâlâ, yaz bakalım, bugün Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarını değiştirdim. Yerlerine de ...’”

Ordu da boşalan bir görev yerine hemen yeni bir atama yapıldı bu bir ordu tayinleri kuralıydı. Özellikle de sürpriz operasyonlarda görevden almalar ve göreve gelmeler aynı zamanda hatta mümkünse aynı anda olması gerekir. Dönemin Milli Savunma Bakanı'nın Müsteşarı Kenan Yılmaz'ın (daha sonra Milli Savunma Bakanı)

oğlu Özer Yılmaz (Bursa Milletvekili), Genelkurmay'daki operasyonu babasından naklen anlattığına göre şöyle olmuştur (Öymen, 2004: 478-480):

"...Yaver, kapıdan içeri girer girmez, aldığı talimatı yerine getirdi. Orgeneral Gürman'ı askerce selamladı ve:

'Kumandanım' dedi, 'bakanımın verdiği emre göre Askerî Şura üyeliğine tayin edildiniz. Arz ederim.'

Orgeneral Gürman şaşırdı. Böyle bir 'bildirim' beklemiyordu. Yerinden kalktı:

'Anlamadım' dedi, 'bu nasıl şeydir? Sana kim ne söyledi?'

Yaver, aldığı emri tekrar edecekti. Fakat buna gerek kalmadı. Plana göre kapı yeniden açıldı. İçeriye Orgeneral Nuri Yamut girdi. O da bir selam çaktı:

'Orgeneralim' dedi, "Genelkurmay başkanlığına tayin edilmiş bulunuyorum. Görevi sizden devralmaya geldim. Emrinizi bekliyorum.'

Gürman'a söyleyecek bir şey kalmamıştı. Devir teslimin tamamlanması uzun sürmedi."

Milliyet Gazetesi'nin 7 Haziran 1950 tarihli baskısında manşetten verilen haberde, "Ordu Komutanlarının hepsi değiştiriliyor" başlığı altında, Abdurrahman Nafiz Gürman yerine Orgeneral Nuri Yamut'un getirildiği, Korgeneral Şahap Gürler'in Genelkurmay ikinci başkanlığına tayin edileceği, Deniz, Hava ve 1. Ordu komutanlarının da hepsinin değiştirildiği belirtiliyor. Ayrıca haberin devamında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve birkaç bakan Genelkurmay Başkanlığına giderek Nuri Yamut'u makamında tebrik ettiği yazılmıştır (Milliyet, 07.06.1950: 1).

Milliyet Gazetesi gibi 7 Haziran 1950 tarihli diğer birçok gazete de (Ek. XXIX-XXXII) Genelkurmay Başkanı'nın değişikliği manşetten şöyle verilmiştir:

Akşam Gazetesi "Yüksek komuta heyetinde yapılan geniş değişiklikler" (Akşam, 07.06.1950: 1), Cumhuriyet Gazetesi "Orgnl. N. Yamut Genel Kurmay Başkanı oldu" (Cumhuriyet, 07.06.1950: 1), Zafer Gazetesi "Genel Kurmayda mühim değişiklik" (Zafer, 07.06.1950: 1), Yeni İstanbul Gazetesi "Orgnl. Nuri Yamut Genel Kurmay başkanı oldu" (Yeni İstanbul Gazetesi, 07.06.1950: 1), Yeni Sabah Gazetesi "Nuri Yamut Genelkurmay Başkanı oldu" (Yeni Sabah Gazetesi, 07.06.1950: 1).

Başbakan Adnan Menderes, kabinesi güvenoyu aldıktan kısa bir süre sonra, hükümete karşı 8-9 Haziran gecesi askerî darbe yapılacağı yolunda bir ihbar almıştır.

Hükümet de bu gelişme üzerine, başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman olmak üzere, aralarında çok sayıda general ve amiralin de bulunduğu subayı emekliye ayırmıştır. Ayrıca hükümet 15 general ve 150 albayı da 2-3 ay içinde peyderpey emekli etmeye karar vermiştir (Eroğul, 1990: 56-57). Menderes hükümeti bir gün içinde başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere, Genelkurmay ikinci başkanı, Kara, Hava, Deniz kuvvetleri komutanları ve 1, 2, 3'üncü orduların komutanlarında değişikliğe gitti. Bu kadar köklü bir değişikliğin sebebi de açıklanmadı. (Erim, 2005: 458).

Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar'ın birlikte kaleme aldıkları *İhtilalin İcyüzü* adlı eserde, dört Generalin İnönü'yü ziyaret ederek İnönü'ye, isterse askerî müdahalede bulunarak iktidarı teslim etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Seyfi Kurtbek DP deki huzursuzluk ortamını gidermek için Celal Bayar'a ordu elimizde gerekli yerlere haber verdim. Herhangi bir şey yapamazlar diyerek huzursuzluğu gidermeye çalışsa da Demokrat Partililer olası bir ordu müdahalesinden endişe duydukları için bizzat Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman ile görüşmüşlerdir. "... *Son ve kesin teminat, bizzat Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman'dan alınacaktır. Demokrat Parti'den milletvekili çıkan bazı kimselerin teşebbüsü ile Bayar'ın evine getirilen Orgeneral, DP Başkanı'na şunları söyleyecektir: 'Ordu seçim neticelerine hürmet edecektir. Seçimler, nizami şekilde yapılmıştır. Ordudan endişe edilmemelidir.'*" (İpekçi & Coşar, 1965: 23-24).

Altan Öymen, "*Değişim Yılları*" adlı anı kitabında, Ulus gazetesinin 10 Haziran 1950 tarihli "*Komutanlarımıza İftira Etmiyelim*" manşeti (Ulus, 10.06.1950: 1) ile DP Hükümeti'ni açıklamaya davet ettiği habere neden olan söylentileri şu sözlerle aktarır:

"*DP'nin seçimi kazanmasının ardından bazı komutanlar Cumhurbaşkanı İnönü'ye gitmişler:*

- *Bir emriniz var mı Paşam? diye sormuşlar...*

Aralarında görev yerleri Ankara dışında bulunan ordu müfettişleri de varmış. Ankara'ya bunun için gelmişler. Önce Genelkurmay başkanıyla birlikte toplanmışlar, sonra Çankaya'ya çıkmışlar.

Bu 'Bir emriniz var mı paşam?' sorusunun arkasında 'Gerekirse müdahalede bulunuruz' anlamı varmış...' (Öymen, 2004: 472).

Nihat Erim de, *Günlükler* adlı kitabında, bu söylenti ile ilgili olarak “*çirkin bir iftira ve tamamen uydurma*” tanımlamasını kullanmış ve “*Güya 14 Mayıs’ı takiben bazı kumandanlar İnönüye giderek hükümet darbesi teklif etmişler. Tamamen uydurma. Seçimden iki-üç gün sonra idi, Genelkurmay Başkanı sadece vedalaşmak üzere İnönü’ye gitmiş. Ordudaki değişikliklerde terfi edemediği için tekaüt olup DP’ye geçen, şimdi bayındırlık bakanı olan Fahri Belen, keza aynı sebepten tekaütlüğünü alan Amiral Özdeş ve ihtiraslı Albay Seyfi Kurtbek rol oynamışlar. Tabii bu orduda bir ikiliğin başlangıcı olacak. Ordu’ya politika girmiş oluyor. Yazık. İnşallah derin tesir yaratmaz.*”ifadesine yer vermiştir (Erim, 2005: 458).

Dostlukları okul yıllarına dayanan İsmet İnönü ile Abdurrahman Nafiz Gürman (Ek. XXXIII) arasındaki görüşmenin bir nezaket ziyaretinden başka bir şey olmadığı dönemin şahitleri tarafından belirtilmektedir (Alacı & İpek, 2014: 61).

İsmet İnönü’nün söylentilerle alakalı olarak: “*Ne onlar böyle bir iş için bana gelebilirlerdi, ne de ben onlardan istekte bulunabilirdim.*” (Toker, 1991: 24). “*Herhangi bir kumandan böyle bir harekete kalksa, ilk itham eden ben olurum. Nameşrudur yaptığı, diye ilan ederim*” demiştir (Erim, 2005: 458). Kumandanlardan şüphe edip görevden almak çok büyük haksızlıktı. Eğer İnönü iktidarda kalmak isteseydi, bütün güç elindeyken gereğini yapardı (Erim, 2005: 458). Ordu da tasfiyelerde bulunan Demokrat Parti, kendine bağlı bir bürokrasi oluşturmak için eski iktidara ait politikalara alet olduklarını düşündüğü ordu mensuplarıyla beraber Valiler arasında da önemli tasfiyelerde bulunarak dokuz valiyi emekli ederken bir çoğununda yerini değiştirmiş ya da merkeze çekmiştir (Yalman, 1997: 1531).

Abdurrahman Nafiz Gürman’ın görevden alınması ile ilgili bir ihtimal de Amerika’nın etkisinin olabileceğidir. Bu konuya “*1950’de Orgeneral Nafiz Gürman’ın ve Arkadaşlarının Tasfiyesi Neyle İlgili?*” adlı makalesinde eğilen Cüneyt Akalın, 1950 yılında ABD Kara Kuvvetleri Komutanı General Collins ve Türkiye’deki Askerî Yardım Heyeti yetkililerinin Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman ile makamında görüştüğünü belirtir. Collins’in Türkiye hakkında yazdığı raporda, Genelkurmay Başkanı ve yardımcıları hakkındaki görüş ve eleştirileri dikkat çekicidir. Türk savaş planlarını inceleyen Collins, Nafiz Gürman ve yardımcılarını işin ehli olmamakla suçlar. Fakat İngiliz Elçisi Charles’in 1950 yılında merkeze yolladığı raporda planlar incelendiğinde

Collins'in belirttiği planların uygulanması halinde müttefiklerin zaman kazanacağı buna karşı Türklerin çok fazla kayıp vereceği belirtilmiştir. Buradan çıkan sonuca göre Nafiz Gürman'ın ulusal çıkarları gözettiği söylenebilir(Akalın, 2002: 140-142). Yine Genelkurmay Başkanı değişikliğinden sonra Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Mc Bride, Nuri Yamut'un Genelkurmay Başkanı olmasından son derece memnun olduklarını ve iş birliğinin eskisine göre çok daha fazla olduğunu belirterek yeni komuta kademesinin dış telkinlere daha açık olduğunu bizlere göstermektedir (Akalın, 2002: 139-142).

Milliyet Gazetesi'nin 3 Ağustos 1950 tarihli baskısında ise, "*Ordu Terfî Listesi hazırlanıyor. Altı orgeneral tekaüt ediliyor. Yeni terfî listesinde Orgeneralliğe yükselen yok, emekliye ayrılanlar arasında Salih Omurtak, Mehmet Ali Ülgen, Kazım Orbay, Hakkı Akoğuz, Muzaffer Ergüder, Abdurrahman Nafiz Gürman bulunmaktadır.*" haberi yer alır. Haberin devamında bu durumun mevzuat gereği olduğu, orduda toplam 8 orgeneral bulunması gerekirken 14 orgeneral olması nedeniyle statüye uydurabilmek için hükümet tarafından emekliye ayrılmalarına karar verilmiştir (Milliyet, 03.08.1950: 1; Zafer, 03.08.1950: 1).

Sonuç olarak DP iktidarı kendisine karşı bir darbe yapılabileceği yolundaki ihbarı değerlendirerek Türk Silahlı Kuvvetleri içinde önemli bir tasfiye hareketini gerçekleştirmiştir. Fakat ne o zaman ne de şimdi bu iddiaları kanıtlayabilecek herhangi bir belgeye rastlanamamıştır (Albayrak, 2014: 301).

Tüm bu olayların ardından 1950 yılında emekliye ayrılan Abdurrahman Nafiz Gürman, 2 Mayıs 1954 Milletvekili Genel Seçimlerinde Manisa'dan bağımsız aday olarak CHP listesinden seçimlere girmiştir(Milliyet, 26.03.1954: 7; Milliyet, 29.03.1954: 7; Cumhuriyet, 31.03.1954: 6). 1954 seçim sonuçlarına göre DP 5.313.659 oy, % 58,4 oy oranıyla 503 milletvekili çıkarırken, CHP 3.193.471 oy, % 35,1 oy oranıyla 31 milletvekili çıkartabilmiştir. 1954 seçimlerinde Abdurrahman Nafiz Gürman'ın aday olduğu Manisa'da 12 milletvekilinin tamamını 151.569 oy, % 64,5 oy oranıyla Demokrat Parti kazanırken, CHP % 32,4 oy oranıyla, 76.069 oy almıştır (TÜİK, 2012: 25-70). Aynı seçimlerde Kayseri'den de aday olan Gürman(Cumhuriyet, 31.03.1954: 1), CHP'nin buradaki seçimlerde de kaybetmesi üzerine milletvekili seçilememiştir.²⁷ 27 Ekim 1957

---

²⁷ 1950 seçimlerinde bir aday iki ilden aday gösterilebiliyordu. Hatta İsmet İnönü 1950 seçimlerinde aday olduğu Ankara'dan kaybetmesine rağmen Malatya'dan seçilerek meclise girmiştir(Ortaylı, 2010: 100).

Milletvekili Genel Seçimlerinde bu kez Hüseyin Cahit Yalçın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi önemli isimlerle birlikte CHP listesinde İzmir'den aday olmuştur (Milliyet, 06.10.1957: 3). 1957 seçimlerinde Demokrat Parti % 48,6 oy oranı ve 424 milletvekili sayısıyla seçimleri kazanmış, CHP % 41,4 oy oranı ile 178 milletvekili çıkartarak muhalefet görevini üstlenmiştir. 1957 Genel seçiminde İzmir'den Demokrat Parti % 55,8 oy oranı ile 22 milletvekilinin tamamını kazanmış, CHP ise % 40,8 oy oranına rağmen çıkartamamıştır²⁸(TÜİK, 2012: 25-60). Böylece Abdurrahman Nafiz Gürman 1954 ve 1957 genel seçimlerinde iki kez aday olmasına rağmen milletvekili seçilememiştir.

1.4.3. Kurucu Meclis Üyeliği

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askerî müdahale sonrası 157 sayılı Kanun gereğince anayasa ve seçim kanununu hazırlamak için Milli Birlik Komitesi tarafından Kurucu Meclis oluşturulmuş(Seyitdanlıoğlu, 2017: 179). 6 Ocak 1961 tarihinde 273 temsilcinin bulunduğu Kurucu Meclis Üyeliğine Devlet Başkanı Cemal Gürsel tarafından Devlet Başkanı kontenjanı ile seçilmiştir (Milliyet, 06.01.1961: 3). Gürman, aynı gün Temsilciler Meclisi'nin 1.Birleşimi 1.Oturumunda yemin ederek görevine başlamıştır (Tutanak Dergisi, 1961: 2-3).

“Yurdun bağımsızlığı ve bütünlüğü, milletin egemenliği ve mutluluğu, hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları ilkeleri uğrunda bütün gücümle çalışacağım. Adalet ve ahlâk esaslarına bağlılıktan ve yeni Anayasayı demokratik ve lâik Cumhuriyet esaslarına göre en kısa zamanda hazırlamak ve iktidarı yeni meclise devretmek ülküsünden ayrılmayacağım. Bunun için şererfim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine and içerim”(Milliyet, 07.01.1961: 1).

Yemin töreninde İsmet İnönü ile birlikte en çok alkışlananlar arasında Abdurrahman Nafiz Gürman'da bulunmaktadır (Milliyet, 07.01.1961: 5). Kurucu Mecliste on altı ihtisas komisyonu için yapılan seçimler sonucunda Milli Savunma

---

²⁸ “1946-1957 yılları arasında yapılan seçimlerde, tek dereceli liste usulü çoğunluk seçim sistemi uygulanmıştır. Bu sisteme göre, kullanılan oyların salt çoğunluğunu alan parti, o seçim bölgesindeki tüm milletvekillerini kazanmıştır” (TÜİK, 2012: XII).

Komisyonuna seçilmiştir²⁹ (Milliyet, 24.01.1961: 5). 25 Ekim 1961 yılına kadar bu görevine devam etmiştir (TBMM Albümü, 2010: 1641). Bu görevi esnasında yeni anayasa tasarısı münasebeti ile söz alan Gürman(Seyitdanlıoğlu, 2017: 179), Askerî Yargı ile ilgili 138. maddenin 4. bendinde bulunan “*Her halde bu mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahibolması şarttır.*” bendinin ordunun ruhunda çöküntü yapacağı düşüncesiyle kaldırılmasını ve “*Askeri mahkemelerde, üyelerin tamamının hâkimlik niteliğine sahip bulunması asıldır.*” yerine “*Askeri mahkemelerde, üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahibolması şarttır.*” şeklinde maddenin düzeltilmesini teklif etmiştir (Tutanak Dergisi, 1961a: 623). Konuyla alakalı olarak Abdurrahman Nafiz Gürman meclis kürsüsünden düşüncelerini şöyle ifade etmiştir(Tutanak Dergisi, 1961a: 625):

“Muhterem arkadaşlar, görüşmek istediğimiz Anayasanın 138 nci maddesidir. Meselenin esası şudur. Bir mahkeme hâkim yeridir. Subayın burada işi nedir? Bu tek taraflı düşünce ile hareket edilmiş ve karara varılmıştır. Asker olmıyanlar hattâ asker olup da bu yolda biraz kafa yormamış olanlara bunun sebebini anlatmak biraz zor oluyor. Çünkü ortaya konacak sebepler ve deliller maddi değildir. Mânevi sebepleri görüp anlayabilmek için orduda bir müddet emrî kumanda mesuliyetini almış olmak, hattâ büyük birliklerin başında ve üstün vazifelerin her türlü safihalarında bulunmuş olmak icabediyor. Zira bu sebepleri başka türlü bulup kavramak kabil olmuyor. Bir kere düşünelim, dünyanın her tarafındaki ordularda bu kadar askeri mahkeme var, buralarda bu kadar subay çalıştırılıyor. Acaba sebebi nedir? Çünkü ordunun can alacak noktası ruhi cephesidir. Bunu yıkmakla vücuda gelecek çöküntü büyük olur, zamanla kendini gösterir. Fakat burada kendiliğinden garip bir durum meydana geliyor. Tabîi bunu anlatmak zor. Biz burada memleketin selâmeti için çalışıyoruz ve uğraşıyoruz, vaziyeti görüp düşünüyoruz. Aynı insanlar öbür taraftan orduyu zayıf düşürmek için müşkül durum yaratıyorlar. Bu sebeple biz Anayasanın 138 nci maddesinin dördüncü fıkrasının kaldırılmasını istiyoruz. Mahkemelerde hâkim bulunacak. Hâkim olsa bile subayın kıtadan gelmesi lâzımdır. Muhtelif hizmetlerde bulunmuş kimseleri biz makbul saymayız, mutlaka kıtadan gelmesi ve aynı zamanda kıta ruhunu oraya getirmesi lâzımdır. Çünkü

---

²⁹ 23.01.1961 tarihinde Temsilciler Meclisi’nin 8. Birleşim 2. Oturumunda 216 üyenin katılımıyla yapılan oylamada oyların tamamını alarak Milli Savunma Komisyonuna seçilmiştir(Tutanak Dergisi, 1961: 132).

askeri tesir yapsın isteriz. Getirdiğimiz hâkimler askerdir ama kıta ruhunu bilmediği için asker sayılmazlar. Kıta ruhunun oraya girmesi lâzımdır. Bunu anlatmak zor oluyor. Meseleyi bu noktadan düşününce hakikat meydana çıkar.”

Abdurrahman Nafiz Gürman ve arkadaşlarının teklifi başta kabul edilmemiş süren görüşmeler neticesinde 138. maddenin 4. bendi “*Askeri mahkemelerde, üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip olması şarttır.*” şeklinde Gürman’ın istediği gibi kabul edilmiştir(Tutanak Dergisi, 1961a: 626-627).

Abdurrahman Nafiz Gürman, Kurucu Meclis’teki görevini tamamladıktan sonra bir daha da siyasetle ilgilenmemiştir(Seyitdanlıoğlu, 2017: 179).

1.5. Vefatı

Abdurrahman Nafiz Gürman, 6 Şubat 1966 tarihinde yatmakta olduğu Kasımpaşa Devlet Hastanesinde 79 yaşında iken yaşamını yitirmiştir. Gürman’ın naaşı 8 Şubat 1966 tarihinde Şişli Camii’nde öğle namazına takiben kılınan cenaze namazının ardından merasimle Zincirlikuyu mezarlığında defnedildi (Cumhuriyet, 08.02.1966: 1; Milliyet, 07.02.1966: 7). 6 Kasım 1981 günü kabul edilen 2549 sayılı kanun gereğince Ankara Gazi Orman Çiftliği’nde Devlet Mezarlığı oluşturulmasına karar verilmiştir³⁰ (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2549.pdf>, e.t. 26.04.2018). 29 Kasım 1988 tarihinde Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, Orgeneral Kazım Orbay, Orgeneral Sabit Noyan ve Korgeneral Nihat Anılmış gibi İstiklal Harbi’nin önemli komutanlarının naaşları Devlet Mezarlığı’na (Ek. XXXIV) nakledilmek üzere Zincirlikuyu Mezarlığı’ndan alınarak Yeşilköy Askerî Havaalanı’nda düzenlenen törenle Ankara’ya gönderilmiştir³¹(Cumhuriyet, 29.11.1988: 6).

Kenan Evren anılarında, Abdurrahman Nafiz Gürman’ın yoksulluk içinde olmasına rağmen hiç kimseye minnet etmeden vefat ettiğini belirtir. “*Kendisini rahmetle*

³⁰ Bu kanunun gereği Cumhurbaşkanları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanları, Başbakanlar ile Cumhuriyetin kuruluşunda rol oynayan Atatürk’ün silah arkadaşları olan İstiklal Harbinin Kahraman Komutanları için Devlet Mezarlığı oluşturulmuştur (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2549.pdf>, e.t. 26.04.2018).

³¹ 2549 sayılı kanunun geçici maddesi gereğince Devlet Mezarlığına defnedilecek komutanlar Genelkurmay Başkanlığınca belirlenecek ve devletçe mezarlığa nakilleri sağlanacaktır (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2549.pdf>, e.t. 26.04.2018).

anıyorum. Yoksulluk çekerek hayattan göçüp gitti. Hiç de sesi çıkmadı. Kimseye de yüzünü dökmeyi”(Evren, 1990: 85).

1.6. Kişiliği

Abdurrahman Nafiz Gürman, orta boylu ve griye dönen siyah saçlara sahiptir. 1914-1918 yılları arasında baktığı istihbarat işlerinde çok acımasız davrandığı ve istihbarat işi dışında büyük bir askerî üne sahip olmadığı belirtilen Gürman, sessiz ve çekingen tavırlı akıllı bir kişi olarak tanımlanmıştır. Fakat Nafiz Gürman’ın ilerleyen yıllarla beraber tembelleştiği söylenir (Özdemir & Göktepe, 2014: 195). Abdurrahman Nafiz Gürman’ın kişilik özelliklerine dair bilgilere bazı anılarda rastlanmaktadır. Bu anılarda anlatılanlara göre, Abdurrahman Nafiz Gürman; dindar, tok gözlü, dürüst, namuslu, sessiz, ciddi, tutumlu, çalışkan, sert ve müsamahasızdır(Alacı & İpek, 2014: 63-64).

İhsan Sabri Çağlayangil anılarında, Bayramiç kaymakamlığı yaptığı ve aynı zamanda 43. Alay’ın emir subayı olduğu yıllarda Ezine Tümen kumandanı Nurettin Baransel’in her akşam keman eşliğinde rakı içip eşleriyle beraber eğlenceler düzenleyerek kaplumbağaların sırtına mumlar diktiklerini belirtir. Buna karşılık dindar biri olan Ordu komutanı Abdurrahman Nafiz Paşa’nın da bu durum karşısında Tümen komutanına çok kızdığını belirtir (Çağlayangil, 1990: 116-117).

Kenan Evren, anılarında Abdurrahman Nafiz Gürman’ı şu sözlerle anlatır: *“Genelkurmay Başkanı o tarihte Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman’dı. Denizli’de iken de Ordu Komutanımız idi. Sertliği ile fevkalade dürüstlüğü ve müsamahasızlığı ile tanınan İstiklal Harbi Komutanlarından idi. O kadar dürüst idi ki, kıt’alara denetlemeye gittiğinde yemek yemediği gibi, kahve dahi içmez derlerdi. Ordu Komutanı iken 2’nci Ordu Karargâhı o tarihte Balıkesir’de idi. Evinden Karargâha ve Karargâhtan evine otomobille gitmez, faytonla gidip gelirdi. Fayton evvela Ordu Kurmay Başkanını alır bırakır, sonra kendisi karargâha gelirdi. Akşamları da tersi yapılırdı. Sebebi, tasarrufa riayet ve devlete yük olunmaması idi”(Evren, 1990: 84).*

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye sıkıntılı günler geçiriyor hemen her şeyde tasarruf yapılıyordu. Evren, Tümen karargâhında çalıştığı sıralarda, Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz'in bu konuda ne kadar duyarlı olduğunu şu şekilde belirtir:

“Tümen karargâhında çalışırken ödeneksizlikten zarf kâğıt alınamazdı. Gelen zarflar atılmaz ters çevrilir yeniden yapıştırılır yine kullanılır, kâğıt olarakta tek taraflı yazılmış kâğıtların arka yüzleride kullanılır ve hatta eski defterler kesilerek istifade edilirdi. İşte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz de tasarrufa bu derece riayet eden komutanlar arasında idi” (Evren, 1990: 85).

Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanlığı yapan Ahmet Rıfat Çalika, anılarında Atatürk'ün, Abdurrahman Nafiz Gürman'ı gerici birisi olarak tanımlamalarıyla alakalı aralarında geçen bir konuşmayı şöyle aktarır: *“..Atatürk (...) A. Nafiz Paşaya: ‘paşa, senin için mutaassıb (gerici) diyorlar’ demiş. A. Nafiz Paşa da cevaben: ‘Paşam, ben namussuz adamları yanımdan kovarım. Onlar da gider sağda solda böyle konuşurlar’ demiş. Atatürk: ‘ben de öyle yaparım’ diyerek konuyu kapatmış”*(Çalika, 1992: 197).

Hasan Pulur tarafından Milliyet gazetesinde yayınlanan *Sahibini geç bulan mektup* yazısında, Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Genelkurmay Başkanı olduğu yıllara ait anılar yer almaktadır. Bu anılar o sırada Genelkurmay'da Teğmen rütbesi ile görev yapan İlhan Yeşilova tarafından yazılan bir mektup ile günümüze aktarmıştır. Aktarılan anılarda Gürman'ın ne kadar tok gözlü, tutumlu ve düşünceli bir insan olduğunu, onun emir subaylığını yapan Süvari Yüzbaşı Necdet Aykut'un şahit olduğu durumlar sayesinde öğreniyoruz.

1949 yılında Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, Genelkurmay Başkanı olmasının ardından, maaşındaki 500 liralık fazlalığı fark eder. Maaşındaki bu fazlalığın ne olduğunu emir subayına soran Gürman, artışın sebebinin makam ödeneği olduğunu öğrenince, parayı kabul etmeyerek *“Oğlum, orgeneral maaşı, eşimle bana yetiyor, bu 500 lirayı iade et!”* talimatını verir. Kanuni bir hakkın iadesinin olmadığını bilen emir subayı bankada Genelkurmay Başkanı adına hesap açtırarak her ay 500 lirayı bu hesaba yatırır.

Bundan birkaç gün sonra emir subayı bu kez Paşa'ya lojmanın hazır olduğunu ne zaman taşınacaklarını sorar. O dönemde Maltepe'de Neyzen Tefik Sokak'ta bir apartmanda kiracı olan Paşa emir subayına:

“Oğlum, biz karı kocayız, oturduğumuz apartman dairesinden de, mal sahibinden de memnunuz. Siz o lojmanı ihtiyacı olan birine verin!” diyerek reddetmiştir. 1950 yılında gelindiğinde emekliye ayrılan Genelkurmay Başkanı’na, emir subayı bankada birikmiş olan 6500 lirayı iade edecek yer bulamadım diyerek vermesi üzerine paşa parayı kabul etmez ve maliye ile konuşup devlet hazinesine parayı aktarır (Pulur, 2003: 3).

Tuncer Baykara katıldığı bir sempozyumda dönemin Genelkurmay Başkanı’nın son derece ciddi, dürüst, namuslu, dindar, kendisini Demokrat Parti’ye ve demokrasiye karşı harekete geçirmeye yönelik çabaları geri çeviren bir kişi olduğunu vurgulamakta ve söz konusu söylentilerin bu nedenle onun kişiliğiyle oldukça zıtlık oluşturduğunu ifade etmektedir. Baykara’ya göre, Abdurrahman Nafiz Gürman Paşa, sosyal hayatla dini hayat arasında denge kurmayı başaran Türk halkının bağrından kopup gelen biridir. Abdurrahman Nafiz görevinin yükümlülüklerini en kesin şekilde yerine getirirken, dinsel inançlarına da gereken ilgiyi gösteren bir kişidir. O, “Türk’ün laiklik anlayışının, dinle ve özellikle onun vecibeleriyle ilişkisini nefsinde, en açık olarak gösteren bir Türk askeridir”. Onun önceliği, görevi ve devletin kalıcılığıdır. Özel yaşamla ilgili gördüğü dinsel inançların, özellikle de namaz kılmanın, olumlu ya da olumsuz bir özelliği yoktur. Oysa namaz kılmak bazıları için üstünlük iken, bazıları için kılmamak bir gerekliliktir. Abdurrahman Nafiz Gürman, Atatürk ve sonrasındaki laikliğin din ile ilişkisi açısından açık bir örnek olarak gözükmektedir. Laikliğin dinsizlik ya da İslamiyet düşmanlığı olmadığı açıkça anlaşılmaktadır(Baykara, 1998: 779-783). Kendi konforunu ve rahatını düşünmeyen bunlardan feragat eden Gürman, vatansever bir Türk askeridir. Her daim ağırbaşlıdır ve çevresine de jest ve mimikleriyle ciddiyet telkin eder. Gösteriş ve şatafattan da hiç hoşlanmayan Gürman özel hayatında da sadeliği tercih ederdi(Türkmen, 1949: 5).

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN NAFİZ GÜRMAN'IN ESERLERİ

Resmi vazifeleri dışında kalan vaktini kitap okumakla geçiren Abdurrahman Nafiz Gürman, çeşitli dillerde yazılmış askerî eserlerle birlikte genel kültüre yönelik eserleri de araştırıp incelerdi. Askerliği ve vatanseverliği konu alan eserlerin okunmasını genç öğretmenlere ve askerlere devamlı tavsiye eden Abdurrahman Nafiz ordunun eğitimi için çok büyük bir çaba sarf etmiştir(Türkmen, 1949: 5). Eğitimin önemini bilen Nafiz Paşa, genç subayları yetiştirmek amacıyla birçok eser kaleme almıştır(Silahlı Kuvvetler Dergisi, 1966: 107). Bu eserlerinde askerî bilgi ve tecrübelerini aktararak bunlardan elde edilecek faydaları belirten Paşa, eksikliklerin gidererek ordunun düzen ve nizamı için yol gösterici olması amacıyla *Takımın Muharebesi*, *Piyadenin Muharebe Talim ve Terbiyesi*, *Dünkü ve Bugünkü Fransız Tabiye ve Sevki İdaresi* ve *Bizim İçin Bilinmesi Faideli ve Lüzumlu Bir Mukayese, 1912-1913 İşkodra Müdafaası 1 ve 2*. Cilt adlı dört eser (Ek. XXXV) kaleme almıştır³²

(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

---

³²Farklı kaynaklarda yedi eserden bahsedilmektedir. Çok iyi Almanca ve Fransızca bilen Abdurrahman Nafiz Gürman'ın "Alman-Fransız Muhabere Usulleri", "Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası", "Piyadenin Muhabere ve Talim ve Terbiyesi", "Takımın Muhaberesi", "Büyük Harp'te Kuzey Afrika'da Türkler", "İstiklal Harbi'nde I.Piyade Tümeni", "Piyade Neferi ve Mangası Muharebe İçin Nasıl Yetiştirilmeli?" (Alacı & İpek, 2014: 55). "Piyadenin Muhaberesi", "Piyade Takımın Muhaberesi", "Alman ve Fransız Harp Usulleri Arasındaki Fark ve Bizim Bundan Edineceğimiz İstifade", "Piyade Neferi ve Mangası Muharebe İçin Nasıl Yetiştirilmeli?" "1912-1913 Balkan Savaşında İşkodra Müdafaası", "Büyük Harpte Kuzey Afrika'da Türkler", "İstiklal Harbi'nde I.Piyade Tümeni" (Genelkurmay Basımevi, 1989: 208). Fakat Gürman'ın Tercümeihal Varakasında belirttiği üzere dört eseri mevcuttur.

2.1. Piyadenin Muharebe Talim ve Terbiyesi

Abdurrahman Nafiz'in Miralay (Albay) rütbesiyle kaleme aldığı *Piyadenin Muharebe Talim ve Terbiyesi* adlı kitabı (Gürman, 1925), İstanbul – Askerî Matbaada, 1341 (1925) tarihinde basılmıştır. Metin içinde 33 şekil ve kroki bulunmaktadır(Ek. XXXVI-XLVII).

Abdurrahman Nafiz, bu kitabının, son piyade manevraları, araç ve gereçlerin nasıl kullanılacağı, her sınıfın görev ve davranışını belirten kurallar, piyade ve savunma bölükleriyle süvarinin çarpışma alıştırmaları için yazılmış olduğunu belirtmiştir. Kitabın önsöz bölümünde de, I. Dünya Savaşı'nın piyade savaş yönteminde ortaya çıkan değişikliklerden doğan ilk piyade kurallarını içeren kitabın dikkatle okunmasına ve anlaşılmasına gereksinim duyulduğunu vurgulamıştır(Gürman, 1925).

Kitap, *piyade bölüğünün çarpışma şekli ve düzenleri, manga alıştırmaları, avcının sahra savunması ve terbiyesi* olarak üç bölümde kaleme alınmıştır:

İlk bölüm olan *piyade bölüğünün çarpışma şekli ve düzenleri* bölümünde Piyade bölüğünün yanaşık ve dağınık nizamlarından bahsedilmiş, bölüğün talim ve terbiyesinde uyulması gereken önemli bilgiler üzerinde durulmuştur. Piyade bölüğünün çarpışma şekli ve düzenleri **Bitişik düzen** (Derin düzenler – Piyade bölüğünün her erinin yapması gereken işler - Zorlaştırma ve düzenlerin kullanma şekli hakkındaki kuvvetler ayrımı / 5 şekil), **dağınık düzen**(Açılmak - Yayılmak (tüm bölük üyelerinin üzerinde alıştırma yapıp öğrenmesi gerekenler – harekât alıştırmalarında göz önünde bulundurulması gerekenler - kumandanlar ve kumandanlıkta kullanılabilecek erlerin ayrıca öğrenmesi gerekli şeyler / 11 şekil) ve **toplanmak**(1 şekil) olarak üç bölümde ele alınmıştır(Gürman, 1925).

İkinci bölüm olan *manga alıştırmaları* bölümünde zamanın dağınık ve parça parça cereyan eden asıl muharebesinde, manganın en küçük fakat en mühim muhabere parçası olduğunu, manganın önceden olduğu gibi yalnız aldığı emri yerine getirmeye mecbur olmadığını belirtilmiştir. Manga yeri geldiğinde civarındaki diğer mangalardan ayrılır, başlı başına kalır ve savaşın gerekliliklerine göre kendi manga kumandanının gözetimi altında bağımsız hareket etmeye mecbur olur. Bu sebeple manga bugün çok ciddi ve esaslı talim ve terbiyeye muhtaçtır. Manga eğitimi artık takım eğitiminin ilk kademesi değildir. Belki de piyade bölüğünün muharebe talim ve terbiyesinin en mühim kısmıdır

ve askerî birliklerin bütün eğitimi esnasında da devam eder. Manga cereyan edecek savaş esnasında manga kumandanından çoğu kez en başta karar talep eder: Meselâ ateş açmak mı lâzımdır? Mangayı nereye ve nasıl ilerletmek gerekir? Ufak bir mukayesede bir menfaat hazırlığı yaparak sıklıkla hücumla kalkmak vesaire gibi. Bundan dolayı kitabın bu kısmında, manga talimlerinde manga kumandanına kolay vazifeler verilmiş fakat kendisinden karar talep edilmiştir. Esasen bugün bir manganın talim ve terbiyesi bir manga kumandanının talim ve terbiyesidir. Aynı suretle bir manganın teftişi de bir manga kumandanının muayene ve teftişidir(Gürman, 1925).

Manga alıştırma bölümleri **çarpışma şekil ve düzenleri** (4 alıştırma: mangayı cephe yönünde dağınık düzene geçirmek - cepheye eğimli yönde dağınık düzen oluşturma - ateş altında yayılmak - şekil değiştirmek), **araziden yararlanma** (3 alıştırma: doğal siperden yararlanma - göze çarpacak arazi kısmından sakınmak - arazinin sağlamlaştırması / savunma hazırlığı), **savaş keşfi** (3 alıştırma: arazi keşfi - tersad görevinin düzenlenişi ve düzeltilmesi ve haber vermek - düşmanın keşfi), **ateş çarpışması** (Hafif makineli tüfek mangası / 4 alıştırma: hafif makineli tüfek mangasının konumlanması ve ateş açması - Ateş çarpışmasının idaresi - Alıştırma; ateş çarpışmasının kesinliği - konum değiştirmek) **avcı mangası** (3 alıştırma: avcı mangasının konumlanması ve ateş açması - ateş kesmek - avcı mangasının tek başına ateşi ve kıta ateşi) **yakından çarpışma** (3 alıştırma: avcı mangasının hücumu düşman mevziisine giriş - hafif makineli tüfek mangasının hücumu - savunmada yakından çarpışma) olarak altı bölümden oluşmaktadır(Gürman, 1925).

Üçüncü ve son bölüm olan *avcının sahra savunması ve terbiyesi* bölümünde, sekiz alıştırma bulunmaktadır. Yere yatmış iken savunma aletlerinin kullanılması / 2 kıta fotoğraf - Tel makası kullanılması / 1 fotoğraf - Tel örgü engel kazıklarının çakılması / 1 fotoğraf - Avcı yuvaları / 4 şekil - Bir manganın avcı bölükleri ve avcı hendeği / 2 şekil - Avcı yuvaları arasında bağlantı hendeği / 1 şekil - Tel örgü engel kurulumu / 2 şekil – Kazı konuları yer almaktadır(Gürman, 1925).

Abdurrahman Nafiz önceki eğitim ve öğretim kılavuzlarının yalnız savaş deyimiyle ifade edilmekte olan savunma hareketini; son eğitim ve öğretim kılavuzlarının ise *Savaş* ve *Çarpışma* olarak ayırt edildiğini ifade eder. Bir Alman yazarının; çarpışmayı, düşman silahlarının etkisi altında ve kendi silahlarımızın kullanımıyla gerçekleştirilen

savunma hareketi; savaşı ise, tüm bir bölgenin, eksiksiz ya da kısmen çarpışmaya girmeye zorunlu olacak derecede düşmanla yakından temasta gerçekleştirildiği savunma hareketi olarak tanımladığına dikkat çeker. Bu durum, savaşın kazanımı için, savaşa dâhil edilebilecek kadar savaş alanına yakın bulunan tüm kıtaların savaşta önemli olacağı amacını taşır(Gürman, 1925).

Abdurrahman Nafiz, kitapta komuta etmenin önemine de değinir. Bölük takım ve manga komutanlarının verdikleri emirlerin beklenen tesiri temin etmesi gerektiğini belirtir ve bunun içinde açık ve anlaşılır bir lisan kullanılmasının öneminden bahseder. Sadece söz ile anlaşmak bir savaş esnasında yeterli değildir bu sebeple komutan ve birliği arasında uyum sağlanmalı sesini duyuramayacağı bir mesafeden vücut diliyle de birliğiyle anlaşabilmelidir(Gürman, 1925: 3-4).

2.2. Takımın Muharebesi

Abdurrahman Nafiz'in Mirliya (Tuğgeneral) rütbesiyle kaleme aldığı *Takımın Muharebesi* adlı kitabı (Gürman, 1928), İstanbul – Askerî Matbaada, 1928 tarihinde basılmıştır. İlk olarak kitap 1927 yılında basılsa da bir ay gibi kısa bir sürede tükenmesi üzerine 1928 yılında kitap bir kez daha gözden geçirilerek ikinci basımı yapılmıştır. Metin içinde 14 şekil ve kroki, sonunda ise genel bir harita bulunmaktadır.

Abdurrahman Nafiz, kitap için kaleme aldığı önsözde, I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu acıların yanı sıra, askeri açıdan çeşitli savaş deneyimleri ve sonuçları olduğunu vurgular. Gelişen teknoloji, yalnız karada kullanılan silahlarda değil, ayrıca havada kullanılan silahlarda da büyük değişimlere sahne olduğunu şöyle belirtir(Gürman, 1928: 1):

“Büyük harp piyade ta’byasında esaslı inkılap yaptı. Harp müddetince fen ve sa’at durmadan çalıştı. Islaha ve malzeme büyük terakkiyâta mazhar oldu. Dört harp senesinde yüz binlerce insanın kanı behasına elde edilen muhârebe tecrube ve neticeleri büyük ehemmiyet kesb etti. Binaenaleyh yarın düşmanımız olacak tatbik etmek mecburiyetindeyiz. Bunun silah te’siri ziyadeleşmiştir. Hava keşfi çok ilerilemiştir. Saklanmak eskiden olduğu gibi serbest hareket etmek meşgul olmuştur. Her an havadan ta’arruza uğramak ihtimali vardır. Ateş kötü çoğalmıştır. Mesele harpten evvel bir piyade

elinde dört makineli tüfek var iken bugün ağır ve hafif makineli tüfek adedi yüzü geçiyor. Yirmi beş misli tezade etmiştir.”

Bir savaş aracı olarak uçak, ilk kez İtalyanlar tarafından Türk kuvvetlerine karşı Libya semalarında kullanılmıştır. Yirminci yüzyılın ilk başlarında Avrupa’da havacılığın gelişmesi Osmanlı’nın dikkatini çekmiş bu alanda çalışmalara yöneltmiştir. Havacılık alanında teşkilatlanan Osmanlı Devleti dünyada havacılık teşkilatını oluşturan ilk devletlerdendir. I. Dünya Savaşı’nda büyük çapta Alman denetimine bırakılan Türk havacılığı Mondros Mütarekesi sonrasında hemen hemen sahipsiz kalmıştı (Doğanay, 2003: 376). Kurtuluş Savaşı’nda Büyük Taarruzdan hemen önce Cephe Tayyare Bölüğü’nün güçlendirilmesi için çalışmalar yapılmıştı. Büyük Taarruz hazırlık evresinde, Akşehir meydanında bulunan Cephe Tayyare Bölüğü 20 Ağustos 1922’de Çay meydanına nakledilmişti. İtalyanlardan satın alınan uçaklarla beraber çalışır duruma getirilen Samsun’da bulunan uçaklar, 22 Ağustos tarihinde Çay meydanında uçuşlara başlayarak Tayyare Bölüğüne katılmıştı. Böylece bölüğün çalışabilir durumda olan uçak sayısı altı keşif ve dört av olmak üzere ona yükselmişti (Türk İstiklal Harbi, 1995: 7).

Orduların bünyesinde bir savaş aracı olarak uçağın kullanılması, özellikle de ilk kez Türk ordusuna karşı Libya’da kullanılması, devletin hava araçlarının önemini kavraması açısından önemlidir. Böylece kısa sürede havacılık alanında çalışmalara başlanılmış, fakat çalışmalar Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı için yeterli hava gücünün oluşturulmasına yetmemiştir. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile yıpranan Türk Milleti, daha zor koşullarda giriştiği Kurtuluş Savaşı’nda tüm imkânlarını seferber ederek, var olan savaş ve silah teknolojisi ile araçlarından yararlanmaya çalışmıştır (Doğanay, 2003: 387).

Birinci Dünya Savaşı ile savaş öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Avrupa’da büyük bir güvensizlik ortamı oluşturmuştu. Birinci Dünya Savaşı tekrardan bu tarz büyük bir savaşın olabileceği endişesini yaratmış ve Avrupa ülkelerini tüm sınırlandırmalara rağmen daha fazla silahlanmaya yöneltmişti (Cevizliler & Öncü: 2013: 320).

Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçlarından biri de, stratejik hedeflere ulaşmak için kullanılan taktik araçların ve hedeflerin, stratejik hedeflerin önüne geçirildiği zaman, felaketle sonuçlanmasıdır. Almanya taktiksel bir başarı gösterip çok geniş bir alanı orantısız olarak az kayıp vererek ele geçirmiş olmasına rağmen yaptığı stratejik hatayla

düşmanın savaşma kapasitesine zarar vermeden kendi kaynaklarını tükettiği için Büyük Harpte mağlup olmuştur. Taktik hedefler, stratejik hedeflerin başarılabilmesi için oluşturulan araçlardır(Köylüoğlu, 2016: e.t. 11.09.2016). Abdurrahman Nafiz de bu kitabında, savaşta taktik ve stratejinin önemine değinir.

Abdurrahman Nafiz ordunun her daim savaşa hazır bulunması için çok önem verdiği talimlerin, mümkün olduğu kadar gerçek savaşa uygun olarak planlanması gerektiğini belirtir. Talimler hakikate ne kadar uygun olursa ordu için o kadar yararlıdır. Bunun için de eldeki imkânlar doğrultusunda talimler düzenlenmeye çalışılmıştır. Uçak eksikliğinden dolayı uçakların varlığı otomobillerde kullanılan canavar düdükları ve işaret fişekleriyle bildirilir. Bu uçakların hangi tarafa mensup olduğunu, ne taraftan gelip ne tarafa gittiğini, alçakta veya yüksekte uçtuğunu haber vermek görevi de komutana aittir. Aynı şekilde Tanklarda askerler veya beygirler tarafından çekilen ya da yük otomobillerine konulan taklitleriyle tasvir edilir(Gürman, 1928: 5).

Hazır talimleri hakikate uydurmak maksadıyla saatlerce sürdürmek doğru değildir. Talimler doğal olarak gerçek harpten kısa sürecektir. Gerçeğe uydurmak amacıyla lüzumsuz uzayan talimler birliklerde usanma oluşturur bu durumda faydadan çok zarar verir. Süratle yapılan talimlerde yanlış fikirler oluşturabileceğinden talimin süresini komutan en iyi şekilde ayarlamalıdır(Gürman, 1928: 6).

Abdurrahman Nafiz yapılan her talim ve tatbikatın ardından tenkit yapılması gerektiğini fakat tenkit yaparken kimseyi rencide etmeyecek bir dil kullanılması gerektiğini belirtir. Tenkit yıkıcı değil yapıcı olmalı ve yapılan hatalar derecelendirilmelidir. Komutan bu süreçte kendi düşüncelerini nüfuzunu kullanarak kabul ettirmek yerine karşı tarafı iknaya çalışmalıdır(Gürman, 1928: 7).

Abdurrahman Nafiz, Almanca eserlerden yararlanarak yazdığı kitabında, savunma, saldırı ve geri çekilmelerde takımın alabileceği belli başlı görevlerden söz eder. Her konu; durum, görev, irdeleme başlıkları altında ele alınır(Gürman, 1928: 1).

Savunma bölümünde, bir savunma stratejisinin hazırlanması, düşmanın gerçek savaş hattına yaklaşıncaya dek yapılan savunma savaşının oluşumu, düşman hattına girildiğinde yapılacak olan direniş, yedek takımın kullanılması, ağır silah taşıyan piyade takımının destek noktası oluşturması ve düşman saldırısında savaş ileri karakolunda görevli bir takımın hareket şekli hakkında bilgiler sunulur(Gürman, 1928: 8-63).

Bu bölümde Abdurrahman Nafiz'in tanklarla ilgili önerileri dikkate değerdir. Dönemin önemli ve güçlü silahlarından olan tanklı saldırıya karşı yapılabilecekleri beliren Abdurrahman Nafiz, tankların tamamıyla bir taarruz silahı olduğunu ve tek başına herhangi bir netice alamayacağını belirtir. Kesin bir netice almak yalnız piyade ile olur. Bu sebeple tankları takip eden düşman piyadesi mağlup edilirse tanklar kendi başına savunmasız kalır ve herhangi bir netice kazanamaz. Piyade ne olursa olsun tanktan kaçmamalıdır. Tanklar görüş mesafesinin azlığı sebebiyle kör, motor sesinin çok yüksek olması nedeniyle de sağırdır. Piyade tüfeği ile tankı imha etmek ise mümkün değildir burada kurşun tanka değil düşman piyadesine sıkılmalıdır. Makineli tüfekler de yalnız tersad deliklerine tesir yapar ya da zırhı daha zayıf olan üst kısmına ateş açmak bir dereceye kadar tesir eder. El bombaları demeti (Ek. XLVIII) ise cesur bir neferin tanka yaklaşarak tankın zırhı daha hafif olan üst kısmına bombayı atmasıyla tank kullanılamaz hale getirilir ya da zırhı parçalanır ve içindekiler yaralanır(Gürman, 1928: 52-53).

Saldırı bölümünde, olası topçu ateşine karşı takımın yürüyerek açılması ve açılmış takımın eylemi; takımın gizlice açılıp hazırlanması ve gözcülerin harekâtı; düşman saldırısına karşı takımın saldırısı; takımın düşman ateşi altında kendi topçusunun düşman piyadesine yönelttiği ateş hududuna dek ilerlemesi; takımın, kendi tarafı topçu ateşi sınırından sonra, bu ateşi düşman tarafına kaydırması, kendi topçusunun yardımı olmaksızın savaşıp, düşman mevziine girmesi ve saldırıya devam etmesi; alay içinde ilk hatta saldıran bir piyade bölüğünün yedek takımının sevk ve idaresi; bir piyade alayının ortasında savunmada bulunan bir piyade bölük yedek takımının karşı saldırısı; bir yanı açık olarak saldıran bir bölüğün yedek takımının, açık olan yanda ortaya çıkan düşmana karşı (savaş kümeleriyle) saldırısı; topyekûn saldırı ve düşmanın derinlik sahası içinden vurup geçmesi, savaş kümelerinin oluşumu ve kullanılmaları konularına değinilir(Gürman, 1928: 64-144).

Geri çekilme bölümünde; takımın oyalayıcı savunması ve ateş altında geri çekilmesi; savunmada bulunan bir takımın çekilmesi; saldıran ve orta mesafenin son sınırlarına yaklaşan bir takımın geriye çekilmesi; düşman hattına giren takımın karşı saldırıya uğraması ve karşı saldırıyla geriye atılması, zorunlu geri çekilme konuları ele alınır(Gürman, 1928: 145-159).

Abdurrahman Nafiz kitabın sonunda talimlerin mecburi ricat (geri çekilme) yapılarak bitirilmesinin birlikler için iyi bir alışkanlık olmayacağını belirtir. Bunun aksine mecburi ricat yapıldıktan sonra takviyeleri dahil ederek düşman ateşle ezilmeli ve birlikler yediden taarruza geçerek muvaffak olmalıdırlar. Harpte birliklerden beklenen zaferdir. Birlikler ancak bu şekilde talim yaparsa zafer alışkanlığını kazanırlar(Gürman, 1928: 159).

2.3. Dünkü ve Bugünkü Fransız Tabiye ve Sevki İdaresi ve Bizim İçin Bilinmesi Faidesi ve Lüzumlu Bir Mukayese

Abdurrahman Nafiz'in Mirliya rütbesiyle kaleme aldığı ve *Dünkü ve Bugünkü Fransız Tabiye ve Sevki İdaresi ve Bizim İçin Bilinmesi Faideli ve Lüzumlu Bir Mukayese* adlı kitabı(Gürman, 1929), Ankara – Büyük Erkânıharbiye Reisliği Matbaasında, 1929 tarihinde basılmıştır. Metin içinde 7 kroki de bulunmaktadır(Ek. XLIX-LIV).

Abdurrahman Nafiz, Alman ve Fransız ordularını kıyaslarken, Colmar von der Goltz'un *Millet-i Müsellaha (Silahlı Millet)* adlı eserinden (Goltz, 2013) alıntılar yapmıştır. Sonuç bölümüyle birlikte yedi bölümden oluşan bu eserde, Goltz'un önemle üzerinde durduğu *Millet-i Müsellaha* kavramı, yayınlandığı ilk dönemde ciddi tartışmalara neden olmuş ve oldukça militarist bulunarak eleştirilmiştir. Aslında Goltz, ilk kez Fransız İhtilali sonrası ortaya atılan bu kavramı, *silâhındaki halk* ve *halk ordusu* olarak ele almıştı. Fransa, devrimin ardından, o güne dek başka bir Avrupa ülkesinde görülmemiş büyüklükte, 850.000 kişiden oluşan bir ordu oluşturmuştu. Askerlik zorunluydu ve subaylar yeterliliklerine göre terfi ediyordu. Askerlerinin yarısı serflerden oluşan, ait oldukları siyasal sisteme bağlılık duygusu bulunmayan diğer imparatorluk orduları, inandıkları bir dava etrafında birleşmiş Fransız yurttaş ordusu karşısında yenilgiye uğramıştı. Diğer ülkeler, Fransızların bu başarısını rol model olarak ele aldılar ve XIX. yüzyılın başından itibaren uygulamaya başladılar. Böylece diğer ordularda ulusal ordulara sahip oldular (Goltz, 2013: 12).

Goltz aslında *Millet-i Müsellaha* ile halkın militarize edilmesini kastetmiyordu. Büyük ordulardan ziyade gelişmiş teknoloji ile birlikte küçük, profesyonel ve eğitimli orduların, büyük ve vasıfsız ordulara karşı çok büyük üstünlük sağlayacağına

inanmaktaydı. Ancak o dönemde gerçekleşecek bir Dünya Savaşı'nın büyük kuvvetlerle ve geniş bir coğrafyada olacağını düşünen Goltz, masraflı olmasına rağmen bir süre daha büyük ordularla devam edilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Bu nedenle Goltz'a göre, profesyonel kadronun vatandaş askerlerle desteklenmesi önem kazanıyordu. Bu da “*silahaltındaki halk*” anlamına geliyordu (Goltz, 2013: 12).

Goltz'un Millet-i Müsellaha'da öne sürdüğü fikirler, Osmanlı askeri elitleri arasında oldukça kabul görmüştür. Bu konuda, Hasan Ünder'in yaptığı araştırma oldukça ilgi çekicidir (Ünder, 1999: 48-56). Ünder, araştırmasında Atatürk'ün eğitim ve öğretime çok önem verdiğini okutulan ders kitaplarına kadar tüm ayrıntılar ile bizzat alakadar olduğunu belirtir. Özellikle Atatürk iki dersin öğretimi ile yakından ilgilenmişti bunlar Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi dersleridir. Bu bağlamda *Medeni Bilgiler* adı altında iki cilt halinde yayınlanan ve Kemalizm'in ana kaynaklarından biri olarak gösterilen kitabın Atatürk tarafından yazıldığını ya da yazdırıldığını kaynaklarıyla ortaya koyar. Ünder, Medeni Bilgiler kitabının *Askerlik Vazifesi* başlıklı bölümünün neredeyse tamamının *Millet-i Müsellaha*'dan bazen kelimesi kelimesine, bazen özetlenerek, bazen de sadeleştirilerek alındığını örnekler göstererek, ispatlar. (Ünder, 1999: 49-55).

Abdurrahman Nafiz de söz konusu eserinin giriş bölümünde şu saptamada bulunmaktadır(Gürman, 1929: 1):

“Alman usulü harbini Golç Paşa milleti müsellahasında şu suretle hulâsa ediyor:

Bugünkü usulü harbimiz muharebatı kat'ıye darbalarını birbiri arkasından endirmek, yani cebbarane bir taaruza tebaiyet eylemekten ibarettir. Kâffeî hesabat ve mütalaatı nazariyemiz tatbikat ve talimlerimiz taarruz esasına istinat edilmektedir. Her nevi tehir ve tavik ve firsata intizar ve hali müdafaa'nın ıstırahat ve sükûneti indimizde menfur olup heyeti zabitanın müstekillen hareket etmek ve kendiliğinden karar vermek ve müveffekiyatı müsbite arzu eylemek yolunda terbiye edilmesi ve elhasıl ehvalimizin cümlesi bizi iş görmeğe sevk ve teşvik eder. Kuvvet ve iktidarımız muharebe meydanında istihsal olunacak kat'i muvaffakiyetlerde mündemiçtir.”

“Fransız usulü harbinde ise, yalnız esaslar söylenüp kumandanlar hareketlerinde serbest bırakılacak yerde mümkün olduğu kadar bunların hareketi sabit bir çerçeve içine alınır. Bu suretle harekâtta sür'at ve şiddet yerine pek tedbirli davranmak dolayisile betaet kaim oluyor. Mesuliyeti üzerine alarak daha ziyade vaziyetin icabatına tevfiqi

hareket edileceğine şekle bağlı kalınıyor ve alınan emirden harice çıkılamıyor. İşte bu makalemizde, bu esaslı farkların sebeplerini araştıracağız ve neticede kendi ordumuz için istifadeli bir netice çıkarmağa çalışacağız.”

Abdurrahman Nafiz Türk ordusu için faydalı bilgiler vermek için 1870-1871 Fransız Alman harbinden itibaren askeriyede kullanılmaya başlayıp dillerden düşmeyen “İnitiative” kelimesinin öneminden ve anlamından bahsetmiştir. “İnitiative” kelimesini General Blome sözlük anlamından farklı olarak askeri terim için de şöyle ifade etmektedir (Gürman, 1929: 2):

“Elde edilmesi musammem olan gaye ve maksadı umumî uğurunda kumandanların kuvveti kalp ile ve ihtiyari olarak tevhit ve teşriki mesaî etmeleridir” diyor. Rus Generallerden Voyde “harpte zuhur eden her vaziyeti doğru kavramak, muvafık karar vermek ve mesuliyeti üzerine alarak bu kararı icra etmek hassasıdır.”

İnitiativenin önemini anlayamayan Fransızlarla Almanları karşılaştıran Gürman, Fransızların savaşı kaybetme sebebi olarak kimsenin sorumluluk almaması, herkesin emir bekleyerek atıl ve hareketsiz kalmasının yol açtığını belirtmiştir. Fransızların üstlerinden sorumluluğu atarak itaat uğruna hadiseler seyrine seyirci kalmasını General Bolondeli’nin “Askerlik ve vazifesi” isimindeki kitabından alınan şu ifadelerle belirtmek yeterlidir (Gürman, 1929: 4):

“ Fransa zekâsı ne kadar ateşin olursa olsun, icat ve ibda kuvveti ne kadar şedit bulunursa bulunsun, ne kadar feragati nefis sahibi olursa olsun Jeneral, zabıt ve nefer ancak birer alettir; kumandan yanlış da yapsa görmezler ve bilmezler ancak itaat ederler itaat etmek lâzımdır, zira imali fikir etmekle belki aldanılır.

İtaat etmek lâzımdır, çünkü ordunun kuvvet ve kudreti vahdettedir tefekkür ve teemmül tefrika hasıl eder.

Hulâsa, menfaati zatiyede itaati icabettirir. Çünkü hadisat neye müncer olursa olsun ancak ben itaat ettim! deyeabilen kabahatsizdir.”

Buna karşın Alman ordusunun savaşı kazanmasındaki en önemli sebep olarak Prens Hohenlohe ise İnitiativeye işaret ediyor.

“Bütün muvaffakiyetler her rütbedeki Alman kumandanlarının pervasızca kullandığı Initiative sayesinde kazanıldı”(Gürman, 1929: 5).

Yine Fransız Yüzbaşı Anre Gaven 1899 yılında yazdığı “*Kumanda etmek sanatı*” kitabında kendilerinde initiative fikri bulunan orduların canlı olmayanların ruhsuz olduğunu belirtmiştir(Gürman, 1929: 5).

Abdurrahman Nafiz, Alman-Fransız ordularının savaş stratejilerini gözden geçirip karşılaştırmaya devam ederken geçmişe Napolyon devrine uzanmıştır. Döneminin savaş ilahı olarak kabul edilen Napolyon’un, askerî harekâtın yürütme ve idaresinde tek başına ve yerinde kararlar aldığını, komutanlarında bu insiyatîfin olmadığını belirtir. Bu nedenle, Napolyon’un ölümünden Fransız ordusunun karar alma mekanizmasında boşluk oluştuğunu ileri sürer.

“Napoleon hüsnü istihdam ettiği diplomatları ve memurları vasıtasile daima müteyakkız bulunur, barut kokusu veren vekayii siyasiyeyi vaktinde sezerdi. Müstakbel hasımlarını siyaseten iğfal eder, hazırlıklarını görmemezlikten gelirdi; eyi tensik ve teçhiz edilmiş ordularını sahai harekâtta tecemmü ettirinceye kadar onlara daima sulhtan balhseyledi.

Sıkı bir sansör altında bulunan matbuat ile ordusunun harekât ve kuvvetleri hakkında yalan haberler neşrettirirdi. Filiyata geçmek zamanı gelince lisanını değiştirir, harekâtı askeriye başlardı. Düşmanı kat’i bir muharebeyi kabule mecbur olacak ve bundan sakınamıyacak vaziyete düşürecek tarzda kıtaatına manevre yaptırmak için harikulâde faaliyetle çalışır ve uğraşırdı. Verilecek bu kat’i muharebenin sevk ve idaresini bizzat eline alır ve kuvvetinin kısmı azamını iştirak ettirirdi. Lüzumu kat’i olmadıkça kuvvet ayırmazdı.

Zamanının bir harp ilahı gibi telakki olunan Napoleon’un maiyyet kumandanlarından hiçbirisi harekâtı askeriye sevk ve idaresinde kendi noktai nazarını ve kanaatını yürütmeği düşünmezdi. İmparatorluk devrinde, idarei mutlakanın tahammülfersa hüküm ve nüfuzu altında herkes şan ve şeref ve ikbali Napoleondan beklerdi, hoşnutsuzluğundan çok korkarlardı. Binaenaleyh bu devrin mevkii ikbaldeki müreffeh Mareşalları düşünmeden iş görmeğe alışkın muti birer alet idi.

Dâhii harbin idaresi altında şayanı takdir ehliyet ve cüret gösteren bu harp adamları Napoleondan sonra başsız kaldılar ve kendiliklerinden harekete alışmadıklarından mütereddit bir vaziyete düştüler. İşte Napoleon devrinden Fransız ordusuna miras kalan fikri askeri bu idi”(Gürman, 1929: 2-3).

Alman ordularının ise, zorunlu hizmet usulü ile oluşturdıkları ordular, demiryolu ve telgraftan yararlanma, ayrıntılı seferberlik hazırlıklarıyla, XIX. yüzyıl sonunda ortaya çıkan yeni stratejileri en iyi biçimde uyguladığını ifade eder. “Berlin akademisini 1815 ten sonra Klavzoviç ve halefleri tensik ettiler ve tedrisatında Napoleon esfar ve muharebatının tetkikat ve mutalâatını esas ittihaz eylediler. Fransızlar eski şan ve şeref ve muvaffakiyetlerle mağrur olurken Almanlar bu akademide yeni şeraitin icabatını şayanı hayret bir derecede inkişaf ettirmeğe muvaffak oldular. Fransızlar büyük Napoleon devri nihayetinin meslek ve nazariyatından ayrılamadılar”(Gürman, 1929: 4).

Abdurrahman Nafiz, XIX. yüzyıldaki Alman ve Fransız ordularını kıyasladıktan sonra iki ordunun I. Dünya Savaşı’ndaki durumlarını irdeler.

“Almanya hükûmeti 1 Ağustos 1914 de umumi seferber olmaya başladı ve 3 Ağustosta Fransa’ya ilanı harp etti. Alman tahaşşüdü 14 Ağustosa kadar evvelce düşünüldüğü veçhile cereyan etti. Ordunun asıl kuvvetleri olan birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci ordular Belçika içinden ilerliyecek Diden Hofin (Tiyonovil-Meç) hattı mihver olmak üzere bir çark hareketi yapacaklardı. Altıncı ve yedinci ordular “Solyan” ı muhafaza edeceklerdi.

Fransız Başkumandanı Jeneral Jofer de harbi taaruzî olarak idare etmek istiyordu. Birinci ve ikinci ordularla bidayeten Alsas ve Loren’e girmek, 3., 4., 5 inci orduları Almanlar hakkında alınacak haberlere göre kullanmak arzu ediyordu. Bidayette Fransızların tecemmü sevkulceyşisi, düşünülen taaruzun merkez sıkletini vaziyete göre “Meç” in Şimaline veya Cenubuna sürebilecek veçhile müteharrik şekilde idi. Almanlar düşündükleri veçhile Belçika’dan ilerlediler ve 20 Ağustos 1914’te iki taraf orduları (Kroki-I) deki vaziyeti aldılar”(Gürman, 1929: 6-7).

Abdurrahman Nafiz, bu bölümde, Alman ve Fransız ordularının, Fransa’nın kuzeyinde Almanya ile sınır bölgesinde yer alan Neuve-Chapelle civarında 20 Ağustos 1914 tarihindeki karşılaşmalarını aktarır.

“Almanların Cenubu Şarkiden Şimali Garbiye doğru yürümekte olduklarını ve büyük kuvvetlerle Belçika’da ve Lüksemburg’da bulunduklarını Fransızlar haber almışlardı. Almanlar Brüksel’i henüz işgal etmişlerdi. Alsas ve Loren cephesini Almanlar kuvvetli tutuyorlardı. Kendilerine karşı yirmi kolordudan fazla kuvvet çıkaramıyacaklarını tahmin ettikleri Almanların bir gurupla seri bir suretle Möz’e doğru

ilerledikleri diğer gurubu Alsas ve Loren cephesinde bıraktıkları cihetle bu iki grup arasında kapadılmamış bir boşluk kalacağını düşündüler. Tayyareler de Arlon muntakasında mühim kuvvetler görmediklerinden Fransızların bu kanaati kuvvet buldu.

21 Ağustosta, boş olduğu tahmin olunan Alman merkezine karşı şu suretle taaruza geçtiler.

4. ordu Samua suyunu geçecek Nöf Şato yolile Arden ormanlıklarından doğru Şimal istikameti umumiyesinde yürüyecektir.

3. ordu 4. ordunun sağında kademe teşkil edecek ve ordunun sağını setir ve muhafaza eyliyecektir. Düşmana tesadüf olduğu yerde taarruz edilecektir.

Bu suretle Dinant, Namur, Ort suyu arasına girmiş olan bütün düşman kuvvetleri Möz'a atılacaktır" (Gürman, 1929: 7).

Bu sırada daha önceden alınan karar gereği 5. Fransız livası Nöf Şato etrafında düşmanla temas etmek üzere yerini almıştı. Fransız ordusunun bu bölgedeki kuvvetleri şu şekildedir(Gürman, 1929: 12-13):

"Nöf Şato muntakasındaki vaziyet

a) Beşinci Fransız muhtelit livasını şu kıtaat teşkil ediyordu:

1- Her biri üçer taburlu müstemlekât piyade alay 21 ve alay 23 tür. Taburlar dört bölüklüdür. Alayda ikişer tüfekli üç makineli tüfek takımından mürekkep birer de makineli tüfek bölüğü vardır.

2- 7,5 santimetrelik üç bataryalı bir sahra topçu taburu.

3- 2 istihkâm taburu.

4- Dördüncü ihtiyat Dragon alayından bir takım süvari.

Hepsi: 6000 Süngü,

12 Top,

12 Makineli tüfek,

100 İstihkâmcı,

25 Süvaridir.

Bunlar Paris garnizonunun seçme, muallem, muharebe şevk ve hevesleri yerinde, maneviyatları çok yüksek, zabıt ve küçük zabıtları muntahap ve mücerrep bir kıt'asi idi.

21 Ağustos 1914 akşamı kolordulara Semua suyu geçitlerini tutmaları emir edildiğinden, müstemlekât livası piyade alay 23 e bir batarya verdi, süvari takımı ile beraber Jemoayniye ileriye sürdü. Sen Vensan 3 üncü müstemlekât fırkası tarafından, İzelde XII inci kolordu tarafından tutuldu.

İleriye sürülen alay, 23 Jemoanyi'ye giderken ve Jemoanyi'de Alman süvari keşif kolları ile ufak tefek çarpışmalar yaptı.

Alay sağına gelecek olan 3 üncü firka kıtaat ile sabaha kadar irtibat hasıl edemedi. XII. Kolordunun İzele gelecek kıt'asından hiçbir haber alamadı.

Bir gün evel şiddetli yağmur yağmıştı. 22 Ağustos sabahı ortalık kesif bir sisle kapalı idi.”

Nöf Şato suyu civarında Ospot ormanı ile Kostomont arasına yayılmış bulunan Almanlar ile özellikle Fransız 5. livası arasında şiddetli çatışmalar meydana geldi. Alman ordularının yoğun saldırıları karşısında, Fransız ordusu zor anlar yaşayarak geri çekilmeye başladı.

“Almanlar, saat 17 de Şapelden Sarda doğru cephelerini uzatarak, Fransız taburunun tuttuğu ormanı cennet kuşatacak surette sokuluyorlardı. Bu esnada A. 21 T. I kumandanı, şimalde avcı hattında bulunan alay kumandanından bir habercinin getirdiği kurşunkalem ile acele yazılmış şu pusulayı aldı: “Ben, pek ziyade zayıta uğrayan Blk. 4 ün ikinci takımının yanındayım. Süngü hücumu ile beni kurtarınız.” Halbuki tabur bunu yapacak vaziyette değildi. Tabur kumandanı haberci neferi tekrar alay kumandanının yanına gönderdi ve şöyle söyledi: “Şimdi miralayın yanına git. Bizim düşman tarafından tamamen kuşatılmak üzere olduğumuzu anlat. Çekileceğimizi söyle!”.

Müteakiben A. 21 T. I sağını temdide gelen bölüklerle beraber manga manga, nefer nefer garba, Mont Plenşamp üzerine çekilmeğe başladı. Miralay çekilemedi, Almanlar tarafından yakalandı, esir edildi.

Saat 18 de hâsıl olan vaziyet (kroki 6) da gösterilmiştir”(Gürman, 1929: 30-31).

Abdurrahman Nafiz, iki ordu arasındaki bu savaşı ayrıntıları ile ele aldıktan sonra, bu iki ülkenin hem kendilerini düşmandan korumak, hem de saldırıda bulunmak için strateji belirlemelerini ele alıyor. “Binaenaleyh bidayette söylediğimiz veçhile Fransızların harekâtı sabit bir çerçeve içine almaları, çok tedbirli ve batı davranmaları ve talimnamelere pek sıkı surette merbut kalmaları ile Almanların kat'î darbeleri birbiri

arkasından indirmek suretile taarruzlarla netice almağa çalışmaları ve teahhudan korkmaları işte bundan ileri geliyor.” Alman ve Fransız ordularının kullandıkları bu farklı yöntemler kendi ihtiyaçlarından doğmaktadır(Gürman, 1929: 61).

Tüm bu açıklamaların ardından Abdurrahman Nafiz, Türk ordusunu bu çerçevede ele alarak Fransızlar ile Türkleri karşılaştırıyor.

“Ağır başlı, lâkayt, heyecansız, muti inzibatı sever adet ve taamüle şiddetle merbut olan Türk ahvali, ruhiye itibarile Fransızlarla tamamen zıt bir yaradılıştadır.

Türkün kendiliğinden düşünüp karar vermek kabiliyeti ve istiklali hareket hassası (initiative) inkişaf ve tenmiye edilmek ister. Biz her türlü teşebbüsümüzde bu noktayı ciddiyetle düşünmek ve bütün icraatımızda bu mühim keyfiyeti ihmal etmemek mecburiyetindeyiz. Bu hususta en ufak bir tehdit bizim için tehlikelidir. Bugünkü talimnamelerimiz arzu ettiğimiz her türlü serbestiyi tamamen bahşediyor. Binaenaleyh biz Fransızların bu husustaki düşüncelerinden ve bu düşünce ilcaat ile kabul ettikleri şekillerden ve usullerden sakınmak zaruretindeyiz”(Gürman, 1929: 61-62).

Abdurrahman Nafiz, yukarıdaki yorumundan da anlaşılacağı gibi, Fransız askerinden, ağır başlı, kayıtsız, heyecansız, itaatkâr, disiplini sever adetler ve davranışlara şiddetle bağlılık açısından tamamen farklı olan Türk askerinde, kendiliğinden düşünüp karar verme yeteneği ve bağımsız hareket özelliğinin (initiative) geliştirilmesinin yaşamsal önemini vurgular. Ardından, Goltz Paşa’nın initiative (gerekli kararları almayı bilen kişinin niteliği) hakkındaki yorumunu aktarır(Gürman, 1929: 62):

“Subayların sorumluluğu üstlenerek, gerçekleştirecekleri harekâttan doğacak bazı olumsuz sonuçları düşünerek, genellikle amirler ve subayların bağımsızlık derecesini ortadan kaldırmaya kalkışmak kadar büyük hata olamaz.

Çünkü bir yanlıştan kaçınmak için yüz tane farklı fikirle iş görmek, ilgi ve isteği öldürülecektir. (Initiative) in insanın benliğinde bile kuvvetli pek çok düşmanları vardır. Örneğin, sabit fikir, hoşgörü, soyut fikri yormamak için bazı şeylerin gerçekleşmesine izin, düşünmeksizin makine gibi iş görmek eğilimi, sorumluluk korkusu, pek çok kimselerin olayların akışına kapılarak emirlere uymak için duydukları gereksinim, kendiliğinden iş görmeğe kalkışılacağı yerde, olayların size iş gördürmesine beklenti durumlarıdır. Sorumluluğu üstlenerek iş görmek özelliğini ordudan yok etmek pek kolaydır. Fakat bu özellik bir kere yok olduktan sonra geri dönüşümü oldukça zor ve belki de olanaksızdır.

Sorumluluğu üstlenerek hareket etmek özelliğinden kaynaklı bazı fenalıkların önünü almak için bir çare vardır. O da subayları bilgi açısından belli bir düzeyde bulunabilecekleri yönde yetiştirmektir. Bu özellik yeterli olduktan başka, bağımsız hareket özelliğine de zarar vermez.”

Abdurrahman Nafiz, Colmar von der Goltz'dan yaptığı alıntı ile gerekli kararları almayı bilen kişinin niteliğini bir kez daha vurgular. Eserinin sonunda, Türkiye'nin coğrafi konumu ve askerî açıdan durumunu, Fransa ve Almanya ile kıyaslar; gelecekte karşılaşılabilecek tehlikelere karşı önlemleri dile getirir.

“Denizden ve karadan dünyanın hemen en kuvvetli askeri hükümetler ile çevrilmiş olan Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve koşullar da kesinlikle Fransa'ya benzemez.

Bundan dolayı, Fransız tabiiye ve sevk ve idaresi bu cihetten de bize uygun gelmez, hatta bizim için tehlikeli olur.

Fransız yerleştirme, yönlendirme ve idaresinden bu suretle uzaklaşınca, bu durumların gereklerine uyan Fransız organizasyonundan, atışlarından, eğitim ve uygulama yöntemlerinden, bilimle ilgili konulardan gelişigüzel yapılacak çevirilerden ve alıntılardan da bir yarar bekleyemeyiz. Bunlar ancak mesleklerinde iyi yetişmiş, deneyim sahibi ve uzman kişilerin dikkatli araştırmalarıyla bizim için değerli bir yararlanma şekline konabilir.

Bizim bugünkü coğrafi durumumuz, yerleştirme, yönlendirme ve idare koşullarımız, Almanya ile uyuşur. Almanca bilen subaylarımızın çoğalması ve Almancadan gerekli eserlerin çevrilmesine daha çok gereksinim duyulması arzu edilir.

Subay heyetimizin, bizimle ilişki ve ilgisi olmayan yerleştirme, yönlendirme ve idare araştırmalarıyla uğraşmaları ve bunları konu edinen yazılar ve çevirilerle kuvvetli bilinç ve kıymetli kalemlerini yormamaları gerekir. Biz özellikle bütün çalışmalarımızı bizi ilgilendiren yerleştirme, yönlendirme ve idare gereksinimlerimiz etrafında toplamak zorundayız.

Hemen her şeyi malzeme açısından üstünlükten bekleyen ve tüm başarıları ateş kuvvetine dayandıran yazılar, bilmem ne dereceye kadar bizim için yararlı olur? Bugün kudret ve tesiri gayri kabili inkâr olan malzemedan müstağni kalacak, piyadesinin Gerçi yalnız tüfek ve süngüsü ile yetinecek hiçbir ordu yoktur. Fakat dün olduğu gibi yarın da

yalnız malzeme açısından üstün olan değil, ancak sağlamağa gücü yettiği silahlar ve malzemeyi iyi kullanmasını bilen ordular başarılı olacaktır.

Bugün endüstrisi kuvvetli ve serveti yüksek ulusların giriştikleri silah ve malzeme yarışına biz doğal olarak katılamayız.

Bize göre, başarıyı yalnız malzeme üstünlüğünden beklemek bir hayaldir. Tarihi göz ardı etmektir. Bu tür düşünceler ve görüşler bize bir yarar sağlamaz, belki zararlıdır.

Piyademiz eline verilmiş ve verilecek olan silahları iyi kullanacak, yüksek morali ve kırılmaz azim ve iradesiyle daima başarılı olacaktır.

Memleketimizin durum ve koşullarını milletimizin nitelik ve yeteneğini çok iyi tanımalıyız.

Bu konuya, Fransız generallerinden Miribel'in şu sözleri ile son vereceğim.

“Her ne de olsa, savaşın esasları değişmeyecektir...”

Savaş yalnız malzeme işi değildir. Daha çok manevi güç, kararlılık ve irade sorunudur.

Zafer, ancak daha kuvvetli karakter gösterene ve zafer hakkındaki sarsılmaz kararlılık ve kararını askeri birliklerine aşılایana söz verilmiştir”

Tokat: 2 Nisan 1928 (Gürman, 1929: 62-64).

2.4. 1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası

İşkodra Savunmasında görev alan Ferik Abdurrahman Nafiz ve Mirliya Kiramettin, bu ortamda gerçekleşen olayları, birlikte kaleme aldıkları *1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası* adlı eserde ayrıntılı olarak aktarmışlardır. Eserin önsözü, 31 Temmuz 1933 tarihinde Büyük Erkânıharbiye Reisliği Müşür Fevzi Bey tarafından yazılmıştır (Gürman & Kocaman, 1933: 1):

“Bundan yirmi yıl evvel ana vatanla her türlü bağları kesilmiş ve çok üstün Sırp ve Karadağ kuvvetlerle sarılmış olduğu halde vatanın en uzak kenarında “İşkodrada” bir avuç Türk askeri ırkına mahsus hamiyyet ve kahramanlığı göstermiş hayatını muhafaza eylediği insanlardan bazılarının ihanetlerine rağmen kuru topraklardan ibaret siperlerini altı ay müdafaa ve muhafaza eylemiştir.

*Başlarında liyakatli ve kahraman bir kumandan olan ‘Şehit Hasan Rıza Paşa’
İşkodra müdafilerinin yüksek ve yiğit savaşıle hepimiz iftihar eder, ders ve gayret dolu
olan bu tarihçenin bütün arkadaşlarım tarafından okunmasını da tavsiye eylerim.*

*Eser; meslek muhabbetile ve silâh arkadaşlarına bir hizmet emelile usanmaz
devamlı bir himmet ve çalışma ile vücade getirilmiştir. Vakayii anlatan yüzlerce harita ve
krokileri mevcuttur.*

*Büyük emeklerinden dolayı bu kıymetli eserin müelliflerini takdir ve kendilerine
teşekkür ederim.”*

1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası adlı kitap iki cilt halinde
oluşturulmuştur. İlkinde, İşkodra ve yöresinin konumu, kısa tarihçesi, siyasi durum, savaş
öncesi donanımı ile savaşa yol açan eylemler ve iki taraf orduları hakkında bilgiler ele
alınmıştır. İkincisinde ise, iki evreli savaş, İşkodra Kalesi’nin teslimi ve ordunun dönüşü
ve sonuç olarak da savaşın genel değerlendirmesi yer almıştır. Her iki cildin içinde 56
kroki, 53 fotoğraf ve dışında ayrı bir kese içinde 5 cetvel, 3 şekil, 35 harita, 2 manzara
krokisi mevcuttur.

BİRİNCİ CİLT

Harekât Öncesi

I. Tarihi Bilgi:

- A) Arnavutlar ve Karadağlılar hakkında tarihsel kısa bilgi.
- B) Osmanlı Hükümeti’yle Karadağlılar arasında 1876-78 tarihlerinde gerçekleşen savaş hakkında kısa bilgi.

II. Siyasi Durum:

- A) İşkodra’nın Politik Önemi – Rusya, İtalya, Avusturya ve Karadağ’ın İşkodra’ya karşı duydukları şiddetli arzu ve istekleri – Osmanlı Hükümeti’nin durumu.
- B) Balkan hükümetlerinin Osmanlı hükümeti karşısında birleşmesi – Savaş öncesinde Osmanlı hükümetinin Avrupa devletleri ve komşu hükümetler ile politik ilişkisi.
- C) İşkodra ilinde Müslüman ve Hristiyan Arnavutlar, bunların nüfus oranı, çeşitli yörelerdeki yoğunluğu ve Katolik ruhsal kurumlar.

III. Coğrafya, Topografya ve Mülkiye İle İlgili Bilgiler:

A) İşkodra ve yöresindeki savaş ortamının coğrafi durumu, haritaları, iklim, arazi, ulaşım ve iletişim araçları;

B) Halkın milliyet, etik ve görenek, eğitim ve öğretim, giyim, uğraş, tarım, endüstri ve ticareti;

C) İşkodra kalesi savunma yapılarının kurulmuş olduğu arazinin ve sağlamlaştırılmış yörenin güç alanı ve etkisi kapsamındaki bölgenin topoğrafik durumu, yerleşim, geçim, taşımacılık yeteneği ile saldırı ve savunma açısından değerlendirilmesi (yakın ve uzak savaş), çeşitli cephelerin tartışması, saldırı cephesi seçimi hakkında görüşler;

D) Tuz, Kastrat ve yöresi ile Selimiye, Şingin, Myet gibi askerî bölgelerin güç alanı ve etkisi kapsamındaki bölgenin topoğrafik durumu, yerleşim, geçim, taşımacılık yeteneği ile saldırı ve savunma açısından değerlendirilmesi;

E) İşkodra ilinin idare biçimi, idari bölümleri, Dukakin Kanunu³³.

IV. İki Tarafın Orduları Hakkında Bilgiler:

A) Karadağ ve Sırp ordularının savaş öncesi barışla ilgili kurumları, eğitim ve öğretim düzeyleri, vurucu güçleri, tarafların barış ve savaşta arazi üzerindeki durumları.

B) Savaş öncesi Rumeli'deki Osmanlı ordusu (örgütlenmesi, değeri ve arazideki konumu) İşkodra'daki kıtalar (24. İşkodra Nizamiye Fırkası ve İşkodra kuvvetlendirilmiş bölgenin örgütlenmesi, kuruluşu, barış zamanı kadroları, tümen ve kuvvetlendirilmiş bölge kumandanlarının birbiriyle ilişkileri, değerleri, subaylar heyeti, erler, giysi, silah ve silah dışı donanım, eğitim ve öğretim durumu, yedek birlikler).(Ek. LV-LVI).

C) Savaş planlarının küçük bir tarihçesi, İşkodra ve yöresinde gerçekleştirilecek haberleşmelere dair Erkânıharbiyeyi Umumiye'nin (Genelkurmay) savaş bildirisinde verdiği esaslar, seferberlik projeleri, kıtaların savaş durumu kadroları, gerçekte seferberliğin yapılış tarzı, yedek erler, destek kıtaları, bunların İşkodra harekât ortamına

---

³³Lek Dukakin Kanunu, XV. Yüzyılda yaşamış Arnavut bir asilzade olan Lek Dukakin tarafından yapılmıştır. Arnavutlar arasında düzenin sağlanmasında bu kanunun önemli büyüktür. Arnavutlukta özellikle de Malisörlerin yaşadığı dağlık bölgede Osmanlı hukuk kuralları pek geçerli değildi. Lek Dukakin Kanunları için Mehmet Ali Ayni şunları ifade etmektedir;“...ne şeriatın ne Tanzimatı Hayriye'nin ilanından sonra neşrolunan yeni nizamların Arnavutluğun her yerinde tatbik olunduğu söylenemez. Esasen o memlekette şeriat ahkamı tatbik olunduğu zamanlarda bile onun yanında kaideleri bir mecelle içine yazılmamış başka bir kanun cari idi. Malisyelerin yanı dağlı Arnavutların milli kanunları olan bu kanuna Lek Dukakin diyorlar” (Çelik, 2014: 20).

varışları, İşkodra yedek fırkası ve yerel teşkilat, askerî seferberlik, genel seferberliğin birinci günü 2 Ekim 1912 İşkodra harekât ortamındaki kıtaların konumu ve güçleri.

D) Savaşın ilan edildiği gün bütün Karadağ'a karşı yığınak yapan Osmanlı kıtalarının kuruluşu ve konumlarıyla genel kuvvetleri (Taşlıca, İpek cepheleri dâhil).

V. Kuvvetlendirilmiş İşkodra Bölgesi ve Yöresinde Oluşturulan Savunma Yapıları ve Diğer Yapı İşleri:

A) Barış zamanında

1- Savaş tarihine dek İşkodra savunma gücü, tarihçesi

2- Diğer yörelerde yapılan savunma amaçlı ve diğer yapılaşma

B) Seferberlik ve savaş sırasında var olan savunma sisteminin genel görünümü

VI. Kuvvetlendirilmiş İşkodra Bölgesinde Yapılmış Demiryolu, Yol ve Köprüler:

A) Demiryolu

B) Köprüler

C) Yollar

VII. İşkodra Kalesi Silahlandırılması ve Savaş Dışı Gereçleri:

A) Topçu silahlandırması ve seferberliği

B) Göldeki deniz kuvvetleri ve seferberliği

C) Top cephanesi, savaştaki kullanımı, Savaş başlarında Topçu cephanesi miktarı

D) Kalede var olan piyade silah ve cephanesi, el bombaları, patlayıcı maddelerin cins ve miktarları

E) Kalenin ulaşım ve iletişim teşkilatı ve malzemesi, kalenin projektörleri (ışıldakları) aydınlatma araçları, bunların seferberlikleri ile savaş süresince uğradıkları değişimler ve gelişimler

F) Seferberliğin birinci günü kalede var olan yiyeceklerin cins ve miktarı ile giysiler, silah dışı donatılar, yakıt, su, parasal durum, değirmenler, fırınlar, malzeme seferberliği ve savaş süresince uğradığı değişimler ve gelişimler; halkın yiyeceği.

G) İşkodra örgütlerin ve kurumların sağlık işleri, bunların seferberliği, savaş süresince uğradığı değişimler ve gelişimler.

H) İnzibat teşkilatı, kale merkez kumandanlığı, divanı harbi örfi (savaş suçları mahkemesi)

- İ) İtfaiye teşkilatı ve seferberliği
- J) İşkodra'da bulunan ulaşım araçları

VIII. İstihbarat:

- A) Barışta istihbarat işleri
- B) Seferberlik ve savaş sırasında yapılan teşkilat ve uygulamalar, batı ordusu ve dışarıyla iletişim
- C) Karadağlıların barış zamanı ve seferdeki istihbarat ağı
- D) Avusturya ve İtalya'nın istihbarat ağı

IX. Savaştan Önceki Harekât ve Olaylar:

- A) Savaş öncesi Arnavutluk'ta yapılan askerî harekâtlar
  - 1- 1909 (1325), 1910 (1326), 1911 (1327) harekâtları
  - 2- 1912 (1328) yılında İşkodra'nın güneyinde gerçekleşen isyanlar ve bastırılmaları, İşkodra fırkası başlangıçta durumu nasıl gördü? Batı Rumeli'deki kıtaların durumları ve mevcutları; Zadrime, Merdita ayaklanmaları; Mat suyu pususu; Manastır'daki zabıtlardan bazılarının hükümet karşıtı hareketi; Akçahisar ayaklanması ve bastırılması; Puka ve Kukli çarpışmaları; 1912 (1328) yılı isyanlarının niteliği; Drac'a saldırı, postanın vurulması, Zadrimalıların ve yöresinde bulunan Drin vadisindeki Arnavutların bastırılması.
  - 3- Büyük Malisya ve sınır olayları, Metaguş sınır çarpışması; Karadağlıların Malisörleri (Dağ Arnavutları) elde etmek için başvurdukları araç; Selçe hudut bölüğüne saldırı ve Karadağlılarla Malisörlerin ortak harekete başlaması; kendi başına olan küçük müfrezelerimize saldırıları; Avusturyalıların düşüncesi ve İşkodra kumandanlığının görüşleri; Malisörlerle anlaşılması, kıtaların İşkodra ve Tuzda toplanması, Malisör harekâtının tekrar başlaması; Karadağlıların Tuza saldırılarının önem kazanması; Sadettin Bey'in Tuz kumandanlığı; Vuksan Leka saldırısı ve sonuçları; Karadağlıların hedefi, iki tarafın kayıpları; Karadağlıların bir girişimi; Graboniça olayı; savaş ilanının ardından geçen iki haftada seferberlikten önce ve sonra, Karadağlıların Tuz yöresindeki harekâtı.
  - 4- İşkodra'ya yapılan baskınlar
- B) Osmanlı-İtalya savaşı, Şingin olayı
- C) Vilayet ve kumandanlığın birleşimiyle Hasan Rıza Bey'in sorumluluğuna bırakılması

D) Savaşa yol açan harekât ve olaylara dair görüşler

İKİNCİ CİLT

X. Savaş Harekâtı

A) Karadağ Hükümeti'nin savaş ilanı, Karadağlıların düzenlediği savaş harekâtı bildirisine dair ele edilen bilgiler, gerçekte Karadağ ordusunun toplanması, çeşitli cephelerden ilerleyen kuvvetlerin teşkilatı, sınır saldırıları

B) Kolordu kumandanının yapılmasını tasarladığı harekât, yapılan hazırlıklar, erteleme nedenleri

C) Batı Rumeli'de yapılan savaşlara bir bakış

D) İpek savaş alanında yapılan harekât ve sonucu hakkında kısa bilgi

E) İşkodra gölündeki deniz kuvvetlerin harekâtı

F) Tuz yöresindeki savaşlar, tarafların kuvvetleri, savaşın gerçekleşme şekli, Tuz'un düşmesi, Tuz ve yöresindeki kuvvetlerin tutsaklığı, tarafların kaybı ve düşünceler

G) Türlü savunma tesislerini kapsayan bölgenin savunma alanları, kumandanları, kuvvetleri ve silahlandırılması

H) İşkodra savunma tesislerini kapsayan bölgenin Karadağ ordusu tarafından kuşatılması ve bunun etrafında gerçekleşen savaşlar

1- Karadağlıların gölün güneyinden ilerlemesi, Kranya savaşı

2- Kranya savaşının ardından, Traboş cephesinde iki tarafın etkinlik ve eylemleri

3- Karadağlıların gölün doğusundan ilerlemesi, İşkodra'nın kuzeyinde yapılan savaş, ova cephesinde iki tarafın etkinlik ve eylemleri

4- Karadağlıların Kır suyunun güneyine, Bardanyolt sırtlarına geçmesi; Müsellim köy savaşı, Müsellim köy savaşının ardından Bardanyolt sırtlarındaki durum

5- Karadağlıların İşkodra'yı güneyden kuşatma girişimleri, bu çerçevede gerçekleşen savaşlar, Kakarik savaşı, Karadağlıların çekilmesi

6- Kakarik savaşından sonra güney cephesindeki olaylar, Şingin ve Selimiye'nin düşman tarafından ele geçirilmesi, kalenin güneyden kuşatılması ve bunun etkileri, Batı ordusu ile ve Karadağ sınırı genel kuvvetler kumandanlığı ile gerçekleşen haberleşmeler

7- İlk kent bombardımanları, konsolosların Karadağlılar gözetimindeki girişimi, Karadağlıların konsoloslara yanıtını getiren Avusturyalı zabitin gelmesi

XI. Ateşkes:

A) Ateşkesin İşkodra'ya bildirilmesi, ateşkesin kabul edilmemesi

B) Ateşkes devresinde 3 Aralık 1912'den 3 Şubat 1913 akşamına kadar olan hareketler ve olaylar

1- Traboş, Brdiça, Kır ve Ova cephelerinde iki tarafın etkinlik ve eylemleri

2- Zadrime savaşı (Dördüncü büyük ayaklanma) amacı, savaşın akışı, sonuç

3- Kolordu kumandanı, Zadrime savaşından sonra durumu nasıl görüyordu?

4- Bağımsız İşkodra Kolordusu ve Kale Kumandanı rahmetli Hasan Rıza Paşa'nın şehit olması, emir ve kumandanın yeniden düzenlenmesi, rahmetli Hasan Rıza Paşa'nın öz geçmişi, Esat Paşa'nın durumu ve sonucu.

5- Karadağ sınırı genel kuvvetler kumandanının ateşkes emrini İşkodra'ya bildirme girişimi ve başarılı olamaması, Sırların başvurusu, Batı ordusuyla haberleşmeler, İşkodra kumandanlığının ateşkes hakkındaki günlük emri.

C) Ateşkes dönemine ait görüşler.

XII. Harbin İkinci Devresi (Savaşın İkinci Dönemi):

A) Emir ve kumandayı üstlenen Esat Paşa'nın Karadağ ve Sırlılara ateşkes önerisi ve aldığı yanıtlar.

B) Savaşın ikinci dönemi başlangıcında cephelerdeki durgunluk, Sırların kaleyi güneyden kuşatması, Barbaloş savaşı.

C) Karadağ ve Sırlıların 7-9 Şubat 1913'te kaleye üç cepheden ortak saldırıları

1- Savaşın ikinci dönemi başlangıcında çeşitli cephelerde başlayan savaş etkinliği ve kent bombardımanı

2- Karadağ ve Sırlıların kaleye üç cepheden yaptıkları ortak saldırılarına öncelik eden günlerde kalenin kuruluşu, konumu ve kuvveti

3- Sırlıların Brdiça'ya yaptıkları gece saldırısı, bunun uzaklaştırılması

4- Karadağlıların Bardanyolt sırtlarına yaptıkları saldırı, Bardanyolt ileri mevzilerinin düşmesi

5- Karadağlıların Traboş saldırısı

6- Üç cepheden ortak saldırının devam ettiği 7-9 Şubat günlerinde Ova, Setler, Devriş tepeleriyle kentte ortaya çıkan olaylar ve bu üç günlük savaşın sonucu

D) İkinci Traboş saldırısında 31 Mart 1913'e dek gerçekleşen hareketler ve savaşlar

1- 7-9 Şubat savaşlarının ardından çeşitli cephelerde iki tarafın hareketleri ve etkinlikleri.

2- İşkodra karşısına Sırpların yeni kıtalar ve top getirmesi, Hamidiye Kruvazörünün harekâtı.

3- 1913 yılı Mart sonunda İşkodra önünde iki tarafın kuvveti, konusu, bunların oranı.

4- Devamlı şehir bombardımanı, amaç, itfaiyenin etkinliği, Karadağlıların savaşçı olmayan halkın çıkması hakkındaki önerisi, bombardımanın yaptığı yıkım, nüfus açısından neden olduğu kayıplar.

5- Karadağ ve Sırpırlarla haberleşmeler, Karadağ'ın önceki İstanbul sefiri Pier Plamenac'ın İşkodra'ya gelip gitmeleri.

E) Karadağlıların ikinci Traboş saldırısı – 31 Mart 1913

F) İkinci Traboş saldırısından kalenin boşaltılmasına dek geçen sürede çeşitli cephelerde iki tarafın etkinlik ve hareketleri

G) Kale içinde yaygın olan haberler

H) İşkodra savunma kuvvetlerinin ve İşkodra'yı kuşatan Sırp ve Karadağ ordularının son durumları

İ) Karadağ kıyılarının Avrupa'nın büyük hükümetleri tarafından kuşatılması, Sırp kuvvetlerinin çekilmesi, Karadağlıların kalenin güney cephesine geçmeleri

XIII. İşkodra Kalesinin Tahliyesi:

A) Bölge kumandanlarının toplanmasıyla gerçekleşen savaş meclisi, verilen karar, düzenlenen tutanak

B) Karadağ ordusu Başkumandanlığı gözetimine Türk müzakere memurları gönderilmesi, General Yanko Vukotić'in İşkodra'ya gelmesi, karşılıklı görüşmeler, sonuç, İşkodra'nın boşaltılması koşulları ve bunun uygulama biçimi

C) İşkodra'da terkedilen Osmanlı komisyonunun görev ve çalışmaları, kalede bırakılan hasta, yaralılar, aile vb... Selimiye'den geçiş şekli, Sırp ordusu kumandanı General Boyoviç ile Sırp kıtaları tarafından karşılanma, Sırpırlardan alınan yiyecek malzemeleri, Tiran'a kadar yürüyüş.

XIV. Kolordunun Tiran Yöresine Ulaşması, Kolordunun Deniz Yolu İle İstanbul'a Gönderilmesine Kadar Olan Olaylar, Esat Paşa'nın Eylemleri, İşkodra Nizamiye Fırkasının Son Durumu

Bu bölümde İşkodra'nın tahliyesinden sonra bölgeye hâkim olmak isteyen Esat Paşa'nın Sırp ve Karadağlılarla yaptığı gizli anlaşmaları ortaya çıkaran mektuplar Abdurrahman Nafiz Gürman'ın eline geçmiştir. Ayrıca İşkodra Kolordusu birliklerinin yeniden düzenlenerek kurulması ve Suriye'ye gönderilmesi etkinliklerinden bahsedilmiştir (Gürman & Kocaman, 2007: 469-474).

XV. Genel Değerlendirmeler ve İşkodra Savaşlarından Alınan Dersler³⁴ (Gürman & Kocaman, 2007: III-IX).

Abdurrahman Nafiz, bu kitabının sonunda şu görüşüne yer verir:

“Şurası iyi bilinmeli idi ki, harpte muvaffakiyet bir sürü muvaffakiyetsizlikler içinde muvaffak olmak azmîle uğraşan ve ardı arası kesilmeyen müşkülât ve yoksuzluklar karşısında bezginlik ve usanç getirmeyen orduların nasibidir” (Gürman & Kocaman, 1933: 577).

Sonunda İşkodra altı aylık bir savunmadan sonra Karadağlılara bırakıldı. Fakat Abdurrahman Nafiz Gürman'a göre İşkodra'yı savunan ordu asla yenilmemiştir (Gürman & Kocaman, 2007: 481).

---

³⁴ Bu konuda Gürman'ın değerlendirmeleri ve İşkodra savaşlarında alınan dersler daha önce İşkodra Müdafaası bölümünde anlatılmıştı. Gürman bu bölümde genel bir değerlendirmede bulunmuş ve İşkodra savunmasından alınacak dersleri maddeler halinde sıralamıştır (Bkz.: s. 26-30).

SONUÇ

Tarihimizin en bunalımlı dönemlerinde yaşamış olan Abdurrahman Nafiz Gürman'ın hayatı ve eserleri incelenerek, hakkında yapılacak daha sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi ve bu alandaki boşluğu doldurması amaçlanmıştır.

Abdurrahman Nafiz Gürman'a göre subay, kendini her zaman geliştiren, mesleğin saygınlığını ve onurunu üzerinde taşıyabilen cesaret sahibi bir bireydir. Bir subay sadece kendini temsil etmez taşıdığı üniforma ve bulunduğu makam nedeniyle devleti ve orduyu da temsil eder. Bu nedenle her subay yaşamının her alanında mesleğine layık olduğunu gösterebilmelidir. Bu düstur ile yaşamını sürdüren Abdurrahman Nafiz 79 yıllık yaşamına birçok şeyi sığdırmıştır. Hayalini kurduğu askerlik mesleğine 1906 yılında Harp Akademisinden mezun olarak başlayan Gürman, çeşitli ordu kademelerinde çalıştıktan sonra Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda adından söz ettirecek başarılarla imza atmıştır.

Balkan Savaşları'ndan Türk ordusu büyük bir hezimetle ayrılmıştır. Bu savaşlar esnasında Türk milletini gururlandıran iki hadiseden birisi İşkodra Müdafaasıdır. Plevne Savunmasına benzetilebilecek olan İşkodra Müdafaasında 6 ay boyunca tüm zorluklara rağmen direnen İşkodra, sonunda teslim olsa da Abdurrahman Nafiz Gürman adının Türk tarihinde yerini almasını sağlamıştır.

Balkan Savaşlarından sonra Birinci Cihan Harbi sırasında Çanakkale Savaşları'nda görev alan Gürman, 1916 yılında Trablusgarp'ta Afrika Grupları Komutanlığı Kurmay Başkanlığına atanmıştır. Bir dönem Trablusgarp'tan ayrılrsa da Birinci Cihan Harbi sonunda kadar Trablusgarp'ta önemli görevler üstlenen Gürman, Kuzey Afrika'daki son toprak parçamızın elde kalması için gereken tedbirlerin alınması ve mücadelenin verilmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra bir müddet daha Trablusgarp'ta kalarak burada İtalyanlara karşı direnişi örgütlemiş ayrıca yaptığı çalışmalar ve gösterdiği büyük gayretlerle Trablusgarp Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nda Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Sakarya Savaşı, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtlarında 1. Tümen Komutanlığı yapan Abdurrahman Nafiz özellikle Sakarya Savaşı'nda Polatlı sırtlarında düşman ilerleyişinin durdurularak düşmanın Sakarya'nın batısına atılmasında önemli faaliyetleri olmuştur. Büyük Taarruzla birlikte Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan tamamen atılması için başlatılan Takip Harekâtı kapsamında başında bulunduğu 1. Tümen ile birlikte Bursa ve Mudanya'nın düşmandan temizlenmesini sağlamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından ordunun çeşitli kademelerinde görevler yapan Abdurrahman Nafiz, Orgeneralliğe kadar yükselerek 8 Haziran 1949 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 5. Genelkurmay Başkanı olmuştur. Bir yıl boyunca bu vazifesinde kalan Gürman, 6 Haziran 1950 tarihinde darbe girişimi şüphesiyle Genelkurmay Başkanlığı görevinden alınmıştır. Ne o zaman ne de şimdi bu iddiayı kanıtlayan bir belge ya da bulguya rastlanılmamıştır. 6 Temmuz 1950 tarihinde Yüksek Askerî Şura üyesiyken de emekli edilmiştir. 1961 yılında Devlet Başkanı Kontenjanı ile Kurucu Meclis üyeliğinde bulunan Gürman, 6 Şubat 1966 tarihinde vefat etmiştir.

Abdurrahman Nafiz Gürman resmi görevleri dışında kalan vaktini kitap okuyarak ve çeşitli dillerde yazılmış askerî eserleri inceleyerek geçirirdi. Askeri tecrübesi ve oluşan bilgi birikimini *Piyadenin Muharebe Talim ve Terbiyesi*, *Takımın Muharebesi*, *Dükkü ve Bugünkü Fransız Tabiye ve Sevki İdaresi ve Bizim İçin Bilinmesi Faidesi ve Lüzumlu Bir Mukayese* ve *1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafası I. Ve II. Cilt* olmak üzere dört eser kaleme alarak aktarmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında kaleme aldığı bu eserler, tehditler karşısında toplumlarda hissedilen güvenlik gereksinimi ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan savunma gereksinimine yöneliktir.

Cephede orduların hangi stratejik amaçla nerede, nasıl, hangi taktik ile savaşacakları gelişen teknolojik silahlarla nasıl baş edecekleri üzerine eserler kaleme alan Abdurrahman Nafiz Gürman, ordunun maneviyatının yükseltilmesiyle birlikte bilgi, beceri ve teknolojinin de birleşmesiyle orduların yenilmez bir güce sahip olacağını belirtir. İlerleyen yıllara ve teknolojik gelişmelere rağmen hala geçerliliğini koruyan ve dönemin silahlı güçleri komuta kademesinin de faydalanabileceği çok değerli bilgiler Abdurrahman Nafiz Gürman'ın bu eserlerinde mevcuttur.

Ayrıca eserleri kapsamında farklı ülke ordularına ait savaş stratejilerinden, düzeninden ve ülkelerin stratejik özelliklerinden de bahseden Abdurrahman Nafiz Gürman, Türk ordusunun ve insanının hepsinden farklı olduğunu bu nedenle de diğer tüm faktörler gözetilirken bu farklılıkların da göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtir.

Bu alışma sonunda ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri bir ülkenin hangi şartta olursa olsun her daim savaşa hazır olması gerektiğidir. Gelişen teknoloji, değişen savaş kuralları devamlı takip edilmeli ve ordu bu değişimlere ayak uyduracak şekilde modernize edilmelidir. Özellikle de Balkan Savaşları ordunun her daim hazır olması gerektiğini, İstiklal Harbi de maneviyatı yüksek zafere inancı tam olan bir ordunun tüm eksikliklere rağmen kutsalları uğruna başarıya ulaşacağını bize gösterir.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Şahsi Dosyası, Genelkurmay Başkanlığı Personel Dairesi General-Amiral Şubesi.

Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Dairesi(ATASE), İSH-6A, Kutu No: 271, Gömlek No: 120.

ATASE, İSH-18, Kutu No: 1349, Gömlek No: 103.

ATASE, İSH-18, Kutu No: 1334, Gömlek No: 26.

ATASE, İSH-18, Kutu No: 1334, Gömlek No: 37.

ATASE, İSH-18, Kutu No: 1334, Gömlek No: 50.

ATASE, İSH-18, Kutu No: 1351, Gömlek No: 4.

ATASE, İSH-19, Kutu No: 1534, Gömlek No: 59.

ATASE, İDH, Kutu No: 8, Gömlek No: 88.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Fon: 30-11-1-0, Kutu No: 86, Dosya Gömlek No:12, Sıra No: 10.

BCA, Fon: 30-11-1-0, Kutu No: 103, Dosya Gömlek No: 12, Sıra No: 15.

BCA, Fon: 30-11-1-0, Kutu No:109, Dosya Gömlek No: 42, Sıra No: 7.

BCA, Fon: 30-11-1-0, Kutu No: 111, Dosya Gömlek No: 9, Sıra No: 14.

BCA, Fon: 30-11-1-0, Kutu No: 136, Dosya Gömlek No: 3, Sıra No: 1.

BCA, Fon: 30-11-1-0, Kutu No: 141, Dosya Gömlek No: 29, Sıra No: 3.

BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu No: 109, Dosya Gömlek No: 54, Sıra No: 1.

BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu No: 119, Dosya Gömlek No: 41, Sıra No: 19.

BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu No: 123, Dosya Gömlek No: 56, Sıra No: 6.

GAZETELER

Daver, Abidin, “Yeni Genelkurmay Başkanımız Kimdir?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul, 10.06.1949, s.1-2.

Erkilet, H. E., “Ordumuzun Yeni Kanunları”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 09.04.1952, s.2.

Pulur, Hasan, “Sahibini Geç Bulan Mektup”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 26.07.2003, s.3.

Türkmen, Faik, “Yeni Genelkurmay Başkanı: Orgl. Abdurrahman Nafiz Gürman Hayatı ve Şahsiyeti”, *Vatan Gazetesi*, İstanbul, 13.06.1949, s.5.

“Garbi Anadolu Manevraları”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 06.10.1937, s.6.

“Büyük Ege Manevraları”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 07.10.1937, s.5.

“Atatürk bu akşam İzmir'e hareket edecekler”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 08.10.1937, s.14.

“Manevralar bugün büyük bir meydan muharebesiyle bitiyor”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 13.10.1937, s.1-5.

“Trakya'da büyük manevralar ve geçid resmi yapılacak”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 29.07.1937, s.1.

“Genelkurmay Başkanlığı”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 09.06.1949, s.1.

“Genelkurmay Başkanı Ankara'da”, *Akşam Gazetesi*, 10.06.1949, s.2.

“Ankara at yarışları”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 14.06.1949, s.1.

“Uydurma Bir Haber”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 02.04.1950, s.1.

“Yüksek komuta heyetinde yapılan geniş değişiklikler”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 07.06.1950, s.1.

“Genelkurmay Başkanı şehrimizde”, *Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul, 29.07.1949, s.1.

“Orgnl. N. Yamut Genel Kurmay Başkanı oldu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul, 07.06.1950, s.1.

“C.H.P. nin merkez adayları dün belli oldu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul, 31.03.1954, s.1-6.

“A. Nafiz Gürman vefat etti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul, 08.02.1966, s.1.

“Devlet Mezarlığı’na nakiller”, *Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul, 29.11.1988, s.6.

“Ordu Komutanlarının hepsi değiştiriliyor”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 07.06.1950, s.1.

“Altı Orgeneral tekaüt ediliyor”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 03.08.1950, s.1.

“Adaylık için müracaat müddeti sona erdi”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 26.03.1954, s.7.

“C.H.P. listeleri dün ilân edildi”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 06.10.1957, s.3.

“Kurucu Meclis kadrosu”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 06.01.1961, s.3.

“Kurucu Meclis Açıldı”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 07.01.1961, s.1-5.

“Meclis’te 2 sözlü soru görüşüldü”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 24.01.1961, s.5.

“Acı Bir Ölüm”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 04.07.1965, s.7.

“Vefat”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 07.02.1966, s.7.

“Darüşşafaka Cemiyetinden Vefat”, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul, 21.09.1984, s.8.

“Gl. Abdurrahman Nafiz G. Kurmay Başkanı Oldu”, *Tan Gazetesi*, İstanbul, 09.06.1949, s.1.

- “Komutanlarımıza İftira Etmiyelim”, *Ulus Gazetesi*, Ankara, 10.06.1950, s.1.
- “Askerî Terfî Listesi”, *Vakit Gazetesi*, İstanbul, 29.08.1940, s.1.
- “Yeni Genel Kurmay Başkanı”, *Vatan Gazetesi*, İstanbul, 09.06.1949, s.1.
- “Orgnl. Nuri Yamut Genel Kurmay başkanı oldu”, *Yeni İstanbul Gazetesi*, İstanbul, 07.06.1950, s.1.
- “Genel Kurmay Başkanı değişti”, *Yeni Sabah Gazetesi*, İstanbul, 09.06.1949, s.1.
- “Genelkurmay Başkanı Ankarada”, *Yeni Sabah Gazetesi*, İstanbul, 10.06.1949, s.1.
- “Nuri Yamut Genelkurmay Başkanı oldu”, *Yeni Sabah Gazetesi*, İstanbul, 07.06.1950, s.1.
- “Genelkurmay Başkanlığı”, *Zafer Gazetesi*, Ankara, 09.06.1949, s.1.
- “Yeni Genel Kurmay Başkanı Ankara’ya geldi”, *Zafer Gazetesi*, Ankara, 10.09.1949, s.1-3.
- “Genel Kurmay Başkanı da tekaüt edilecek”, *Zafer Gazetesi*, Ankara, 02.04.1950, s.1.
- “Genel Kurmayda mühim değişiklik”, *Zafer Gazetesi*, Ankara, 07.06.1950, s.1.
- “Askerî Terfî Listesi Hazırlanıyor”, *Zafer Gazetesi*, Ankara, 03.08.1950, s.1.

KİTAPLAR

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç* , Kum Saati Yay., İstanbul, 2001.
- Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, cilt: 1, Nehir Yay., İstanbul, 1992.
- Andonyan, Aram, *Balkan Harbi Tarihi*, çev. Zaven Biberyan, Sander Yay., İstanbul, 1975.

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Arcayürek, Cüneyt, *Açıklıyor-1 Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yay., 2. baskı, Ankara, 1985.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, cilt: 1-2, Alkım Yay., 16. baskı, İstanbul, 2007.

Artuç, İbrahim, *Büyük Taarruz*, Kastaş Yay., İstanbul, 2005.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, sayı: 136, ATASE Yay., Ankara, Temmuz 2015.

Atatürk Ansiklopedisi: 1881-1908, cilt: 1, yay. haz. Ömer Sami Coşar, İstanbul Reklam Yay., İstanbul, 1973.

Balcıoğlu, Mustafa & Kurtcephe, İsrail, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Yay., Ankara, 1991.

Balkan Harbi (1912-1913), cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, 2. baskı, Ankara, 1993.

Baykara, Tuncer, *Milli Mücadele (1918-1923)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyasının Paylaşılması İçin Anlaşmalar 1911 Başından Balkan Savaşına Kadar*, cilt: 2, kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Birinci Balkan Savaşı I.*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay., İstanbul, 1999.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Birinci Balkan Savaşı II. (1912)*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay., İstanbul, 1999.

Belen, Fahri, ***Türk Kurtuluş Savaşı***, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2. baskı, Ankara, 1983.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, ***Trakya’da Milli Mücadele***, Türk Tarih Kurumu Yay., cilt: 1, 3. baskı, Ankara, 1992.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916), cilt: 5, kitap: 3, ATASE Yay., Ankara, 1980.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, cilt: 6, ATASE Yay., Ankara, 1978.

Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, yay. haz. Hülya Toker & Nurcan Aslan, cilt: 3, ATASE Yay., Ankara, 2009.

Büyük Taaruz’da Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri, Afyon İl Turizm Komitesi Yay., Afyon, 1972.

Çağlayanlı, İhsan Sabri, ***Anılarım***, yay. haz. Tanju Cılızoğlu, Yılmaz Yay., 3. baskı, İstanbul, 1990.

Çakmak, Fevzi, ***Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik?***, yay. haz. Ahmet Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.

Çalıka, Hurşit, ***Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka’nın Anıları***, yay. haz. Hurşit Çalıka, İstanbul, 1992.

Çalışlar, İzzettin, ***Org. İzzettin Çalışlar’ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi’nde Batı Cephesi***, yay. haz. İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.

Çam, Yusuf, ***Atatürk’ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar Rüstiye-İdadi-Harbiye (1892-1902)***, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.

Dağcı, Gül Tuba, ***Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi***, İlgi Yay., İstanbul, 2006.

Erden, Ali Fuad, **İsmet İnönü**, Bilgi Yay., 2. baskı, Ankara, 1999.

Erman, M. Demir, **Harp Madalyası**, Matsa Basımevi, Ankara, 2012.

Erickson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, çev. Tanju Akad, Kitap Yay., 2. baskı, İstanbul, 2003.

Erikan, Celâl, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, yay. haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.

Erim, Nihat, **Günlükler 1925-1979**, yay. haz.: Ahmet Demirel, cilt: 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2005.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi Yay., 2. baskı, Ankara, 1990.

Evren, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları**, cilt: 1, Milliyet Yay., İstanbul, 1990.

Goltz, Colmar, Freiherr Von Der, **Millet-i Müsellaha (Ordu Millet)**, yay. haz. İsmet Sarıbal, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çankırı, 2013.

Görgülü, İsmet, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, Kastaş Yay., İstanbul, 1985.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, TTK yay., 2. baskı, Ankara, 2014.

Görgülü, İsmet & Çalışlar, İzzettin, **On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1997.

Güler, Ali, **Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, cilt: I, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1997.

Güralp, Şerif, **İstiklal Savaşı'nın İçyüzü**, Polatlı Belediyesi Yay., Ankara, 2007.

Gürman, Abdurrahman Nafiz, **Piyadenin Muharebe Talim ve Terbiyesi**, Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Neşriyatı, Askerî Matbaa, İstanbul, 1925.

Gürman, Abdurrahman Nafiz, **Takımın Muharebesi**, Askerî Matbaa, 2. baskı, İstanbul, 1928.

Gürman, Abdurrahman Nafiz, **Dünkü ve Bugünkü Fransız Tabiye ve Sevki İdaresi ve Bizim İçin Bilinmesi Faidesi ve Lüzumlu Bir Mukayese**, Büyük Erkânıharbiye Reisliği Matbaası, Ankara, 1929.

Gürman, Abdurrahman Nafiz & Kocaman, Kerametdin, **1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafası 1. ve 2. Cilt**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1933.

Gürman, Abdurrahman Nafiz & Kocaman, Kerametdin, **1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması I. Ve II. Cilt**, yay. haz. Mehmet Özdemir, S.Selin Özmen, Kerime Şahiner, ATASE Yay., Ankara, 2007.

Hall, Richard C., **Balkan Savaşları, 1912-1913: I. Dünya Savaşının Provası**, çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi ve Yay., İstanbul, 2003.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, yıl:17, sayı:66, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Aralık 1968.

İnönü, İsmet, **İsmet İnönü Hatıralar**, yay. haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yay., Ankara, 2006.

İpekçi, Abdi & Coşar, Ömer Sami, **İhtilalin İçyüzü**, Uygun Yay., İstanbul, 1965.

İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, ATASE Yay., Ankara, 1986.

Jowett, Philip S., **Balkan Harpleri'nde Ordular 1912-13**, çev.: Emir Yener, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

Karaman, Ramazan, **Devlet Kuran Zafer (30 Ağustos ve Kahramanları)**, Sarkaç Yay., Ankara, 2011.

- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830 – 1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri*, yay. haz. Osman Bahadır, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2003.
- Kurtcephe, İsrail, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yay., Ankara, 1995.
- Mardin, Şerif, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset – Makaleler 1*, İletişim Yay., İstanbul, 1990.
- Mazlum, Muharrem, *Erkân-ı Harbiye Mektebi Tarihçesi*, Harp Akademisi Matbası, İstanbul, 1930.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yay., 2. Baskı, Ankara, 2014.
- Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü*, Kastaş Yay., İstanbul, 2004.
- Niş, Kemal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos 1922 – 18 Eylül 1922)*, cilt: 2, kısım: 6, kitap: 3, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1969.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*, yay. haz. Hülya Yazar, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 2000.
- Önder, Mehmet, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1975.
- Örenç, Ali Fuat, *Yakınçağ Tarihi (1789-1918) Giriş*, Atı Yay., İstanbul, 2012.
- Öymen, Altan, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922 I*, Türk Tarih Kurumu, 4. baskı, Ankara, 1998.
- Özçelik, Mustafa, *Sakarya’nın Destan Olduğu Yer Polatlı*, Polatlı Belediyesi Kültür Yay., Ankara, 2008.

Özdemir, Bülent & Göktepe, Cihat, *İngiliz İstihbaratı Peşimizde - Fişlenen Cumhuriyet*, Yitik Hazine Yay., İstanbul, 2014.

Ramsaur, Ernest Edmondson Jr., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Ülken, Sander Yay., İstanbul, 1972.

Sabis, Ali İhsan, *Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?*, yay. haz. Hasip Saygılı, İlgi Kültür Sanat Yay., 2.baskı, İstanbul, 2016.

Sander,Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi Yay., 12. baskı, İstanbul, 2003.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Türk Parlamento Tarihi: Kurucu Meclis(6 Ocak 1961 – 15 Ekim 1961) Milli Birlik Komitesi Temsilciler Meclisi Üyeleri Özgeçmişleri II. Cilt*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2017.

Sonyel, Salahi Ramadan, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, cilt: 2, TTK yay., Ankara,1986.

Süslü, Azmi & Balcıoğlu, Mustafa, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Şıvgın, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri: Tarblusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

T.B.M.M. Albümü 1920-2010, 4. Cilt (1960-1983), ed. S. Yıldırım & B.K.Zeynel, T.B.M.M. Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yay., 2. baskı, İstanbul, 1991.

Tutanak, 6 Ocak 1961 tarihli Birinci Birleşimden - 10 Mart 1961 tarihli Yirmialtıncı Birleşime Kadar, *TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, cilt: 1, 1961.

Tutanak, 21 Nisan 1961 tarihli Ellinci Birleşimden – 4 Mayıs 1961 tarihli Altmışıncı Birleşime Kadar, *TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, cilt: 4, 1961.

Türkgeldi, Ali Fuad, **Görüp İstittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yay., 5. baskı, Ankara, 2010.

Türk İstiklal Harbi: İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), cilt: 7, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1975.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi: Büyük Taarruz (1-31 Ağustos), cilt: 2, kısım: 6, kitap: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi: Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921), cilt: 2, kısım: 3, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara, 1966.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi: Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921 – 25 Temmuz 1921), cilt: 2, kısım: 4, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi: Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos – 13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül – 10 Ekim 1921), cilt: 2, kısım: 5, kitap: 2, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara, 1973.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi: Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919 – 9 Kasım 1920), cilt: 2, kısım: 2, ATASE Yay., Ankara, 1991.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen Ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, 2. baskı Ankara, 1989.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, 4. baskı İstanbul, 1995.

Üçok, Coşkun, **Siyasi Tarih Dersleri**, TTK Yay., 2. baskı, Ankara, 1951.

Ünal, Tahsin, **Harp Okulu Tarihi**, Berikan Yay., Ankara, 2007.

Ünalp, Rezzan F., **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askerî Faaliyetleri**, ATASE Yay., Ankara, 2014.

Yalman, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 1922-1971*, yay. haz. Erol Şadi Erdiñ, Pera Turizm ve Ticaret Yay., İstanbul, 1997.

MAKALELER

Akalın, Cüneyt, “1950’de Orgeneral Nafiz Gürman’ın ve Arkadaşlarının Tasfiyesi Neyle İlgili?”, *Mülkiye Dergisi*, cilt: 26, sayı: 233, Ankara, Mart-Nisan 2002, s. 139-142.

Albayrak, Mustafa, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, *Ankara Barosu Dergisi*, yıl: 72, Ankara, 2014/1, s. 295-312.

Cevizliler, Erkan & Öncü, Ali Servet, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı”, *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 9, Sonbahar 2013, s.307-340.

Çelik, Bilgin, “Geleneksel Yapı ile Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk’ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları”, *Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları Dergisi*, cilt:4, sayı:7, Ağustos 2014, s.18-41.

Doğanay, Rahmi, “Büyük Taarruz’da Türk Havacılığı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 13, sayı: 1, Elazığ, Ocak 2003, s.375-388.

Genç, Hüseyin, “Kurtuluş Savaşı Kahramanı Deli Halit Paşa”, *Yeşil Bursa Kent Kültürü ve Yaşam Dergisi*, sayı: 6, Bursa, Mart 2014, s.42-44.

Gençoğlu, Mustafa, “İşkodra Vilayeti’nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 13, sayı: 3, 2015, s.259-290.

Gök, Hayrullah & Uyar, Mesut, “Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında – M. Kemal Atatürk’ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 71, Kasım 1999, s.8-15.

İnalcık, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı/Eren Yay., İstanbul, 1993, s. 9-32.

Karaköse, Nejdet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)”, *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 6, 2011, s. 251-282.

Kurtcephe, İsrail, “Trablusgarb’ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direniş Katılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 2, sayı: 6, 1990, s. 361-375.

Malkoç, Eminalp, “Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913”, *Türkoloji Kültürü Dergisi*, cilt:1, sayı: 1, Kış 2008, s.65-80.

Özcan, Abdülkadir, “Harbiye”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, 1997, s.115-119.

Özer, İnan & Bekcan, Umut, “Demokrat Parti İktidarı (1950-60): Bir Dönemin Demokrasi Anlayışı”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, 2008, s. 1-14.

Özlü, Hüsnü, “Atatürk’ün ‘Ta’lim ve Terbiye-i Askerîye Hakkında Nokta-i Nazarlar’ Adlı Eserinin Liderlik ve Eğitim Anlayışı Açısından Analizi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 49, Bahar 2012, s.217-240.

Özlü, Hüsnü, “Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türkiye’nin Trakya ve Boğazlara Yönelik Aldığı Askerî Önlemler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 201-246.

Pehlivanlı, Hamit, “Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika’da 1914-1918”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 16, sayı: 47, Ankara, 2000, s. 421-440.

Şıvgın, Hale, Trablusgarp Savaşı, *Türkler*, cilt: 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.274-290.

Toprak, Seydi Vakkas, “Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları”, *Türkiyat Mecmuası*, cilt: 22, Bahar 2012, s.223-237.

Turan, Şerafettin, “Rodos ve Oniki Ada’nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı”, *Belleten*, cilt: 29, sayı: 113, 1965, s. 78-119.

Ünder, Hasan, “30’ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm’in Kaynaklarından Biri Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler”, **Tarih ve Toplum**, cilt: 32, sayı: 192, Aralık 1999, Ankara, s.48-56.

Zeyrek, Suat, “I. Balkan Savaşı Öncesinde Osmanlı Askerinin Talim-Terbiyesi ve Sonuçları Üzerine bir Deneme”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s.275-311.

“Büyük Kaybımız”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, sayı: 217, Karakuvvetleri Basımevi, İstanbul, Mart 1966, s. 106-107.

PANEL VE SEMPOZYUMLAR

Alacı, Beral & İpek, Göktuğ, “Bodrum’lu Bir Asker: Abdurrahman Nafiz Gürman (1882-1966)”, **3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 30 Ekim - 1 Kasım 2013**, Bildiriler, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 6, cilt: 1, İzmir, Haziran 2014, s. 53-66.

Baykara, Tuncer, “Org. Abdurrahman Nafiz Gürman”, **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu 3-6 Ekim 1995 Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti**, cilt: 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 779-783.

Hatipoğlu, M. Murat, “Balkan Savaşları Öncesinde Uluslararası Ortam ve Yunanistan’ın Durumu”, **T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2012.

Hergüner, Mustafa, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hereke”, **Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, cilt: 2, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., Kocaeli, 2015, s. 689-705.

TEZ

Kurtulan, Ali İhsan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mustafa Kemal (Atatürk)'in Katıldığı Harp Oyunları ve Askerî Manevralar*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Aydın, 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

Çetintaş, Cengiz, *İç Ege'de Felaket Ve Zafer Kurtuluş Savaşında Kütahya, Afyonkarahisar, Eskişehir ve Uşak*, Cetemenler Basım ve Kopyalama Merkezi, Eskişehir, 2017, (Erişim), <http://www.cengizcetintas.com/cengizcetintas.icegedefelaketvezaf.pdf>, e.t. 05.04.2018.

(Erişim), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2549.pdf>, e.t. 26.04.2018.

(Erişim), https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018.

(Erişim), <http://www.tsk.tr/TskHakkında/NafizGurman>, e.t. 10.08.2017.

(Erişim), <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c025/b107/tbmm020251070467.pdf>, e.t. 05.12.2017.

(Erişim), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100152.pdf, e.t. 12.04.2018.

Gündüz, Mustafa, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim ve Yeni Mektepler-Amaç, Önem, Değişim ve Direnç-*, Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İstanbul, 2013, (Erişim), https://www.academia.edu/2557581/Sultan_II._Abd%C3%BClhamid_D%C3%B6nem_i_E%C4%9Fitim_Ama%C3%A7_%C3%96nem_De%C4%9Fi%C5%9Fim_ve_Diren%C3%A7, e.t. 06.10.2017.

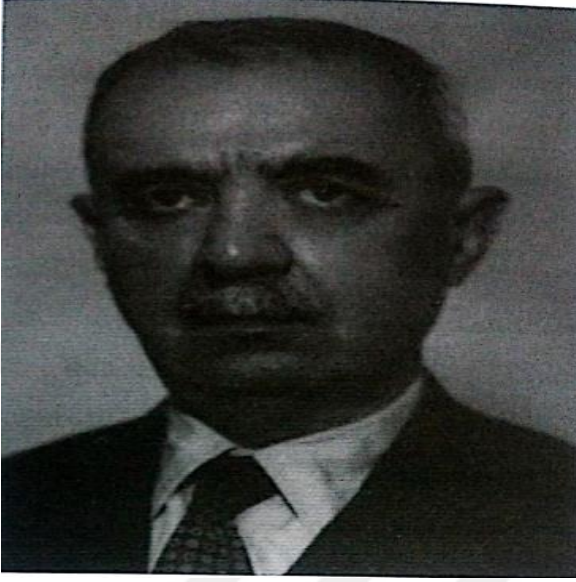
Köylüoğlu, Burak, “Stratejik Yönetimin Kökleri: Tarihten Bir Örnek”, Haziran 2016,

(Erişim),<http://www.stratejivefinans.com/single-post/2016/06/15/Stratejik-Yönetimin-Kökleri-Tarihten-bir-örnek>, e.t. 11.09.2016.

EKLER

EK-I

Abdurrahman Nafiz Gürman'a ait bir portre(Seyitdanlıoğlu, 2017: 117).

EK-II

gündünde Arzurum nüfus müdürlüğü vastasile İstanbul-
Beşiktaş nüfus memurluğuna müracaat ederek kayıt ettirdiğim
(Gürman) soyadını aldım.

319-5
Yeni imza
A. N. Gürman

<u>Künye:</u>	
Kıt'ası	IX. Kork. (K.O.K.)
Sınıf	P.
Rütbe	Korg. (K.O.K.Fer.)
Adı ve soyadı	Abdurrahman Nafiz Gürman
Baba adı	Mehmet Nafiz
Sicil NO	319 - 5
Memleket	İstanbul - Üsgüdar (solak sinan)
Doğum yeri	İzmir
Doğum günü	303

15-ANGIS

Abdurrahman Nafiz'in soyadı kanunundan sonra Gürman soyadını aldığını gösterir belge (Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Şahsi Dosyası, Belge No: 15).

EK-III

	Sicil No : _____
	TEMSİLCİLER MECLİSİ
	TERCÜMEİHAL VARAKASI
	Başkan Temsilcisi : <i>Ab. Nafiz Gürman</i>

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Temsilciler Meclisinde göreve başlamadan önce kendi el yazısıyla doldurduğu tercümeihal varakasına attığı imza belgesidir

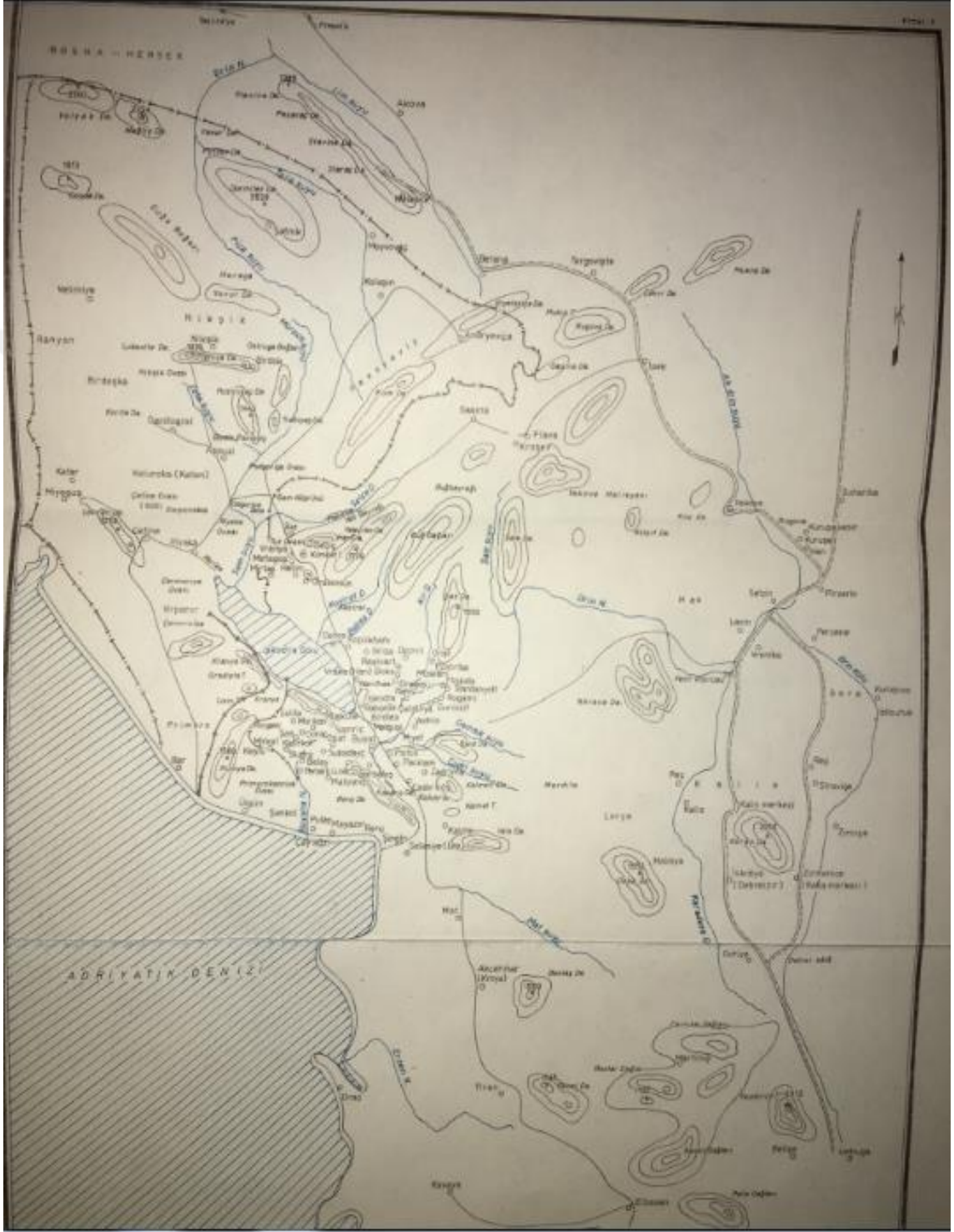
(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

Temsilî olan meclîsi		134	
Yemâliisi obluğın yer	Devlet İdarisi Konteyneri - neler	Kelli olup olmadığı ve kaç yemâlii bulunduğın	İshâk, pırmağın
Adı ve soyadı	Ahmedoğlu, Hafız İsmail	Memur ise, neğimden evvelki son meclîsinin	E. meclîsi
Bahannam ve anasının adı	Ahmet Hafız - Hatice	İstihkak devresi ve son meclîsinin aldığı tarih	
Doğuluğın yer ve tarîhi	Tuzlar - 1923 - 1927	Memur değışik intihaktan evvel son devresi	
Talebî	Halkın - 1. sınıf öğrencisi	Evvelki devrede meclîsi intihabedilmiş ise devre ve intihab dairleri	
İhtilâf diller	Fars - İngiliz	Yokluk süresi ise emval, rüşvet ve idari maddeler	
İhtisam	İstihkak	Kayıtlı bulunduğın meclîslik üyeleri ve meclîsleri	
Eserleri	İstihkak meclîsleri, Halk meclîsleri, Halk meclîsleri	Kurum Meclîsi meclîsliği tarih	1923 son
İhtisam	İstihkak	Kaç oyyla meclîsi meclîsliği	
İhtisam	İstihkak	Kurum Meclîsi meclîsliği tarih	6/1/1923

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Temsilciler Meclisinde göreve başlamadan önce kendi el yazısıyla doldurduğu tercümeihal belgesidir

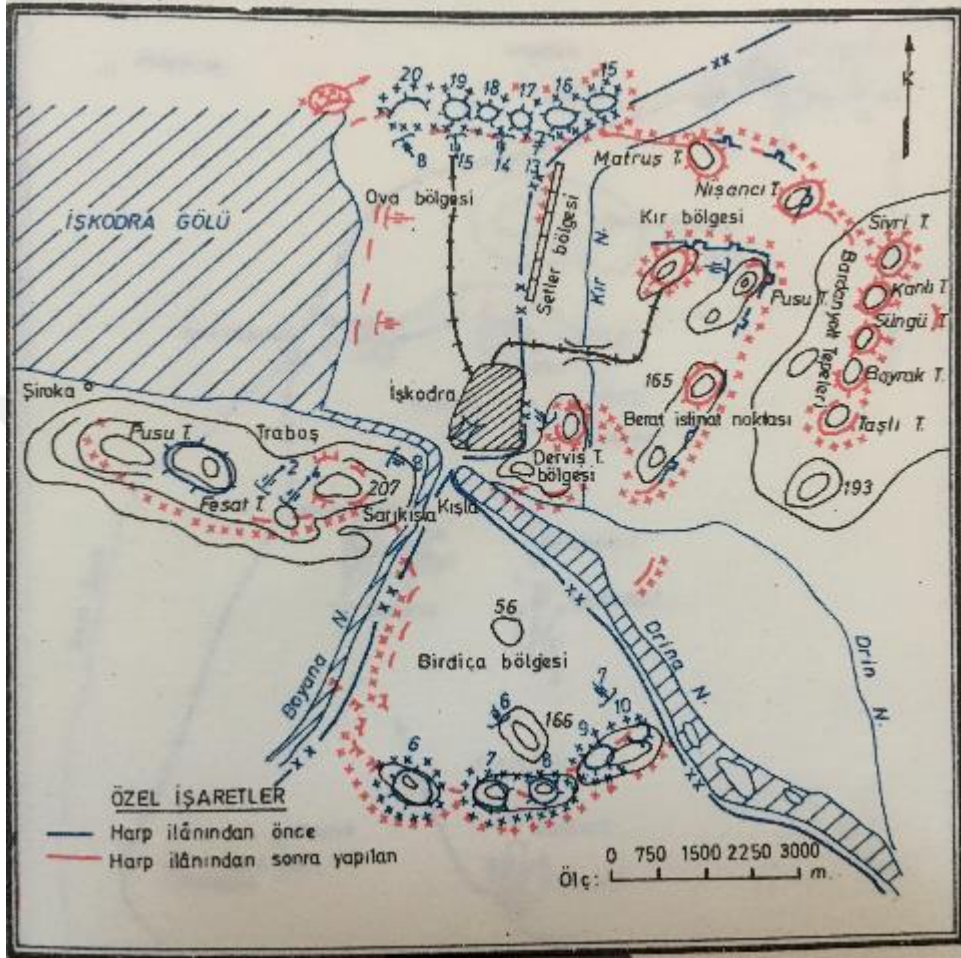
(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0//HT_4761_2_2.pdf, e.t. 02.05.2018).

EK-V

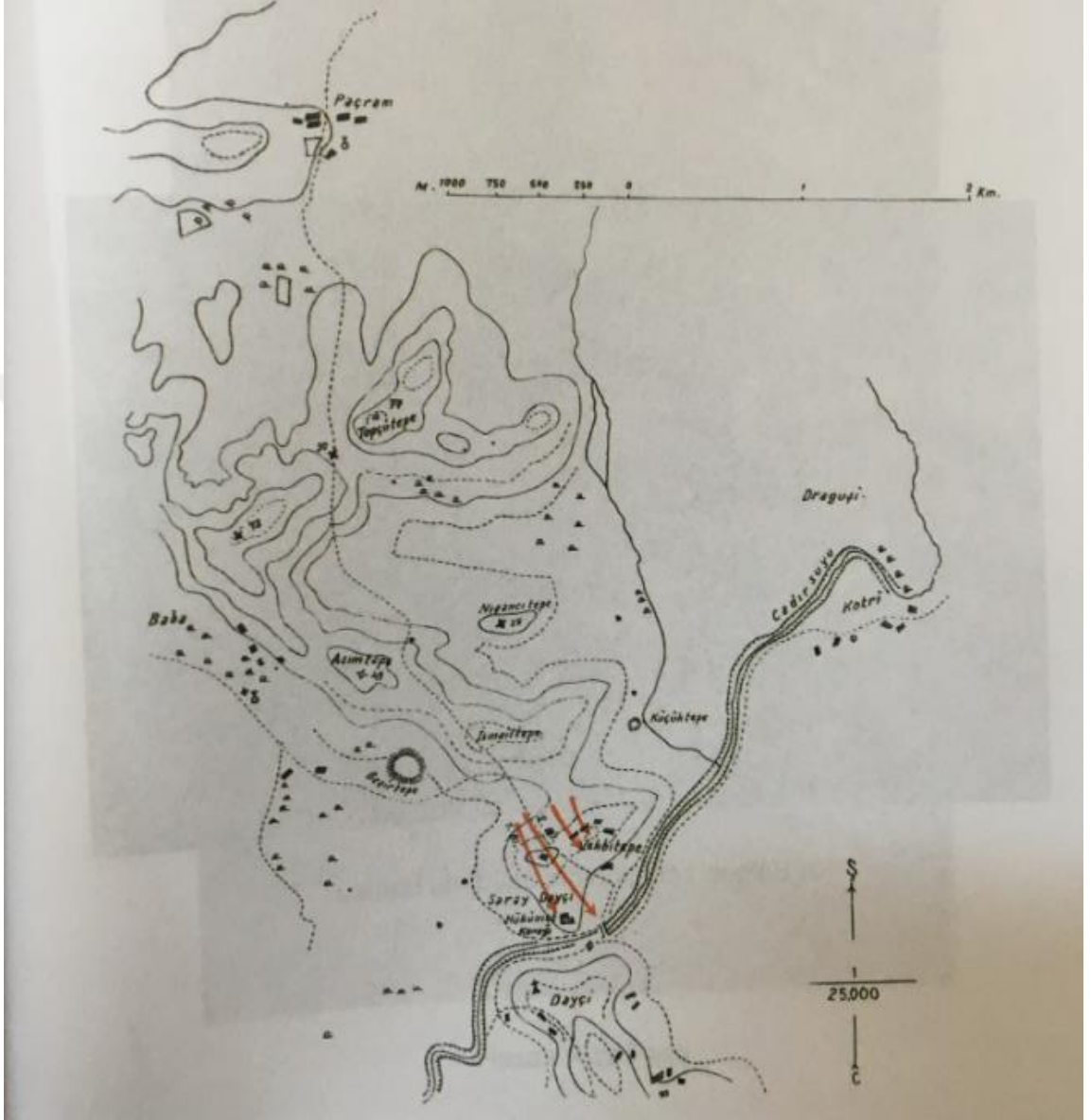
Karadağ cephesi harekât alanı üzerinden Işkodra'nın stratejik önemini gösteren geniş bir kroki(Işkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, 1986: Kroki 1).

EK-VI

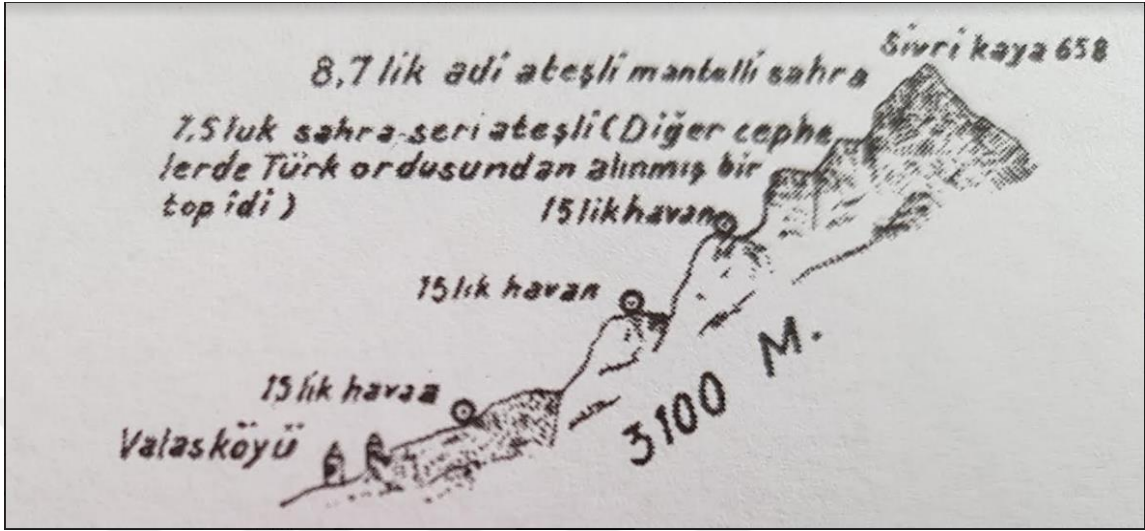
İşkodra'da harpten önce ve harpten sonra yapılan tahkimatlar(İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, 1986: Kroki 2).

EK-VII

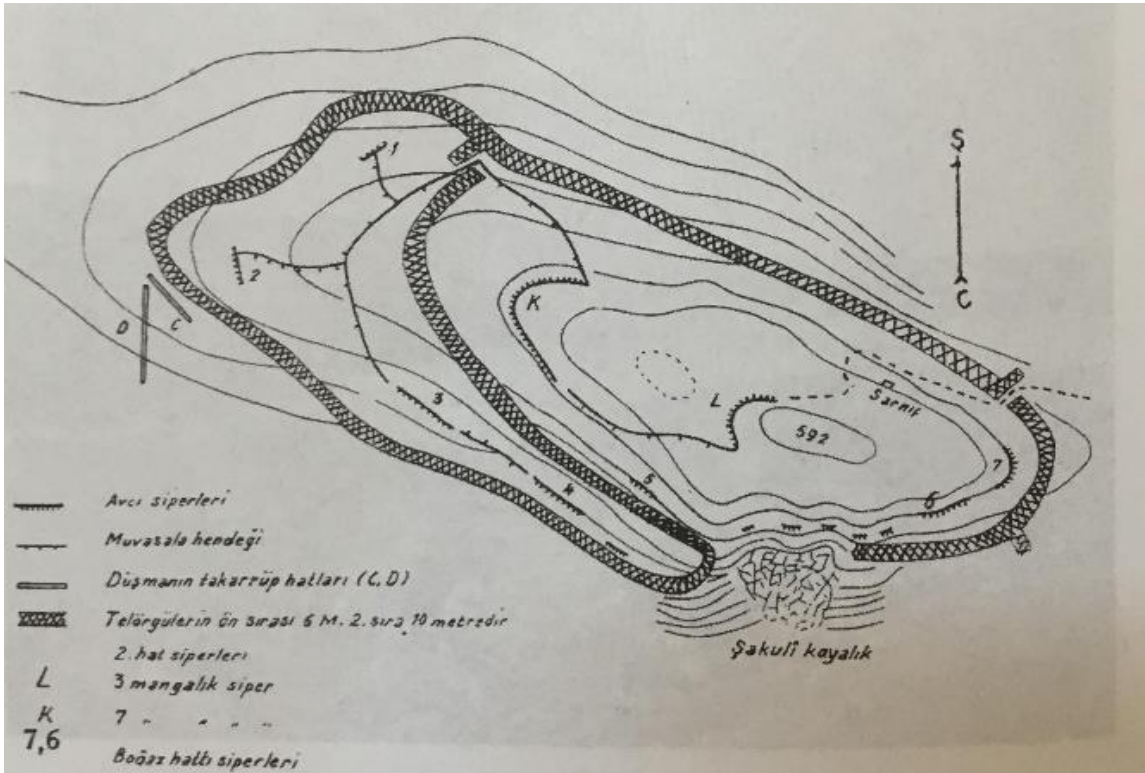
İşkodra kuvvetleriyle Sırp kuvvetleri arasında meydana gelen Zadrime Savaşı'nı gösterir(Gürman, 2007: Ek-61).

EK-VIII

Traboş Bölgesi'ndeki Sivrikaya da bulunan düşmanın düşman toplarının adetleri ile tertiplenmesi(Gürman, 2007: Ek-104).

EK-IX

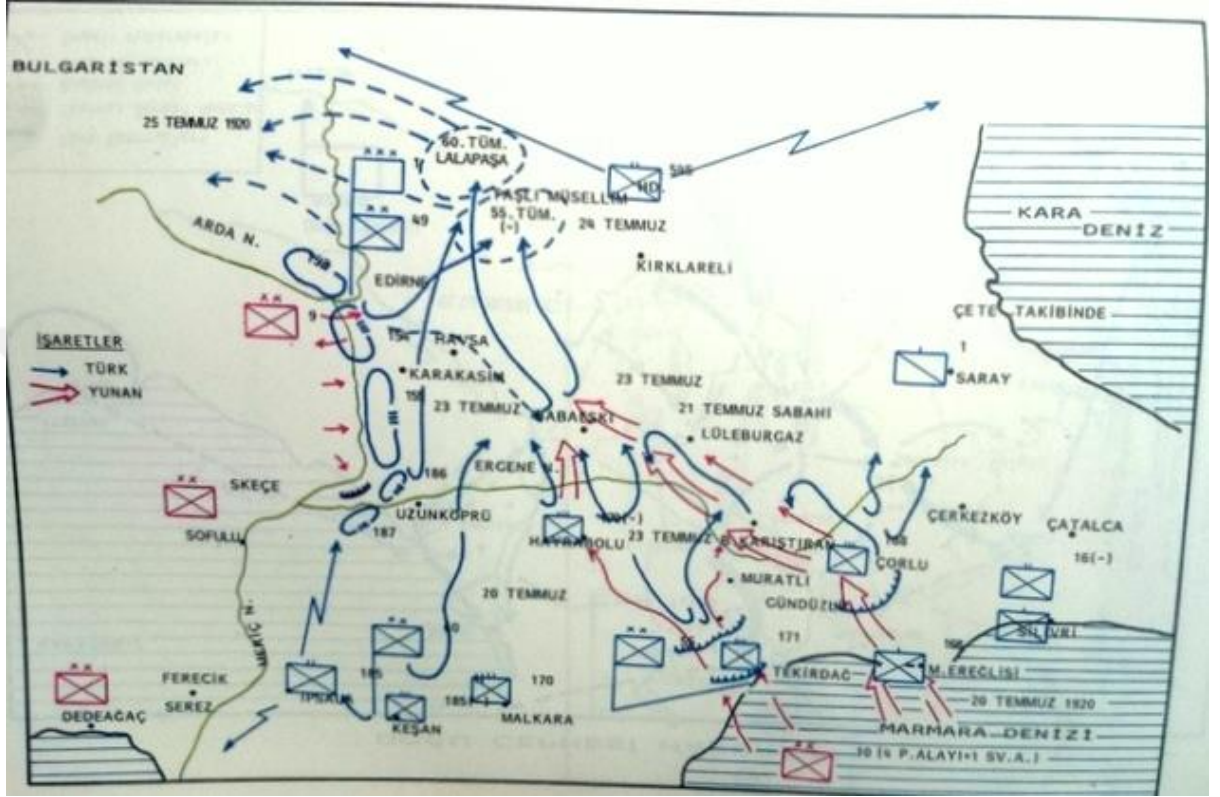

Fesattepe Dayanak Nokta'sının krokisi(Gürman, 2007: Ek-92).

EK-X

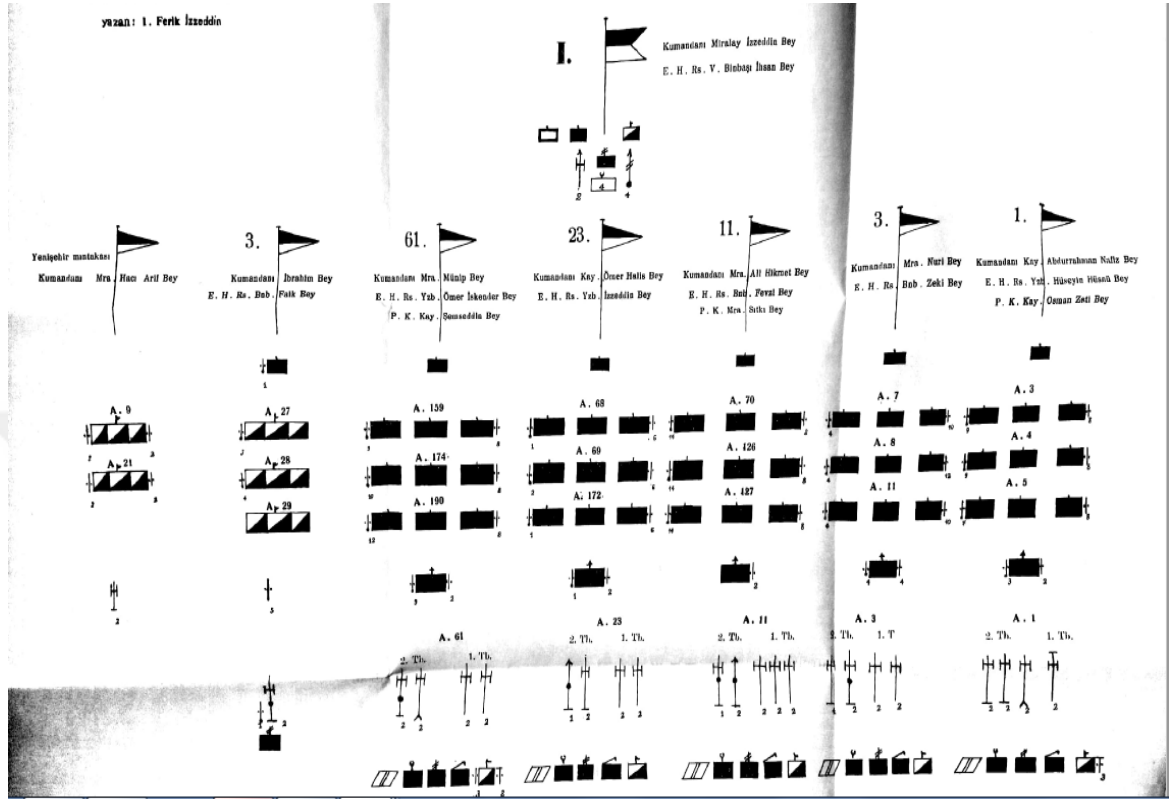
Soldan Sağa: Esat Paşa, Şehit Hasan Rıza Paşa(Gürman, 2007: Ek-67).

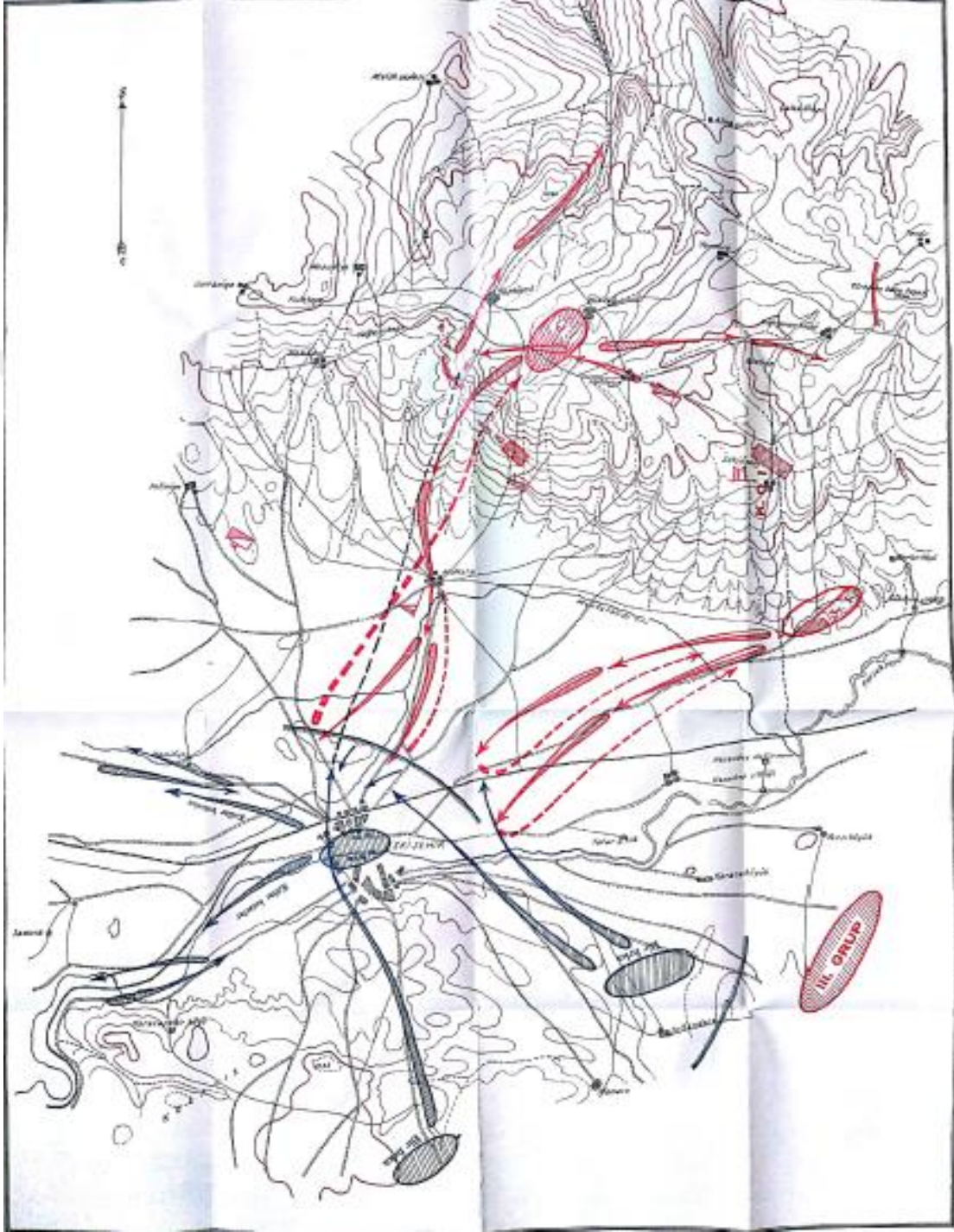
20 Temmuz 1920'de Marmara'ya çıkan Yunan kuvvetleri karşısında çekilen 1. Kolordu'nun 25 Temmuz'da Bulgaristan'a sığınmasını gösteren Doğu Trakya işgal haritası(Görgülü, 2014: 503).

131

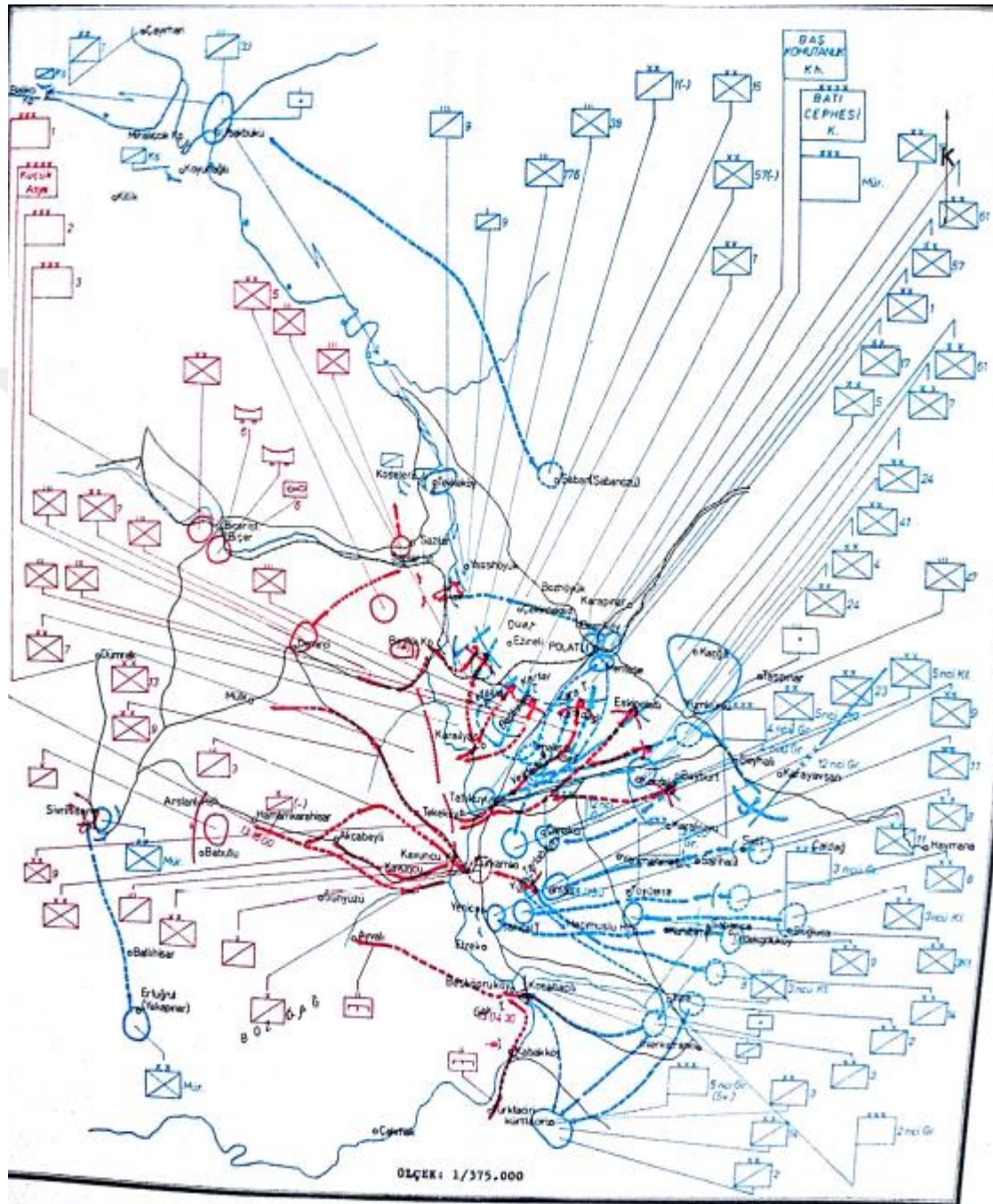
EK-XIII

Eskişehir-Kütahya Muharebelerinden önce oluşturulan İzzettin Çalışlar emrindeki 1. Grup Komutanlığını gösterir levha (Çalışlar, 2009: levha 4).

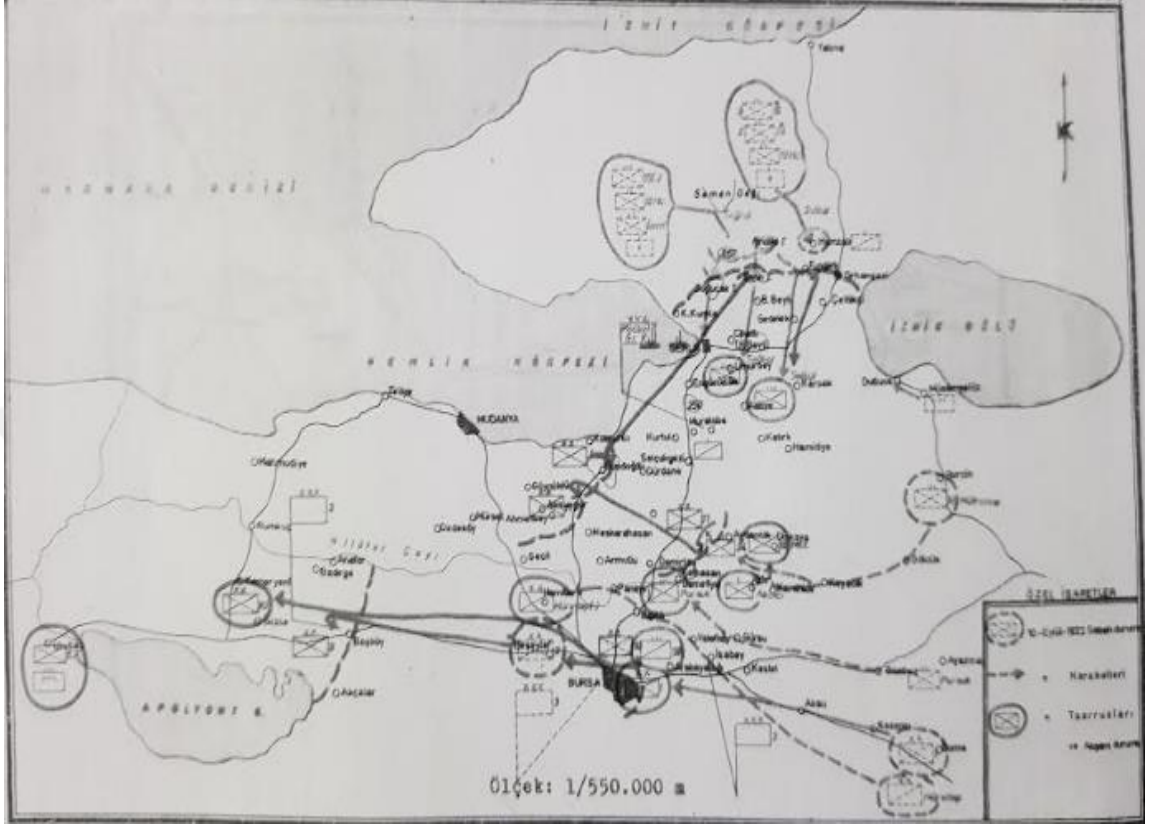

21 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir Muharebesi sırasında I. Grup ve Türk kuvvetlerini gösteren kroki(Çalışlar, 2009: kroki 4).

13 Eylül 1921 günü Sakarya Savaşı Muharebesi'ni gösterir kroki (Türk İstiklal Harbi, 1973: kroki 41).

EK-XVI

10 Eylül Bursa, Gemlik taarruzları ve iki tarafın akşam durumlarını gösteren kroki(Niş, 1969: kroki 37).

T. C.
M. M. V.
Zat İşleri Dairesi
S. EKSEN
Sayı: _____

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI
Öz: _____
Kararname

No. 42448
Ankara
/1938

İngişi

IX. Kerkemutani Korgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman (319-5) M.M.
V. Müsteşarlığına
20. Müs. Tümk. Tümg. Nezâfettin Ergüder (319-37) IX. Ker. K. lığı vekâline
İzmir Mş. Mv. K. Tümg. Kırasettin Kocaman (320-2) V. Ker. K. Vekâline
M. M. V. Kara Müsteşarı Tümg. H. Hüsnü Kalka (320-10) 20. Müs. Tümk. ne
Nakliye Mf. Tümg. İsmail Hakki Erdener (316-1) Kara Müs. lığına
23. Tümk. Tümg. Mustafa Sabri Ertağ (321-12) Onkur. T. Bşk. Mv. ne
15. Tümk. Tümg. İlyas Aydemir (316-422) As. Ts. Mh. asalığına
7. Tümk. Tümg. Salih Avşar (316-62) * * *
Ersurum Mst. Mv. K. Tümg. Nuri Yarkin (315-5) * * *
17. Tümk. Tümg. Ekrem (321-3) I. O. Mf. lığı Kur. Bşk. lığına
6. Tümk. Tümg. Hüsnü Akan (322-15) II. O. Mf. * * *
I. Sv. Tümk. Tümg. Kemal (325-57) III. O. Mf. * * *
3. Tümk. Tümg. Yusuf Ziya (324-16) P. Mf. ve Sv. Mf. V. letine
46. Tümk. Tümk. Tümg. A. Pevni Akarçay (322-17) Kara Mst. Mv. K. V. ne
İzmir Mst. Mv. Top. Tümk. Tümg. Sıhni (317-10) Ersurum Mst. Mv. K. V. ne
Sv. Mf. Tümg. Hüsnü Bakı (316-7) 23. Tümk. lığına
İstihkâm Mf. Tümg. Burhanettin Denker (320-26) İzmir Mst. Mv. K. ne
Muhabere Mf. Tümg. Hüsnü Rıza Ünal (319-22) 6. Tümk. ne
Zat İşleri D. Rs. Tümg. İbrahim Lütfi Karapınar (320-18) 15. Tümk. ne
3. Tümk. V. Tümg. Cemil Tahir Taner (325-42) II. Tümk. V. ne
II. Tümk. Tümk. Tümg. Salim Cevat (310-13) Zat İşleri D. Bşk. V. ne
15. Tümk. Tümk. Tümg. Necâp Kadri (316-43) 7. Tümk. V. letine
Ağrı Hudut Tümk. Tümg. Seyfettin (320-122) 12. Tümk. V. ne
23. Tümk. Tümk. Tümg. Baki Vandemir (324-3) I. Sv. Tümk. K. V. ne
12. Tümk. Tümk. Tümg. Apti Pandır (317-16) İstihkâm Mf. lığına ne

1- Yukarıda adları yazılı General ve Mst. subayların hisalında
gösterilen yerlere atanmaları onanmıştır.
2- Bu kararnamenin hükümlerini yerine getirmeye M. M. V. memordur.

- 8 Nisan 1938

Reisicumhar
K. Ottorting

Saygıvekil
M. M. V.
A. Özgü

103.12.15

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Milli Müdafaa Müsteşarlığına atandığını gösterir belge (BCA Fon Kodu, 30.11.01.00.103.12.15).

EK-XVIII

T. C.
M. M. V.
Zat İşleri Dairesi
S. _____
Sayı: _____

Ankara
/ /193

12716

Kararname

İ- Milli müdafaa vekaleti müsteşarı Korgeneral Aptarrahman Nafiz Gürman (319-6) dördüncü kelerde komutanlığı vekaletine ve dördüncü kelerde komutanı korgeneral Nazmi Selokun da (314-44) milli müdafaa vekaleti müsteşarlık vekaletine atannmaları enaam- ıdır .

2- İbu kararname hükümlerini yerine getirmeye M . M . V . nennardır.

30 İ.Sani 1936

Reisi ombar
K. Altıntürk

Başvekil
K. M. V.
K. Özgür

030 11 1 109427

Milli Müdafaa Vekâleti Müsteşarı Abdurrahman Nafiz Gürman'ın IV. Kolordu Komutanlığı'na vekâleten atanması gösterir belge(BCA Fon Kodu, 30.11.01.00.109.42.7).

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı

III ~~VII~~ Şube
Kısım: 2
Sayı : 17157

İstanbul
Ankara
28 / 8 / 1937

M . M . V .

I - 2. Ordu manevresinde IV. Kor . K . General Nafiz Gürmanın Baş hakemlik ödevini alması uygun görülmüştür .

2 - Cevaben I. Ordu müfettişliğine ve 2. ordu müfettişliğine yazılmış , M. M . V . ne arz edilmiştir .

İlişiği	M. M. V.
	HAKEM
	Sayı
	İlisiği
	31-8-97 6755

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

Feyzi Çakmak

1 - 9 - 937

Tebliğ-i

76 83

2-9-937

3494

Cevaplar da Ş. nin isim tarih ve No. nin yazılması lâzımdır.

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Başhakem olarak ordu manevrasında görev aldığını gösterir belge (Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Şahsi Dosyası, Belge No: 10).

Ege Manevralarında Başhakem olan Abdurrahman Nafiz Gürman İzmir Basım hane İstasyonunda Atatürk'ü karşılamak için beklerken (Akşam, 08.10.1937: 1).

1937 yılında yapılan Trakya Manevralarında Abdurrahman Nafiz Gürman kırmızı tarafın komutanlığını yapmıştır (Akşam, 29.07.1937: 1).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MÜHÜRAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Karar No: 9378

KARAR

Askerî Şura Üyelerinden Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Genelkurmay Başkanlığına, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak'ın Askerî Şura Üyelikine tayinleri; 4580 sayılı kanunun 2 nci ve 4 üncü maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 8/6/1949 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI
İsmet İnönü

Başbakan İ. Gıvatalı	Dışişleri Bakanı M. F. Köksal	Devlet Bakanı V. S. V. V.	Adliye Bakanı F. Köksal
MİT Başkanı M. F. Köksal	İçişleri Bakanı R. F. Köksal	Orman Bakanı N. F. Köksal	Neşriye Bakanı F. Köksal
MİT Eş Başkanı T. B. Köksal	Barınaklar Bakanı F. Köksal	Ek. ve T. Bakanı F. Köksal	Ş. ve Ş. Y. Bakanı F. Köksal
Ö. ve T. Bakanı F. Köksal	Ticaret Bakanı F. Köksal	Ulaştırma Bakanı F. Köksal	Çalışma Bakanı F. Köksal
İktisadiyat Bakanı F. Köksal			

030_18.01.02.119.41.19.jpg (1234x1234)

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Genelkurmay Başkanlığı'na atandığına dair belge(BCA Fon Kodu, 30.18.01.02.119.41.19).

EK-XXIV

Yeni Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman Ankara İstasyonunda merasimle karşılanıyor(Zafer, 10.06.1949: 1).

EK-XXV

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın bir portresi ve askerî birlikleri denetlerken(Cumhuriyet, 10.06.1949: 1).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MÜHÜRAT UMUMİ MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
1

KARAR

11507

Orgeneral Salih Omurtak, Orgeneral Kâzım Orbay, Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman ve Orgeneral Hakkı Akoğuz'un emekliye çıkarılmaları; Millî Savunma Bakanlığının 5/7/1950 tarihli ve 1812 sayılı yazısı üzerine, 2434 sayılı kanunun 39 uncu maddesinin "b" fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunca 6/7/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI
C. Bayındır

Başbakan A. Menderes	Devlet Bakanı Bakanlık Yardımcısı S. Arıoğlu	Devlet Bakanı -----	Adliye Bakanı H. Şen
Millî Savunma Bakanı R. F. İsmail	İçişleri Bakanı A. Menderes	Değiştirilmiştir F. Köprülü	Millîye Bakanı K. Karaman
Millî Eğitim Bakanı A. Bayram	Bayındırlık Bakanı F. Belin	Eko. ve Ticaret Bakanı Z. Zeynel	San. ve So. Y. Bakanı H. K. Beyaz
G. ve Tefahat Bakanı M. C. Arslan	Tarım Bakanı M. C. Arslan	Ulaştırma Bakanı Z. Zeynel	Çalışma Bakanı H. K. Beyaz
			İşleri Bakanı M. C. Arslan

Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'ın emekliye ayrıldığına dair belge(BCA Fon Kodu, 30.18.01.02.123.56.06).

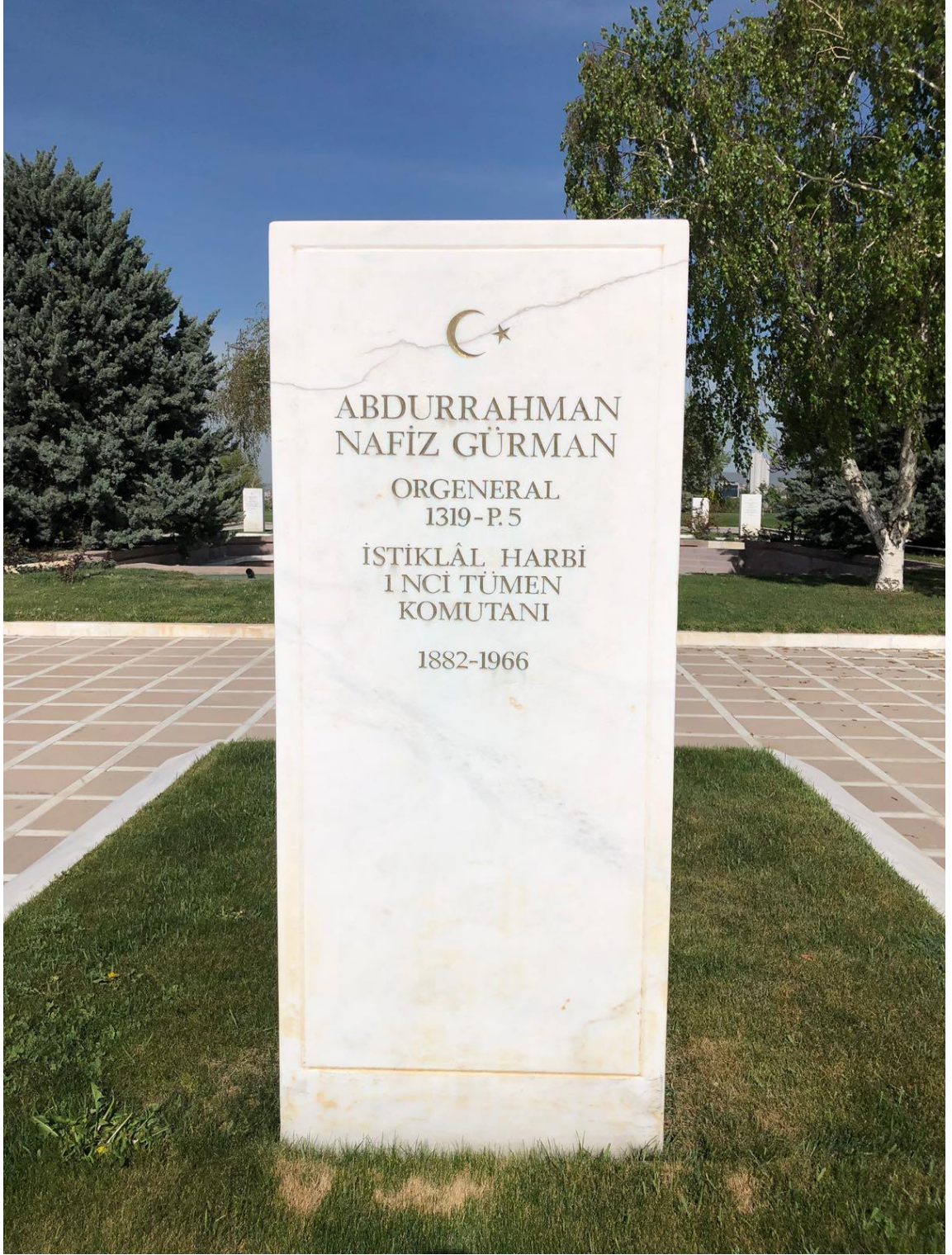

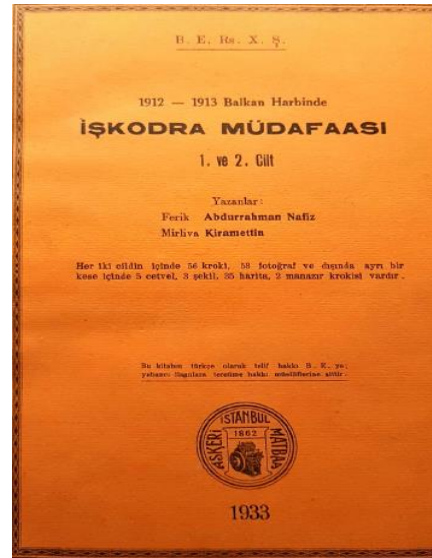
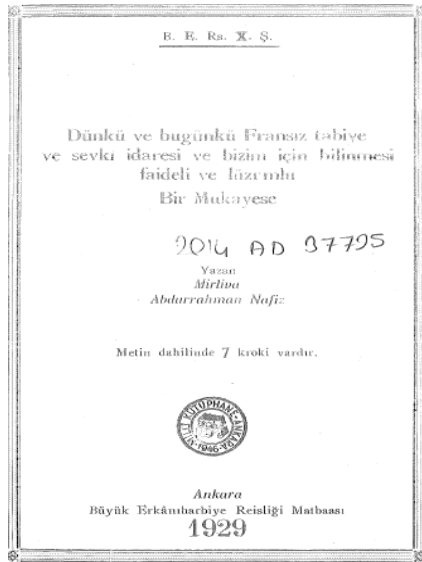
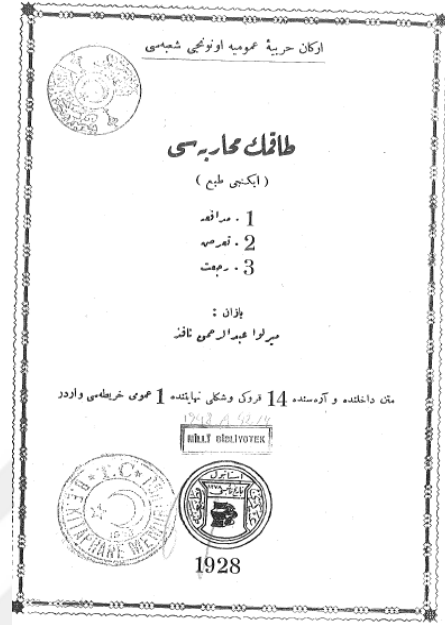
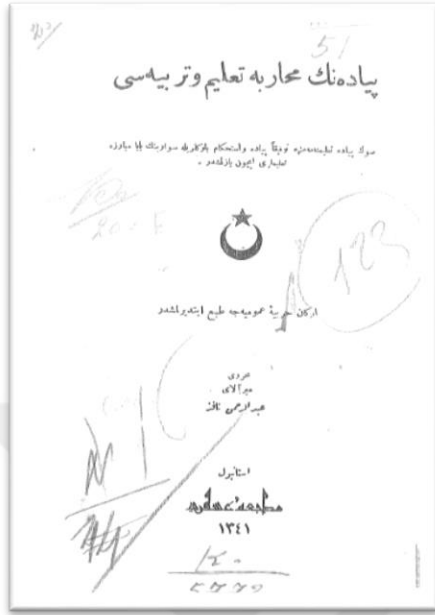
Abdurrahman Nafiz Gürman'ın görevden alınması ve komuta değişikliğinin gazetelerdeki yansımaları soldan sağa doğru Milliyet ve Zafer Gazeteleri(Milliyet, 07.06.1950: 1; Zafer, 07.06.1950: 1).

Dostlukları Harp Akademisi sınıf arkadaşlığına dayanan dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman at yarışlarını takip ederken (Akşam, 14.06.1949: 1).

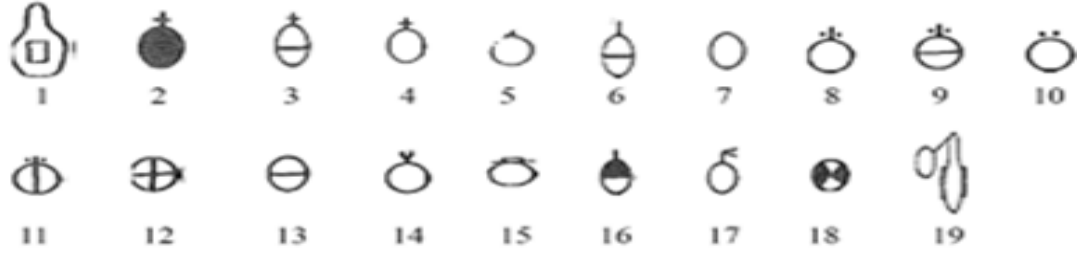

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Devlet Mezarlığı'nda bulunan mezarı (Devlet Mezarlığı, Ankara, e.t. 05.04.2018, Fotograf: Tuğrul Yerli).

Abdurrahman Nafiz Gürman'ın kaleme aldığı dört eseri yukarı soldan sağa: Piyadenin Muharebe Talim ve Terbiyesi(Gürman, 1925), Takımın Muharebesi(Gürman, 1928), aşağı soldan sağa: Dünkü ve bugünkü Fransız tabiyesi ve sevki idaresi ve bizim için bilinmesi faideli ve lüzumlu Bir Mukayese(Gürman, 1929), 1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası 1. ve 2. Cilt(Gürman & Kocaman, 1933).

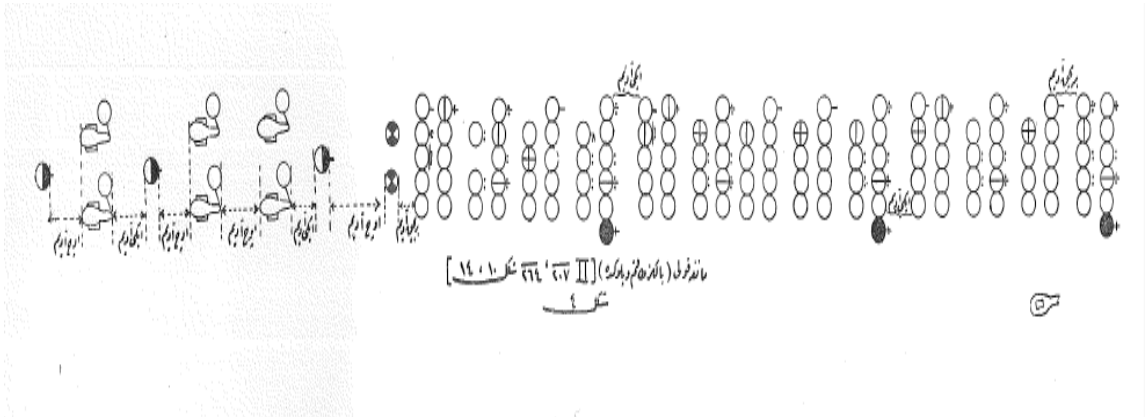
EK-XXXVI

- 1: Bölük kumandanı
- 2: Takım kumandanı
- 3: Takım kumandan vekili
- 4: Başçavuş
- 5: Avcı manga kumandanı
- 6: Avcı mangası kumandan vekili
- 7: Tüfek avcısı
- 8: Hafif makineli tüfek mangası kumandanı
- 9: Hafif makineli tüfek mangası kumandan vekili
- 10: Hafif makineli tüfek avcısı
- 11: Hafif makineli tüfek bir numaralı avcısı, nişancı
- 12: Haberci
- 13: Borazan <<Trampt>>
- 14: ..... küçük zâbiti
- 15: Nîkrâcı
- 16: Muhârebe kademesi kumandanı
- 17: ..... Neferi
- 18: Türlü sipacı
- 19: Muhârebe kademe kumandanı

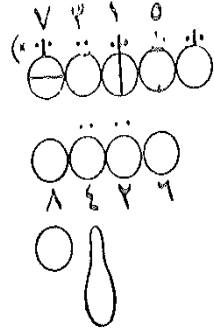
İşaretler (Gürman, 1925).

EK-XXXVII

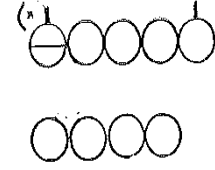

Takımın saf nizamı (Gürman, 1925: 1 şekil 3).

EK-XXXVIII

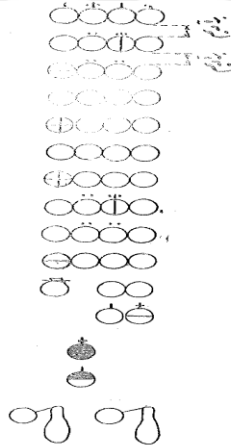

EK-XXXIX

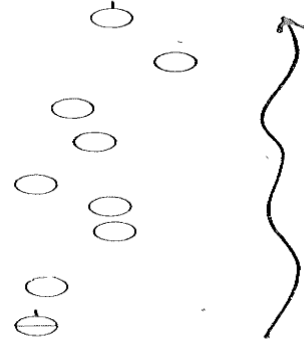

Hafif makineli tüfek mangesı şekil 2(Gürman, 1925: 1). Avcı mangesı şekil 1(Gürman, 1925: 1).

EK-XL

EK-XLI

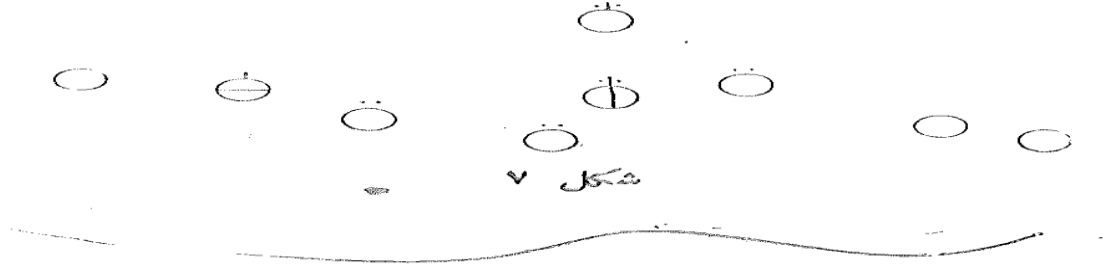

شكل ٥ طاقك يورويش قولى (١١ ٧٠ ٧ شكل ١١)

شكل ٦

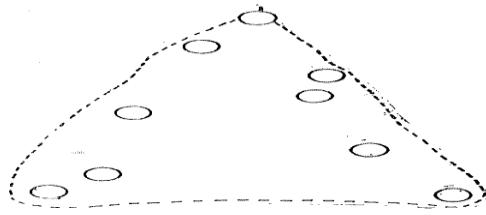
Şekil 11'de takımın yürüyüş kolu gösterilir(Gürman, 1925: 2). Şekil 6'da avcı kolu; dar, derin yılankavi bir şekildedir(Gürman, 1925: 8).

EK-XLII

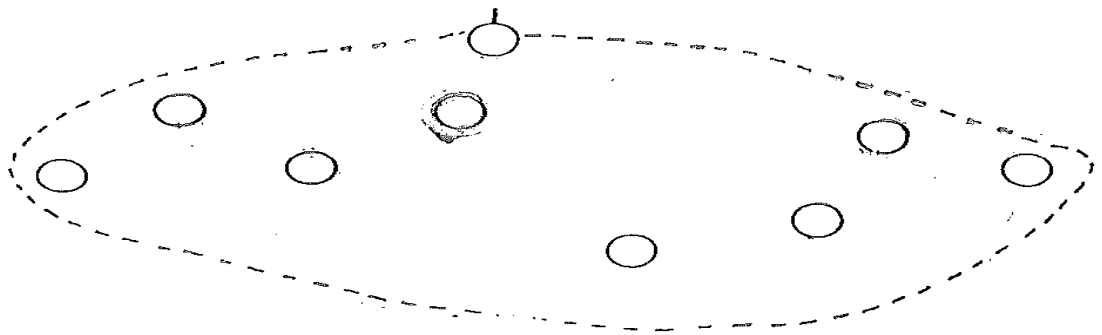
Avcı hattı, düz, geniş bir şekildedir. Su dalgasına benzer(Gürman, 1925: 9).

EK-XLIII

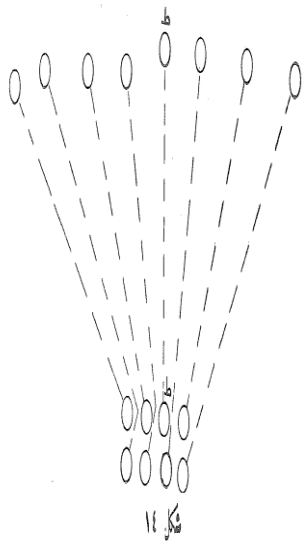
Avcı kolunun genişlemesi ile ortaya çıkan avcı kümesini gösteren şekil 8 (Gürman, 1925: 10).

EK-XLIV

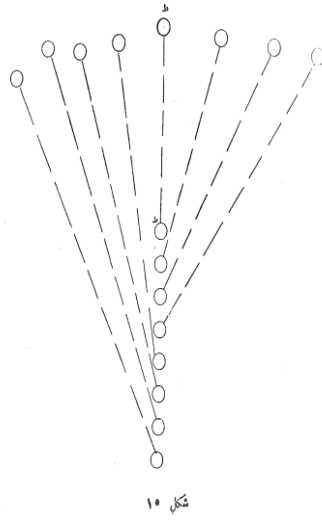

Avcı hattının derinlik oluşturmasıyla ortaya çıkan avcı kümesini şekil 11 (Gürman, 1925: 10).

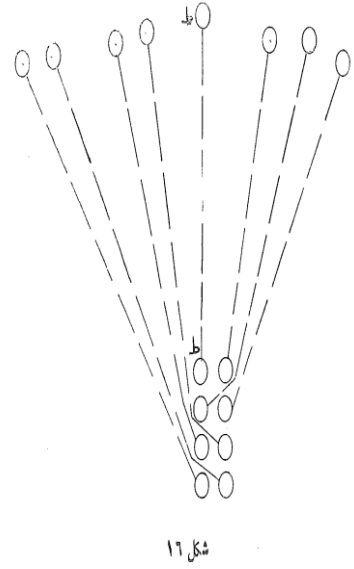
EK-XLV

EK-XLVI

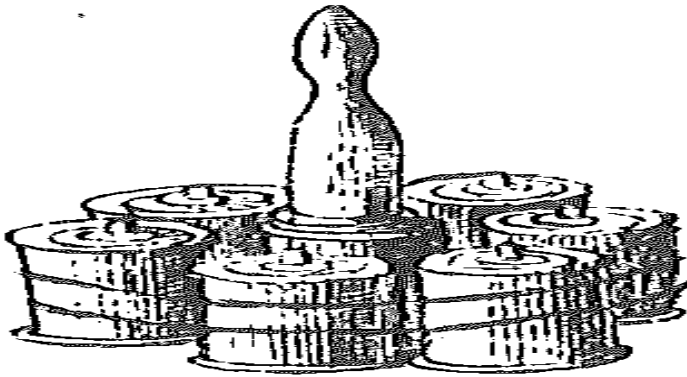

EK-XLVII

Kitap içerisinde şekil 14, 15 ve 16'da gösterilen Avcı Hattı'nın oluşumunda manga kumandanı verilen yürüyüş istikâmetinde birkaç adım ileri fırlar. Manganın yarısı manga kumandanının sağ, diğer yarısı da sol gerisinde olacak şekilde yayılır(Gürman, 1925: 13-15).

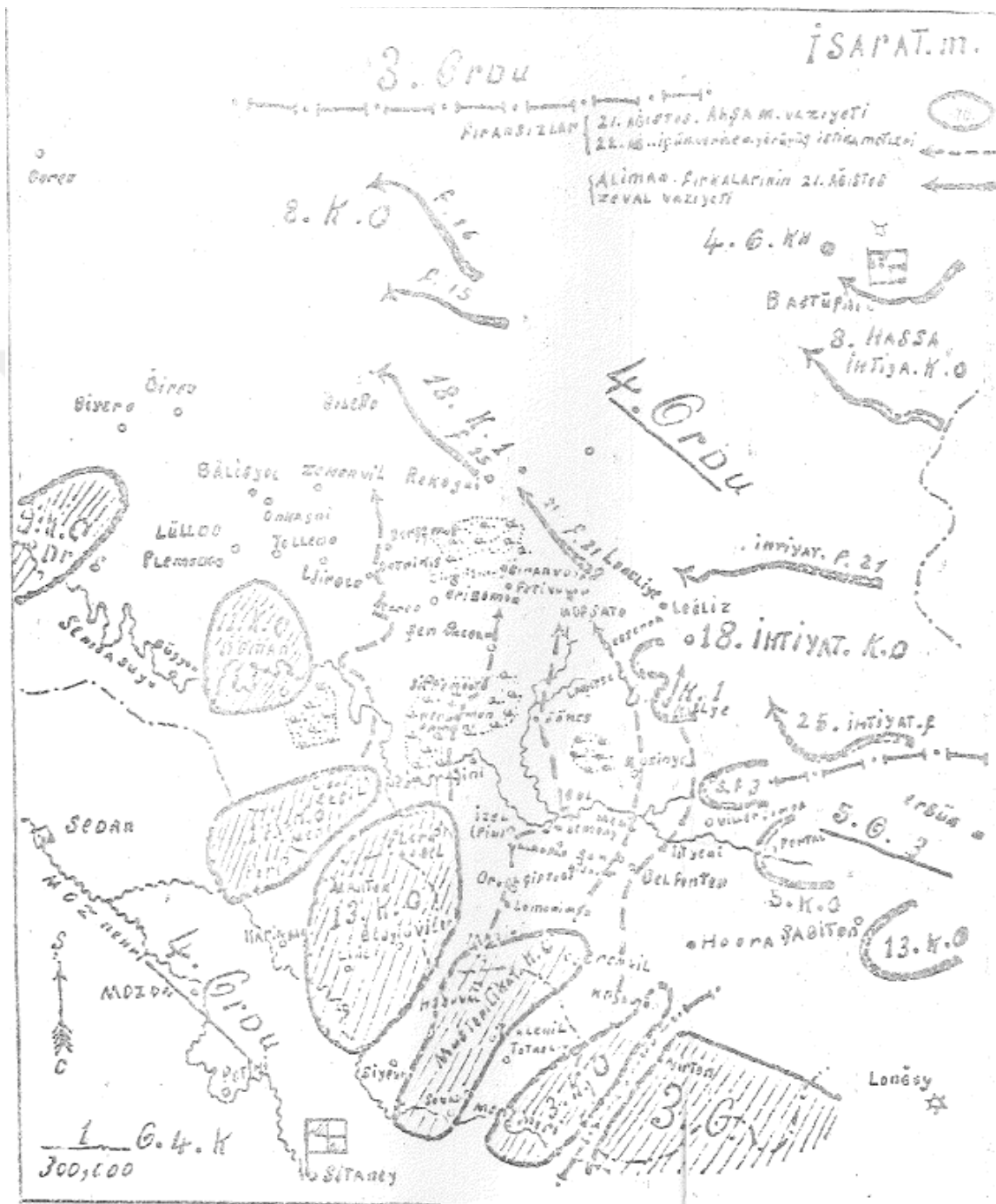
EK-XLVIII

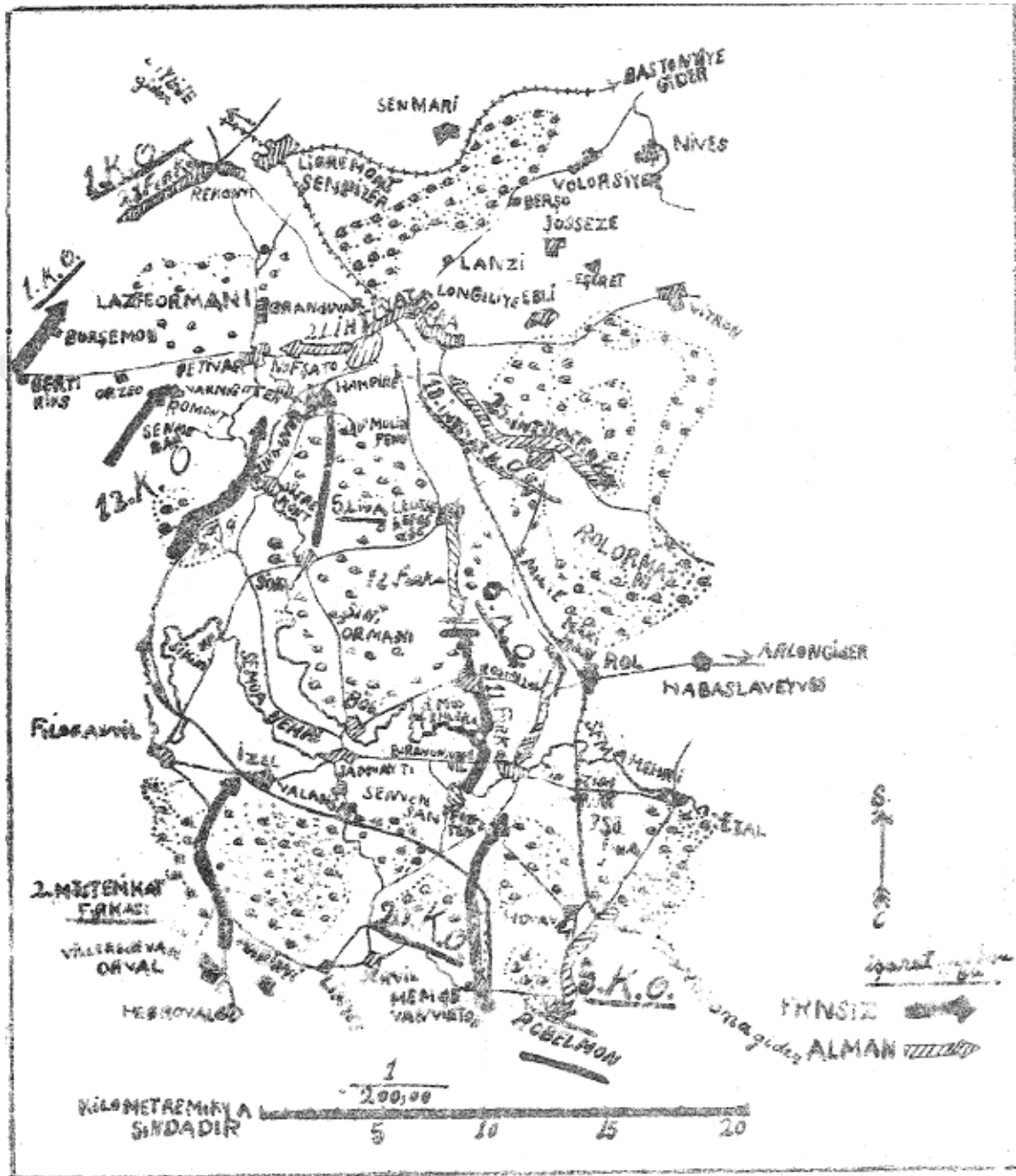
Bomba demeti şekli: Bir saplı bombanın etrafına sapı çıkarılmış altı adet bombanın bağlanmasıyla oluşturulur(Gürman, 1928: 52).

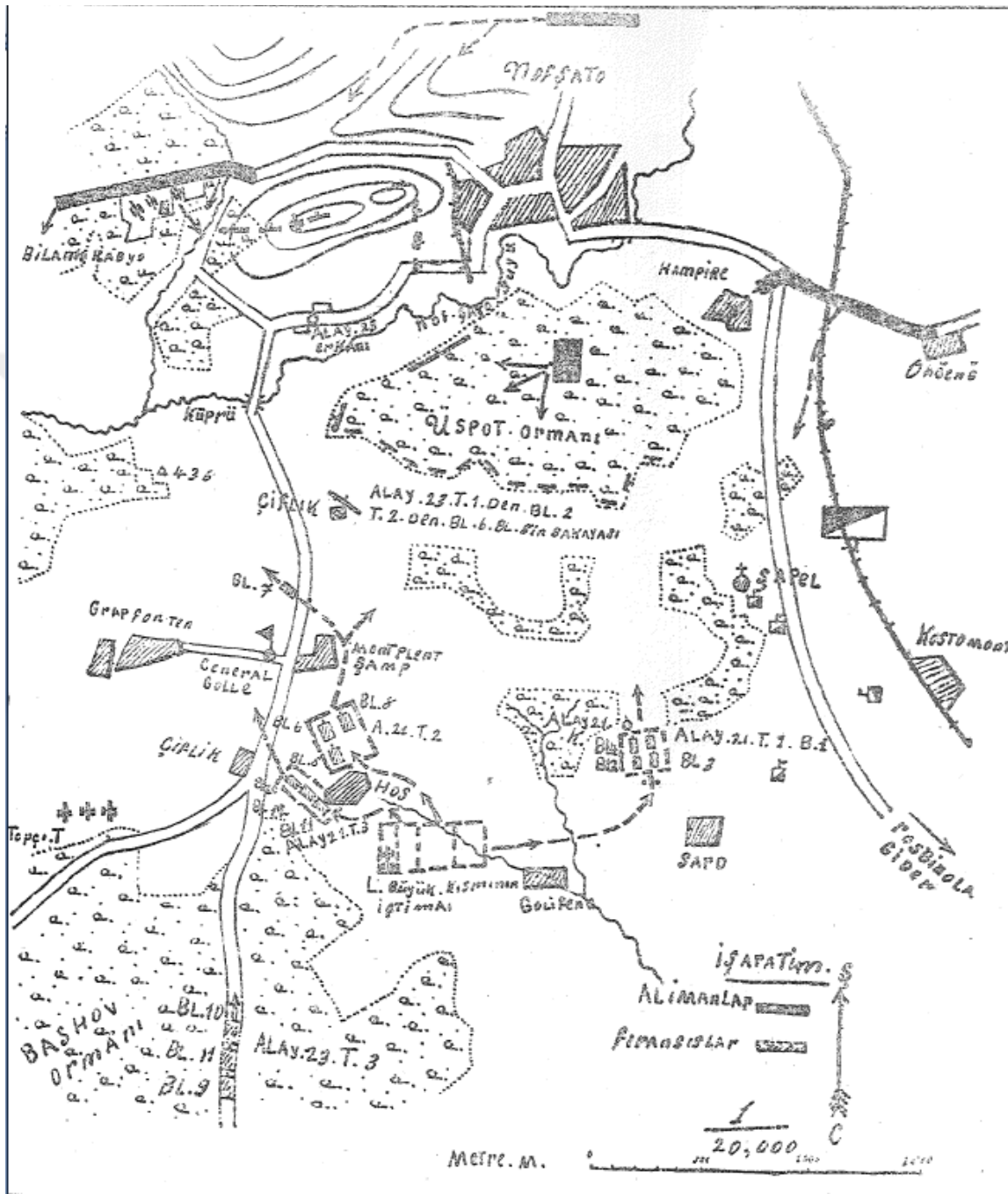
Alman ve Fransız ordularının 20 Ağustos 1914'teki durumu (Gürman, 1929: Kroki 1).

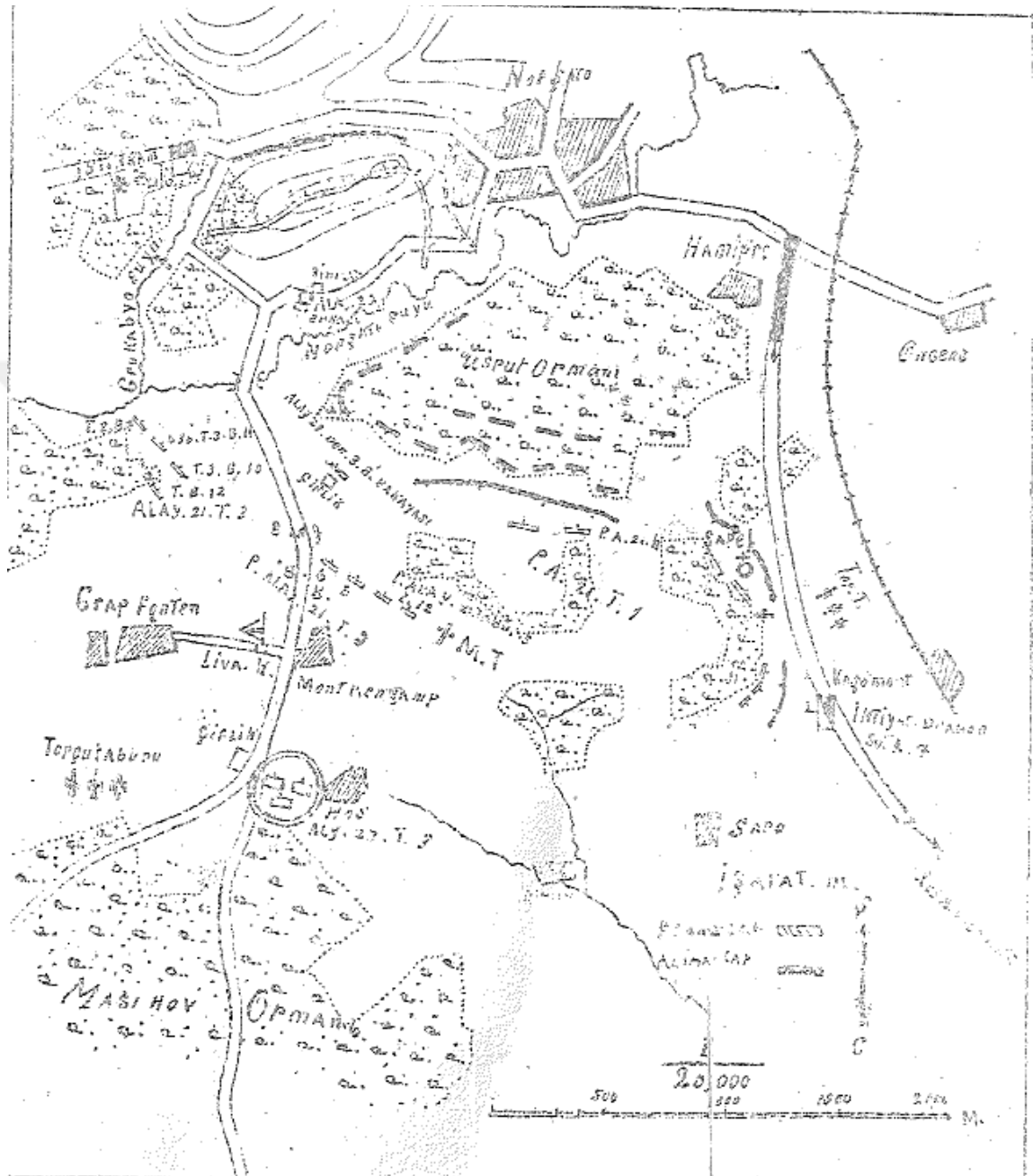
VI. Muvazzaf ve XVIII. İhtiyat Alman kolordularının 21 Ağustos'taki durumu (Gürman, 1929: Kroki 2).

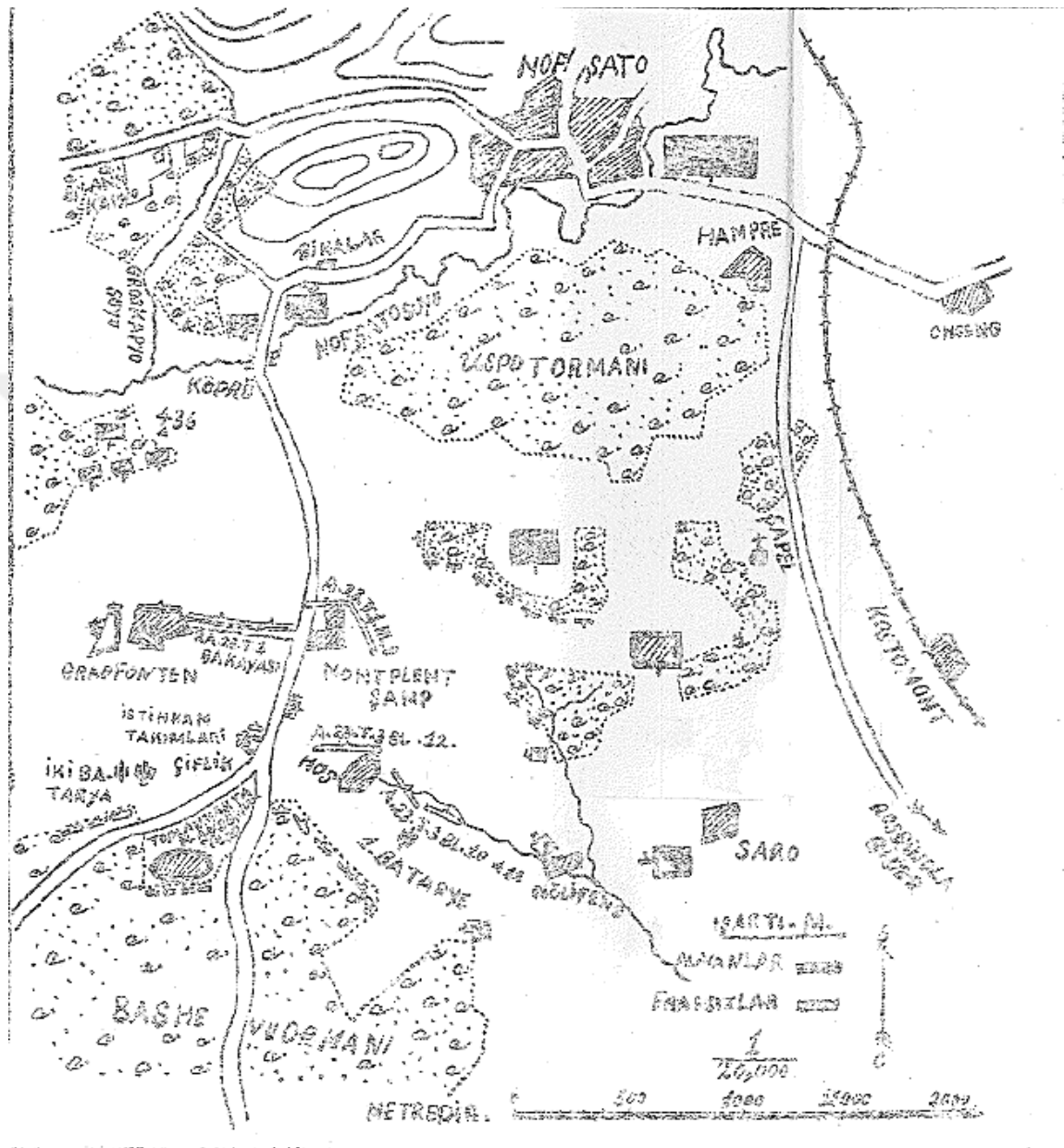
Fransız 5. Müstemlikat livasının Nöf Şato suyuna ulaşması, Alman ve Fransız ordularının durumu(Gürman, 1929: Kroki 3).

Alman ve Fransız ordularının Ospot ormanı yöresinde konumlanması (Gürman, 1929: Kroki 4).

Alman ve Fransız ordularının Nöf Şato suyu yöresinde konumlanması (Gürman, 1929: Kroki 5).

Alman ve Fransız ordularının Nöf Şato suyu yöresinde savaşı sonlandırması (Gürman, 1929: Kroki 6).

158

İşkodra Kolordu Karargâhı

Soldan sağa ayakta: Kıdemli Yüzbaşı Kiramettin Bey, Hasan Rıza Paşa, Kıdemli Yüzbaşı Abdurrahman Nafiz

Oturanlar soldan sağa: Emir Subayları Teğmen Cemil ve Kemal Efendiler

Ortada: Karadağlıların attığı 21 cm'lik obüs mermisi ile 7,5 cm'lik dağ topu mermileri(Gürman, 2007: Ek-65).